

HADİS İSLMİNDE MAKLÛB HADİS

Emin KARA

**Yüksek Lisans Tezi
Temel İslam Bilimler Anabilim Dalı
Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK
2016
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

Emin KARA

HADİS İLMİNDE MAKLÛB HADİS

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

ERZURUM - 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

29.08/2016

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Hadis İlminde Maklûb Hadis" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezim/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

Tezimin/Raporumun ..... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Emin KARA]

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK danışmanlığında, Emin KARA tarafından hazırlanan bu çalışma 29.07.2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

İmza:

Jüri Üyesi : Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 29.07.2016

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

Enstitü Müdürü

F-85/00/22.02.2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
KISALTMALAR DİZİNİ	V
ÖNSÖZ	VI
GİRİŞ	1
I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	1
II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖNEMİ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKLÛB HADİS, TANIMI, ÇEŞİTLERİ VE KALB SEBEPLERİ

1.1. ZAYIF HADİS VE ÇEŞİTLERİ	2
1.1.1. İsnaddaki İnkıta' Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadisler.....	6
1.1.2. Râvideki Cerh Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadisler.....	12
1.2. MAKLÛB HADİSİN TANIMI	18
1.2.1. Maklûbun Lügât Anlamı	18
1.2.2. Maklûb Hadisin İstilahî Anlamı.....	18
1.3. MAKLÛB KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI	23
1.4. MAKLÛB HADİSİN KISIMLARI	26
1.4.1. Metin Açısından Maklûb Hadis	26
1.4.2. İsnad Açısından Maklûb Hadis	28
1.4.2.1. Râvi İsmi'nin Başı ve Sonunun Takdim ve Tehir Edilmesi.....	29
1.3.2.2. Marûf Olan Bir Râvinin Başka Bir Râvi İle Değiştirilmesi.....	30
1.4.3. Kalb-i Mürekkeb	31
1.5. HADİSTE KALB SEBEPLERİ	33
1.5.1. Hata Sebebiyle Kalb.....	33
1.5.2. Kasden Kalb	35
1.4.2.1. Hadise Rağbeti Arttırmak Amacıyla Kalb	35
1.4.2.2. İmtihan Amacıyla Kalb	37
1.5.3. Kalb - İlet İlişkisi	38
1.5.4. Kalb - Tedlîs İlişkisi.....	40

1.5.5. Kalb - Şuzûz İlişkisi	41
------------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

MAKLÛB HADİS ÖRNEKLERİ, KALB YAPAN RÂVİLER VE MAKLÛB HADİS LİTERATÜRÜ

2.1. MAKLÛB HADİS ÖRNEKLERİ VE DEĞERLENDİRMELERİ	43
2.1.1. Metinde Gerçekleşen Kalb Örnekleri.....	43
2.1.2. İsnadda Gerçekleşen Kalb Örnekleri	51
2.2. SAHİHAYN'IN RÂVİLERİNDEN KALB YAPMAKLA NİTELENENLER VE CERH-TA'DİL AÇISINDAN DURUMLARI	55
2.2.1. Sahih-i Buhârî'de Kalb Yapmakla Nitelenen Râviler.....	55
2.2.2. Sahih-i Müslim'de Kalb Yapmakla Nitelenen Râviler	63
2.2.3. Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim'de Kalb Yapmakla Nitelenen Müşterek Râviler	73
2.3. MAKLÛB HADİSLE İLGİLİ ESERLER.....	77
2.4. MAKLÛB HADİSİ TANIMA YOLLARI	79
2.5. MAKLÛB HADİSİ TANIMANIN FAYDALARI	81
2.6. MAKLÛB HADİSİN HÜKMÜ	85
2.6.1. Hata Yoluyla Meydana Gelen Kalbin Hükmü	85
2.6.2. Kasden Yapılan Kalbin Hükmü	87
2.6.2.1. Rağbeti Artırmak Amacıyla Yapılan Kalbin Hükmü	87
2.6.2.2. İmtihan Maksadıyla Yapılan Kalbin Hükmü	90
2.6.3. Maklûb Hadis Rivayet Etmenin Hükmü	91
SONUÇ.....	94
KAYNAKÇA	96
ÖZGEÇMİŞ.....	103

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HADİS İLMİNDE MAKLÛB HADİS

Emin KARA

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

2016, 103 Sayfa

Jüri: Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK

Yrd. Doç. Dr. Tevhit BAKAN

Yrd. Doç. Dr. Nevzat AYDIN

Rivayetlerin sened ve metinlerinde gerçekleşen takdim-tehir mablûb/kalb terimiyle ifade edilmektedir. Bir hadis terimi olarak mablûb, zayıf hadis çeşitlerinden biridir. Bu hadis çeşidi ile ilgili kavramlar hicrî ikinci asrın ortalarında yani tebeu't-tâbiîn devrinde kullanılmıştır. Mütekaddimûn dönemi eserlerde takdim-tehir ve hadislerde mana rivayeti başlığı altında ele alınan mablûb hadis, müteahhirun dönemi eserlerde müstakil bir konu olarak işlenmiştir.

İsnad ve metinde meydana gelen kalb, kasten veya hataen olma durumuna göre hükümde farklılık göstermektedir. Hataen meydana gelen kalb her ne kadar râvinin zabtının zayıflığına neden olsa da fazla olmadığı takdirde rivayetlerine zarar vermemektedir. Bu durumda olan bazı râvilerin rivayetleri alimlerce kabul gören Buhârî ve Müslim'in Sahihlerinde mevcuttur. Bunun yanında kasden yapılan takdim ve tehir râviyi yalancı yaptığından onun terk edilmesini gerektiren bir durumdur. Hadiste meydana gelen kalb, sadece râvinin zabtıyla alakalı değildir. Hadisin metninin takdim ve tehire uğraması manayı bozacağından metinle de yakından ilgilidir. Çünkü kalb sebebiyle hadisten yanlış bir hüküm çıkarma olasılığı çok yüksektir.

Biz, tezimizde hadis ilmine göre mablûb hadisin tanımını, çeşitlerini, sebeplerini ve hükmünü incelemeye çalıştık. Konuyu örneklerle zenginleştirip daha da anlaşılır hale getirmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Mablûb, Hadis, Rivayet, Sened, Metin.

ABSTRACT**MASTER THESIS****THE MAKLUB HADITH AT THE HADITH SCIENCE****Emin KARA****Advisor: Assoc. Prof. Dr. Harun ÖZÇELİK****2016, Page: 103****Jury: Assoc. Prof. Harun ÖZÇELİK
Assist. Prof. Dr. Tevhit BAKAN
Assist. Prof. Dr. Nevzat AYDIN**

The precedence and postponing which occurred in the narration chain and texts are expressed with term of maqlûb/qalb. The maqlûb as a term of hadith it is one of kind of weak hadiths. The concepts about this kind of hadith has been used in the middle of hijri second century so period of tebeu't-tâbiîn. The maqlûb hadith which discussed under title of precedence-postponing and meaning narration in hadith in works of period of mütekaddimûn is processed as a separate issue in works of period of müteahhirûn.

The qalb which occurring in the narration chain and the text vary the provision according to state of intentional or wrongfulness. The qalb which occurring accidentally although caused the weakness of narrator's zabt. If not so much it doesn't damage his narrations. The narrations of some of the narrators who in this case are locate in the Saheeh of Bukhari and Muslim which accepted by scholars. The precedence and the postponing which made intentionally makes the narrator a liar because this is a condition that requires him to be abandoned. The qalb which occurring in the hadith is not only related to the narrator's zabt. The precedence and the postponing of the text of the hadith is closely related to the text for breaking the meaning. Because, because of the qalb the possibility of removing a wrong decision is very high.

In our thesis we tried to examine the maqlub hadith, types, causes and provision according to the science of hadith. We tried to make the subject more understandable enriched with examples.

Keywords: Maqlub, Hadith, Narration, Narration cahain, Text

KISALTMALAR DİZİNİ

b.	: Bin, İbn
bnt.	: Bint
byy.	: Basım yeri yok
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluh
DİA.	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İFAV.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radiyallahu anhü
r.ah.	: Radiyallahu anhâ
s.	: Sayfa
s.a.s.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
Yay.	: Yayınları, Yayıncılık
yy.	: Yayınevi yok

ÖNSÖZ

Kur'an'dan sonra ikinci ana kaynak, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünnetini yansıtan hadisleridir. Kur'an'ın açıklayıcısı konumundaki hadislerin bu fonksiyonunun bilincinde olan İslam alimleri, tarih boyunca merdûd hadisleri makbûl hadislerden ayırt edebilmek için üstün gayret göstermişlerdir. Hadis rivayeti için Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in şahit istemesi, Hz. Ali'nin de yemin ettirmesi bu gayretin ilk örnekleridir. İlerleyen süreçte makbûl hadisleri zayıflardan ayırıştırma adına hadis usûlüne yönelik kavramlar kullanılmaya ve hadis usûlü ilmi şekillenmeye başlamıştır.

Her ne şekilde olursa olsun râviler, rivayetlerin birbirinden farklı olarak nakledilmesinde etkili olmuşlardır. Bunun sonuçlarını lafızların takdim-tehire uğramasından, hadislerin sened ve metinlerine yapılan idrac vb. örneklerden anlamaktayız. İşte bu tezimizde maklûb hadis kavramı, tanımı, çeşitleri, ortaya çıkışı, sebepleri ve hükmü üzerinde durulacaktır.

Tezimiz giriş ve iki ana bölümden meydana gelmektedir. Girişte; isnaddaki kopukluk veya râvideki cerh sebebiyle meydana gelen zayıf hadisleri ele aldık.

Birinci bölümde; maklûb hadisin tanımı, ortaya çıkışı, kısımları, hadiste kalb sebepleri ve ilişki içinde olduğu diğer hadis kavramlarını ele almaya çalıştık.

İkinci bölümde; maklûb hadis örnekleri, kalb yapan râviler, maklûb hadis literatürü, maklûb hadisi tanıma yolları, faydaları ve son olarak maklûb hadis rivayet etmenin hükmüne değindik.

Bu çalışmamızla ilgili olarak konunun belirlenmesinde ve tezin her aşamasında ilgi ve alakasını esirgemeyen ve her türlü yardımıyla bizi cesaretlendiren tez danışmanım ve kıymetli hocam Doç. Dr. Harun ÖZÇELİK Bey'e teşekkür ediyorum.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışmada öncelikle hadis usûlü açısından zayıf hadisin kısımları hakkında genel bilgiler verilecek, ardından zayıf hadislerden sayılan maktûb hadis kavramı ele alınacaktır. Ele alınan maktûbun kelime anlamı, kavramsal çerçeve ve analizi, maktûb kavramının ortaya çıkışı ile ilgili bilgiler ortaya konulacaktır. Ayrıca maktûb hadisin isnad ve metinde yer alan kısımları ve diğer hadis kavramlarıyla olan ilişkisi anlatılacaktır. Özellikle bu çalışmanın önemli bir kısmı, özelde Buhârî ve Müslim genelde ise Kütüb-i Sitte içerisinde kalb yapmakla eleştirilen râvilerin sayısı verilecek ve bu râviler cerh ta'dîl açısından değerlendirilecektir. Son olarak maktûb hadisin hadis ilmindeki yeri ve değeri, maktûb hadisi tanımının faydaları ve hükmü ortaya konmaya çalışılacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE ÖNEMİ

Bu çalışmada konu ile ilgili temel kaynaklar incelenecek, özellikle maktûb kavramının semantik tahlili için önde gelen lügat kitaplarından yararlanılacak ve ıstılahî çerçeveye dair hadis usûlü kaynakları titizlikle tetkik edilecektir. Bunun yanı sıra konumuzla ilgili temel kaynaklar ve örneklendirmede kullanılacak eserler için kütüphane çalışması yapılacak, hususî olarak bu konuda yazılmış eserlerden yararlanılacaktır. Erken dönem ve geç dönem muhaddislerin maktûb hadisi ne şekilde ele aldıkları kritik edilecek ve elde edilen veriler ışığında maktûb hadisin değeri ve hükmü ortaya konmaya çalışılacaktır.

Hadis usûlü ilminin en önemli amacı İslam dininin ikinci temel kaynağı olan hadisler arasında zayıf olanlarını sahihlerden ayırmaktır. Dolayısıyla bu çalışmada, zayıf hadislerden maktûb hadisin tanıtılıp onun zayıf bir hadis olduğu, erken ve geç dönem muhaddisler arasındaki tanım farklılıkları ortaya konularak bu alanda çalışma yapacak araştırmacılara kaynak sağlaması hedeflenmektedir. Türkçe hadis usûlü kitaplarında genel olarak bu konuya değinilmişse de özel olarak bu konunun bütün yönleriyle ele alınmamış olması bu çalışmanın önemini daha da arttırmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MAKLÛB HADİS, TANIMI, ÇEŞİTLERİ VE KALB SEBEPLERİ

1.1. ZAYIF HADİS VE ÇEŞİTLERİ

Bu çalışmamıza başlamadan önce maktûb hadisin daha iyi anlaşılabilmesi için hadis usûlü açısından zayıf hadis ve çeşitleri hakkında bilgi vermeyi gerekli görmekteyiz. Zira çalışmamızın konusu olan maktûb hadis, zayıf hadis çeşitlerinden biridir. Ayrıca hadis usûlü açısından, kalb yapmanın ve maktûb hadisin hükmünü ortaya koyabilmemiz için öncelikle zayıf hadis ve çeşitlerini bilmemiz gerekmektedir. Bu vesileyle hadiste kalb yapmanın nasıl bir zaaf sebebi olduğunu ve maktûb hadisin klasik hadis taksimatındaki konumunu daha net olarak ortaya koyabileceğiz.

Hadis usûlü ilmi; “kendisiyle rivayetin hakikatının, şartları, çeşitleri ve hükümlerinin, râvilerin hal ve şartlarının, hadislerin çeşitleri ve onlarla bağlantılı olan konuların öğrenildiği bir ilim”¹ olarak tarif edilmiştir. Yapılan bu tanımdan anlaşılmaktadır ki kısacası hadis usûlü ilmi, kabul ve red açısından râvi ve merviyâtın durumunu incelemektedir. Usûl açısından hadisler, farklı kategorilerde ele alınmıştır. Bilindiği üzere hadisler, bize ulaşma bakımından mütevâtir ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mütevâtir, lügatte tetâbu’ etmek, yani arkası kesilmeksizin birbirini takip etmek ve birbirinin peşi sıra gelmek manasında kullanılan tevâtür kelimesinden ism-i fâildir.² Mütevâtir hadis, pek çok muhaddis tarafından farklı farklı tanımlanmıştır. Ancak ileri sürdükleri şartlar muvacehesinde neredeyse hepsi tarafından ortak kabul edilecek tanım şudur: “İsnadın başından sonuna, yalan üzere birleşmeleri aklen ve âdeten mümkün olmayacak kadar çok kimsenin rivayet etmiş olduğu hadistir.”³

¹ es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân, *Tedribu'r-Râvi fî Şerhi Takribi'n-Nevevi*, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 2003, I, 15.

² İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrîm el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010, VII, 135; Fîruzabâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *Kâmusu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005, 490; Talat Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, TDV. Yay., Ankara 2009, 15.

³ İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdurrahmân eş-Şehrezûrî, *Ulûmu'l-Hadîs*, thk. Nureddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk 2002, 267; İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Nüzhâtü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Nureddîn İtr, *Matbaatü's-Sabbâh*, Dîmeşk 2000, 43; es-Suyûtî, *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fî'l-Ehbâri'l-Mütevâtira*, thk. Halil Muhammed el-Meys, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985, 6; Nureddîn İtr, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk 1981, 404;

Tevâtür yoluyla nakledilen hadislerin sahihliği tartışılmaz bir durumdur. Yani bu tür hadislerde sıhhat açısından bir problem yoktur. Ancak mütevâtir hadisin şartlarını taşımayan hadisler⁴ olarak tanımlanan âhâd hadisler ise böyle değildir. Âhâd hadisler sahihlik ve zayıflık açısından çok ciddi değerlendirmelere tabi tutulmuşlardır. Bu tür hadisler makbûl ve merdûd hadisler olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. İbn Hacer (ö. 852/1449), âhâd hadislerin böylesi taksimini şöyle değerlendirir: “Âhâd hadisler, makbûl ve merdûd olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Zira böylesi hadislerle istidlalin, râvilerin adalet ve zabt yönünden durumlarının araştırılmasına bağlıdır. Ancak mütevâtir hadisler böyle değildir. Onların tamamı, râvilerinin doğruluğu münasebetiyle kesinlik ifade etmesinden dolayı makbûldür. Âhâd haberler ise böyle değildir. Onlardan ancak makbûl olanlar cumhura göre kendisiyle amel edilebilir.”⁵

Cumhura göre kendisiyle amel edilmesi gereken makbûl hadisler sahih ve hasen olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hadis ilmi açısından çok önemli bir konuma sahip olan sahih hadis, gerek sened gerekse metin bakımından her türlü şaibeden uzak olan hadis çeşididir. Muhaddisler sahih hadisi şöyle tanımlamıştır: “Adalet ve zabt sıfatlarını hâiz olan râvilerin, muttasıl senedle rivayet ettikleri şaz ve mualllel olmayan hadistir.”⁶ Yapılan bu tanımdan da anlaşılmaktadır ki sahih hadis, şu beş şartı taşıması gerekir.

1. Râvileri âdil olmalıdır.

Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyad 1996, 19; Abdullah Aydın, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV. Yay., İstanbul 2012, 232. Yapılan bu tanım çerçevesinde muhaddislerin ileri sürdükleri şartları şöyle sıralamamız mümkündür: 1. Mütevâtir haber, kalabalık bir cemaat tarafından nakledilmelidir. 2. Ferdlerinin yalan üzerinde kasıtlı veya kasıtsız ittifak etmeleri mümkün olmayan bir kalabalık olmalıdır. 3. Herhangi bir nesilde veya tabakada, kalabalığın sayısında azalma olmamalıdır. Ancak sayıda artış, haberin doğruluğunu teyid eder. 4. Haber, menşesinde onu nakledenlerin görme veya işitme fiillerine istinad eden cinsten olmalıdır; menşei akli kaziyeye müstenid olmamalıdır. (Koçyiğit, 17.)

⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 51.

⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 51.

⁶ İbnu's-Salâh, 11; es-Suyûtî, *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fî'l-Ehbâri'l-Mütevâtira*, I, 32; İbn Dakîki'l-İd, Takiyüddîn Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fî Beyâni'l-İstîlâh*, thk. Kahtân Abdurrahmân ed-Dürî, Dâru'l-Ulûm, Ürdün 2007, 218; ez-Zehabî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *el-Mûkaza fî İlmi Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebetü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, Halep 1985, 24; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 58; es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, thk. Salah Muhammed Arîda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, 25; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-Hasis Şerhu Ulûmi'l-Hadîs*, thk. Ali Hasan Abdulhamîd, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1996, I, 99; Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1996, 145; Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kavâi'dü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004, 112; İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 242; Abdullah Sirâcüddîn, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye*, Matbaatu's-Sabbâh, Dimeşk ts, 36; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 34; Koçyiğit, 32; Aydın, 266.

2. Râvileri zâbit olmalıdır.
3. İsnadı muttasıl olmalıdır.
4. Şuzûz'dan uzak olmalıdır
5. İlletten uzak olmalıdır.

Yukarıdaki şartları en üst seviyede içeren hadisler *sahih lizâtihi* olarak isimlendirilmiştir. Bazı kusurlar sebebiyle hadis, bir derece aşağıya düşer; fakat bu kusurları telafi ederek onun sıhhat derecesini kuvvetlendirecek tarikler gibi bazı özellikler bulunursa hadis yine sahihtir; fakat *lizâtihi* değildir.⁷

Cumhura göre delil olma salahiyetine sahip olan makbûl hadisin diğer bir kısmı *hasen* hadistir. Hadislerin ilk olarak kim tarafından *sahih*, *hasen* ve *zayıf* şeklinde üçlü taksime tabi tutulduğu ve *hasen* tabirinin ilk olarak kim tarafından kullanıldığı tartışma konusudur.⁸ *Hasen*, lügatte güzel manasına gelmektedir. *Hasen* hadisin ıstılahî tanımı, muhaddislerce farklı farklı yapılmıştır. Tirmizî (ö. 279/892) *hasen* hadisi, “İsnadında kizb ile müttehem bir râvisi olmayan ve şâzz olmaksızın pek çok yönden aynı şekilde rivayet edilen hadis”⁹ şeklinde tanımlamasına karşın, Hattâbî (ö. 388/998) şöyle açıklamıştır: “Mahreci bilinen ve ricâli meşhûr olan hadistir.”¹⁰

İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ise, Tirmizî ile Hattâbî'nin ve onlardan sonra gelen bazı alimlerin tanımlarını zikretmiş ve hepsinin de tam anlamıyla *hasen* ve *sahih* hadisi birbirinden ayırt etmediğini ifade etmiştir. İbnu's-Salâh *hasen* hadisi iki kısma ayırmıştır. Birincisi, *isnadında*, *mestûr* olmaktan hâli olmayan ve ehliyetleri henüz gerçekleşmemiş olan râvilerin bulunduğu hadislerdir. Ancak bu râviler rivayetlerinde gâfil olup fazla hata yapmadıkları gibi kizb ile itham edilen, yani kasden yalan söyleyen

⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 58.

⁸ İbn Receb (ö. 795/1392), hadislerin *sahih*, *hasen* ve *zayıf* olmak üzere üçlü taksiminin, Buhârî'nin hocası Ali b. el-Medîni'nin elinde ortaya çıktığını söylemektedir. İbn Hacer de Ali b. el-Medîni'nin *Sünen* ve *İlel'*inde bu tabirleri sık sık kullandığını belirtmektedir. Muasır alimlerden Muhammed Avvâme, *hasen* teriminin ilk defa et-Tirmizî tarafından kullanıldığı görüşüne karşı çıkarak, ondan önce de ıstılahî manasıyla *hasen* terimini kullananları örnekleriyle göstermektedir. Muhammed Avvâme, Tirmizî'den önce *hasen* tabirini kullananları şöyle sıralar: İmam Mâlik (ö. 179/795), Şâfiî (ö. 204/819), Ebu'l-Velîd Hişâm b. Abdillâh el-Bâhilî et-Tayâlisî (ö. 227/841), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/869), Ya'kûb b. Şeybe es-Sedûsî (ö. 262/875), Ebû Zûr'a er-Râzî (ö. 264/877) Ebû Hâtim er-Râzî (ö. 277/890), İbn Sa'd (ö. 230/844). Salahattin Polat, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012, 133.

⁹ et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, thk. İbrahim Atve Avda, Mektebetü Mustafa Elbânî, Halep 1978, V, 758.

¹⁰ el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Büstî, *Me'âlimu's-Sünen*, thk. Muhammed Râğib et-Tabbâh, Matbaatü'l-İlmiyye, Halep 1932, (Mukaddime) I, 6.

kimseler değillerdir. İşte Tirmizî'nin tanımı bu kısma aittir. İkinci kısım ise, râvileri doğruluk ve emanet ile meşhûr olmakla beraber; hıfz ve itkan bakımından sahih hadisin râvilerinden daha aşağı olan kimselerin hadisleridir. İşte Hattâbî'nin de tanımı bu kısma girmektedir.¹¹ Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre İbnu's-Salâh'ın da ifade ettiği gibi Tirmizî ve Hattâbî hasen hadisin birer kısmını tanımlamışlardır. Tirmizî, *hasen liğayrihinin* tanımını yaparken Hattâbî de *hasen lizâtihinin* tanımını yapmıştır. Muâsır alimler ise İbnu's-Salâh ve İbn Hacer'in tanımlarını gözönünde bulundurarak hasen hadisi şöyle tanımlamışlardır: “Zabt yönünden kusurlu olan âdil bir kimsenin muttasıl bir senedle rivayet ettiği, şaz ve muallel olmayan hadistir.”¹²

En erken kullanımı hicrî üçüncü asrın ortaları olarak tesbit edilebilen¹³ zayıf terimine gelince, sahih ve hasen hadisin şartlarını taşımayan hadis olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Bazı muhaddisler de sahih ifadesini kullanmaya gerek yoktur deyip, yalnız hasen hadisin şartlarını taşımayan hadis olarak tanımlamışlardır.¹⁵ Diğer bir ifade ile zayıf hadis, makbûl hadisin şartlarını taşımayan hadistir.¹⁶ “Bütün zayıf hadisler za'f bakımından eşit değildir. Bir kısmının za'fı şiddetli iken bir kısmının za'fı ise hafiftir. Zayıf hadislerle amel konusunda bu husus önemlidir. Hadisin za'fı ya râvisinin mecrûh olmasından veya senedindeki kopukluktan ileri gelir.”¹⁷ İsnadda meydana gelen İnkıtâ' da açık ve gizli olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Râvinin cerh edilme sebeplerine gelince bunlar da “metâin-u aşere” diye ifade edilen on sebepte değerlendirilmiştir. Bu sebeplerin beş tanesi râvinin adâleti, diğerleri ise râvinin zabtıyla ilişkilidir. Yukarıda ifade edildiği gibi her zayıf hadis eşit seviyede değildir. Zira zikrettiğimiz bu kusurlar derece derecedir. Bu kusurların hadiste bir veya birden fazla bulunmasına göre zayıf hadisin derecesi değişmektedir.

¹¹ İbnu's-Salâh, 31, 32.

¹² İtr, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 264; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 46; Abdullah Sirâcüddîn, *Şerhu Manzûmeti'l-Beykûniyye*, 51.

¹³ Polat, 132.

¹⁴ İbnu's-Salâh, 41; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvî*, I, 90; Subhî es-Sâlih, 165; Sirâcüddîn, 59.

¹⁵ İbn Dakîki'l-İd, *el-İktirâh*, 246; ez-Zehebî, *el-Mûkızâ*, 33; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 63.

¹⁶ İtr, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 286.

¹⁷ Polat, 140; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 62.

1.1.1. İsnaddaki İnkıta' Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadisler

İsnadda meydana gelen İnkıta'/kopukluk, sarih/açık ve hafî/gizli olmak üzere iki kısımdır. Bunlardan sarih İnkıta', hadis ilmiyle ilgilenen kimseler tarafından anlaşılabilen sebeplerdir. Gizli İnkıta' ise, herkesçe bilinemeyen, yalnız hadis ilminin uzmanları tarafından bilinebilen sebeplerdir.

1. Sarih/Açık İnkıta' a Göre Hadis Çeşitleri

Senedinde kopukluk bulunan hadisler eşit seviyede zayıf değildirler. Hadisler, senedindeki kopukluğun yerine ve senedde düşen râvi sayısına göre durumları değişiklik arz etmektedir. Kopukluk senedin başında veya ortasında ya da sonunda meydana gelebilmektedir. Ayrıca düşen râvi sayısı bir veya birden fazla olabildiği gibi bunlar art arda veya farklı yerlerde düşerler. Bütün bu durumlara göre hadis, farklı bir isim altında değerlendirilmiş ve farklı hükümlere sahip olmuştur. Hadisteki farklı zaaf durumuna göre de bir sıralama takip edilmiştir. Ancak biz bu çalışmamızda seneddeki kopukluk hususunda isnadın başından başlamak suretiyle bir sıralama takip edeceğiz.

a. Muallak Hadis

Muallak kelimesi, Arapça **علق** sülâsî fiilinin tef'îl kalıbından türetilmiş ism-i mef'ûldür. Ta'lîk, lügatte bir şeyi diğer bir şeye bağlamak, asmak, destek veya dayanaktan mahrum bırakmak manasına gelmektedir.¹⁸ Dolayısıyla muallak bağlanmış, asılmış veya desteksiz kalmış olan demektir.

İbnu's-Salâh bir hadis kavramı olarak ta'lîki, isnadının başından bir veya daha fazla râvinin düştüğü, hatta kimilerine göre isnadın tamamının hazfedildiği hadis çeşidi olarak tanımlar.¹⁹ İlerleyen süreçte muallak hadis daha net olarak şöyle tanımlanmıştır: "Musannifin, kitabında naklettiği bir hadisin isnadından, kendi hocasını yahut kendi hocası ile birlikte sırasıyla birkaç hocayı ve hatta bütün isnadı hazfederek "قال فلان" veya "قال سعيد بن المسيب", "قال ابن عباس", "قال رسول الله ﷺ" gibi ifadelerle hadisi, zikrettiği ilk kaynağa isnad etmesidir."²⁰ Muallak ismi, genel olarak cezm sığasıyla,

¹⁸ İbn Manzûr, XII, 133.

¹⁹ İbnu's-Salâh, 69.

²⁰ Sirâcüddîn, 112; Koçyiğit, 66.

yani “قال، فعل، أمر، نهي، ذكر، حكي” gibi kesinlik bildiren ifadelerle rivayet edilen hadislere verilmiştir. İbnu’s-Salâh’ın da dile getirdiği gibi “يروي، يقال، يذكر، يحكي” gibi temrîz siğalarıyla nakledilen hadisler hakkında bu isim kullanılmamıştır.²¹ Ancak Ebu’l-Haccâc el-Mizzî gibi bazı müteahhir alimler temrîz siğalarıyla rivayet edilen hadisler için ta’lîk ifadesini kullanmıştır.²²

b. Mürsel Hadis

Mürsel kelimesi، رسل sülâsî fiilinin if’âl kalıbından ism-i mef’ûldür. İf’al kalıbının masdarı olan irsâl، salıvermek ve serbest bırakmak anlamına gelmektedir.²³ Hadiste de irsal yapan râvi، adeta isnadı salıvermiş ve bilinen herhangi bir râvi zikretmemiştir.

Daha çok muhaddislerin ıstılahı sayılan mürsel hadis، özel ve dar kapsamlı olarak şöyle tanımlanmıştır: “Kibâru’t-tâbiînden olsun، siğâru’t-tâbiînden olsun tâbiînin söz، fiil ve takrir olarak Rasûlullah’tan sahabeyi zikretmeden naklettiği hadistir.”²⁴ Böyle bir rivayette tâbiî، hadisi direkt Hz. Peygamber’e dayandırmaktadır. Her ne kadar bazı kimselere göre tâbiînden önceki râvilerin، “kâle Rasûlullah” şeklinde isnadı keserek rivayet ettikleri hadisler de mürsel saymışsa da bu، genel kabule aykırı görülmüştür. Hâkim’in de ifade ettiği gibi bu tür hadisler munkatı’ hadisler kategorisinde değerlendirilmiştir.²⁵

Fıkıhçılara göre mürsel hadis، senedinin neresinde olursa olsun İnkita’ bulunan، yani senedinde peş peşe veya ayrı ayrı bir veya birden fazla râvinin ismi atlanmış olan hadistir.²⁶ Bu tarifte mürsel، mutlak muttasıl olmayan manasınadır ve muttasılın zıddıdır. Senedi muttasıl olmayan her türlü hadis، bu tarifin kapsamına girmektedir. Hadis usulünde munkatı’، mu’dal، müdelles، muallak olarak isimlendirilen bütün hadis çeşitleri، bu tarife göre mürsel sayılmaktadır.²⁷

c. Mu’dal Hadis

²¹ İbnu’s-Salâh، 69، 70; Koçyiğit، 66.

²² es-Suyûtî، *Tedribu’r-Râvi*، 111.

²³ İbn Manzûr، XIII، 303.

²⁴ İbnu’s-Salâh، 51; Salahattin Polat، *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*، TDV. Yay.، Ankara 2010، 63.

²⁵ el-Hâkim، Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh el-Hâfiz en-Neysâbûrî، *Ma’rifetu Ulûmil’l-Hadis*، thk. Seyyid Mu’zim Hüseyin، Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye، Beyrut 1977، 28.

²⁶ İbnu’s-Salâh، 52; es-Suyûtî، *Tedribu’r-Râvi*، I، 99; Polat، *Mürsel Hadisler*، 64.

²⁷ Polat، *Mürsel Hadisler*، 64.

Mu'dal kelimesi, Arapça **عضل** sülâsî fiilinin if'âl kalıbından ism-i mef'ûldür. Lügatte sıkıntı, güç durum ve içinden çıkılmaz durum manalarına gelmektedir.²⁸ Bir hadis terimi olarak mu'dal, birbirini takip eden iki ve daha fazla râvisi düşmüş hadistir.²⁹

Mu'dal hadis, senedinin muttasıl olmamasından dolayı her ne kadar munkatı' hadis olarak nitelendirilse de istilahî olarak munkatı' hadisten farklıdır. Zira munkatı' hadis için senedin herhangi bir yerindeki inkıta' kâfi gelirken, mu'dal hadis için bu inkıta'ın peş peşe iki râvi şeklinde olması gerekir. Mu'dal hadis ile munkatı' hadis arasında umûm-husûs ilişkisi vardır. İbnu's-Salâh da buna işaret ederek mu'dal hadis hakkında onun, munkatı' hadisin özel bir çeşidi olduğunu ve her mu'dalin, munkatı' olup ancak her munkatı'ın mu'dal olmadığını ifade etmektedir.³⁰

Mu'dal hadis ile muallak hadis arasında da umûm-husûs ilişkisi söz konusudur. Her iki hadis, bir açıdan birleşir bir başka açıdan da ayrılırlar. Bir hadisin isnadının başından iki veya daha fazla râvi peş peşe düştüğü zaman o hadis hem mu'dal ve hem de muallak olur. İsnadın ortasından veya sonundan iki veya daha fazla râvi peş peşe düştüğünde hadis, mu'dal olur, ama muallak olmaz. Fakat isnadın başından bir râvinin düşmesi durumunda hadis, yalnız muallak olur.

Musanniflerden her hangi birinin isnadda yer alan râvilerin tamamını düşürerek "kâle Rasûlullah" diyerek³¹ ve tebeu't-tâbiînin doğrudan "kâle Rasûlullah" diyerek rivayet ettiği hadisler de mu'dal hadistir.³²

d. Munkatı' Hadis

Munkatı', **قطع** fiilinin infi'âl kalıbından türetilmiş ismi fâil olup lügatte ittisalin zıddı olan kopukluk anlamına gelir. İnkıta' veya râvi düşmesi, isnadın başında veya

²⁸ İbn Manzûr, XIII, 478; İbnu's-Salâh, 59.

²⁹ İbnu's-Salâh, 59; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar ft Tavdihi Nuhbeti'l-Fiker*, 83; ez-Zehebî, *el-Mûkaza*, 40; Subhî es-Salih, 169; et-Tahhân, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadis*, 75; Koçyiğit, 74.

³⁰ İbnu's-Salâh, 59.

³¹ İbnu's-Salâh, 60; Koçyiğit, 75.

³² el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekir, *el-Kifâye ft İlmi'r-Rivâye*, Dâiratu'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, Haydarabad 1357, 21; İbnu's-Salâh, 60; Koçyiğit, 75.

ortasında ya da sonunda olsun, isnadı munkatı' hale getirir.³³ Terim olarak ise senedinin herhangi bir yeri muttasıl olmayan hadistir.³⁴ Bu durumda hadis tekniği açısından muttasıl olmayan bütün rivayetler munkatı' kavramının kapsamında değerlendirilebilir. Ancak müteahhir muhaddisler munkatı' kavramını, muallak, mürsel ve mu'dal hadislerden farklı özel bir kullanıma tahsis etmişlerdir.

Şöyleki Hatîb el-Bağdâdî şöyle der: “Munkatı' hadis, mürsel hadis gibidir. Ancak munkatı' kavramı daha ziyade tâbiînden sonraki bir râvinin sahâbeden rivayet ettiği hadisler hakkında kullanılmaktadır. Örneğin Mâlik b. Enes (ö. 179/795)'in Abdullah b. Ömer (ö. 73/692)'den, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)'nin Câbir b. Abdillâh (ö. 77/694)'tan veya Şu'be b. El-Haccâc (ö. 160/777)'in Enes b. Mâlik (ö. 93/712)'ten aktardığı rivayetler böyledir.”³⁵ Yalnız Hatîb el-Bağdâdî'nin işaret ettiği bu kullanım, ifade ettiğimiz munkatı' tanımına uymamaktadır. Ancak bu özel bir kullanım olarak dile getirilebilir.

Hâkim (ö. 405/1014)'e göre munkatı' hadis üç kısımdır. Birincisi, tâbiînden önceki bir râvinin, kendisinden hadis dinlemediği râviden rivayet ettiği hadistir. İkincisi, isnadında meçhûl şahısların bulunduğu hadistir. Üçüncüsü de isnadında, isimlendirilmemiş bir râvinin bulunduğu hadistir.³⁶ İbn Hacer ise, isnaddan râvilerin düşmesinin açık ve gizli oluşuna göre munkatı' hadisleri iki çeşit olarak ele almıştır. Ona göre râvi düşmesi, herkes tarafından anlaşılabilir şekilde açık olduğunda bu çeşit hadislere munkatı', ancak râvi düşmesi herkesçe anlaşılamayacak şekilde gizli olduğu hadislere müdelles hadis denir. İbn Hacer bu konuyu şöyle ifade eder:

“... Şayet tek bir râvi ya da birbirini takip etmemek şartıyla ikiden fazla râvi düşerse, bu hadislere munkatı' denir. Bazen râvinin, kendisinden hadis rivayet ettiği şeyhe muasır olmaması gibi bir sebeple isnaddan bir râvinin düşmüş olduğu herkes tarafından bilinir, bazen de bu düşme gizli olur ve bunu, ancak hadisin isnadlarına ve bu isnadlardaki illetlere vâkıf uzmanlar bilebilir. Açık inkita', râvinin şeyhiyle aynı asırda yaşamış olmaması, aynı asırda olsa da onunla biraraya gelmemesi ve ondan aldığı herhangi bir icâzet veya vicâdeye sahip bulunmaması sebebiyle aralarında herhangi bir

³³ Koçyiğit, 75.

³⁴ et-Tahhân, *Teyisîru Mustalahi'l-Hadîs*, 77.

³⁵ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 21.

³⁶ el-Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu Ulûmil'l-Hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1977, 27.

mülâkatın olmamasıyla anlaşılır. Bu sebeple râvilerin doğum, ölüm tarihlerini, hadis öğrenmeye başladıkları vakitleri ve bunun için giriştikleri seyahatleri anlatan tarih kitaplarına ihtiyaç duyulmuş ve bu kitaplar sayesinde, bazı şeyhlerden rivayet iddiasında bulunan kimselerin yalanları ortaya konulmuştur. Gizli İnkita'ya sahip olan hadise ise müdelles denir.”³⁷

2. Hafî/Kapalı İnkita'a Göre Hadis Çeşitleri

a. Müdelles Hadis

Müdelles kelimesi, دلس fiilinin tef'îl kalıbından ism-i mef'ûldür. Tedlîs, malın ayıbını ve kusurunu müşteriden gizlemek anlamındadır.³⁸ Zulmet ve alaca karanlık manasına gelen tedlîs, hadis terimi olarak râvinin, şeyhinden işitmediği hadisleri işitmiş vehmini uyandıracak şekilde rivayet etmesi anlamındadır ki böylece rivayetin kusurunu gizlemiş olur.³⁹

Hadis rivayetinde râvilerin, سمعت işittim, حدثني bana söyledi, أخبرني bana haber verdi gibi hadisi hocasından kesin olarak işittiğine ve onunla görüştüğüne delalet eden sigaları kullanması gerekir. Hiç görüşmediği veya kendisinden hadis duymadığı hocasından bu lafızlarla nakilde bulunan râvi yalancı konumuna düşer, bu durum onun bütün rivayetlerinin reddine yol açar. Bu sebeple müdellisler daha çok عن فلان (falandan), قال فلان (falan dedi) gibi lafızlar kullanır. Çünkü bu lafızlar, semâa delalet ettiği kadar hadisin bizzat hocadan işitilmeden rivayet edildiğini de gösterir.⁴⁰

Muhaddisler, tedlîs teriminin çerçevesini râvinin şeyhiyle muasır olması, râvinin şeyhiyle mülâkî olması ve râvinin şeyhinden hadis işitmesi gibi bir takım şartlar doğrultusunda belirlediklerinden muhtelif tedlîs tanımları meydana gelmiştir. Örneğin İmam Şâfiî, tedlîs yapan kimseyi, “karşılaştığı kimseden işitmediği hadisi rivayet eden kişi” şeklinde tanımlayarak râvi ile şeyhi arasında mülâkata dikkat çekmiştir.⁴¹ Hadis usûlü alanında bir çığır açan İbnu's-Salâh (ö. 643/1245) ise, müdelles hadise yaptığı

³⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fi Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 84.

³⁸ İbn Manzûr, VII, 389.

³⁹ Koçyiğit, 79.

⁴⁰ Bünyamin Erul, “Tedlîs”, *D.İ.A.* XL, 262.

⁴¹ eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, *Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye*, Beyrut t.y., 371.

tanımı iki kısımda ele almıştır. Birinci kısımda râvi ile hocası arasında mülâkatın varlığı üzerinden bir değerlendirmede bulunmasına rağmen ikinci kısımda râvi ile hocası arasında muâsaratin mevcudiyetine atıfta bulunmuştur.⁴²

İbnu's-Salâh'ın tedlîs tanımında râvi ile hocası arasında bir mülâkat söz konusu olmasa da muâsır olmaları kâfi görülmüştür. Yapılan bu tanımla *müdelles hadis* ile *mürsel-i hafî* arasında bir fark olmamaktadır. Ancak İbn Hacer (ö. 852/1448), müdelles hadisi tanımlarken, râvinin hocasıyla karşılaştığı halde başka birinin vasıtasıyla almış olduğu hadisi doğrudan hocasına isnadla rivayet ettiği hadis şeklinde ifade ederek aradaki mülâkata dikkat çekmiştir.⁴³ Dolayısıyla İbn Hacer'e göre, muâsır olan, fakat birbirine mülâki olmadıkları bilinen iki kişi arasında işitme olmaksızın yapılan rivayet, *müdelles* değil *mürsel-i hafî* olarak isimlendirilir.⁴⁴

Bu durumda müdelles ile mürsel-i hafi arasında çok ince bir fark vardır. *Tedlîs*, şeyhiyle karşılaştığı, yani mülâki olduğu bilinen râviye özel bir rivayettir. Fakat şeyhe muâsır olup onunla mülâkatı bilinmeyen râviye ait rivayet *mürsel-i hafî*dir; mülâkat olmayınca, tabiatıyla râvi o şeyhten işitmediği hadisi rivayet etmiş olacaktır. Bu durumda müdellesin tarifi yapılırken, mülâkatı dikkate almaksızın muâsarati söz konusu eden kimse, mürsel-i hafîyi de bu tarifin içine sokmuş olur ki bu yanlıştır; doğrusu, her ikisini birbirinden ayırmaktır.⁴⁵

Hocasıyla muâsır olduğu halde kendisiyle hiç karşılaşmamış bir râvinin, doğal olarak hocasından hadis rivayet edemeyeceği durumundan hareketle, râvinin hocasından nakletmiş olduğu hadiste İnkıtâ' bulunacaktır. Dolayısıyla râvinin böyle bir rivayette gizlemeyi amaç edindiği bir durum söz konusu değildir. Lugat manasının ifade ettiği durumdan da anlaşıldığı üzere tedlîste râvinin görüştüğü ve hadis aldığı şeyhinden duyduklarının yanında duymadıklarını da nakletmesi söz konusudur. Bu durumda İbnu's-Salâh'ın, müdelles hadisin tarifi çerçevesinde dile getirdiği “muâsır olduğu halde mülâki olmadığı şeyhinden” kaydı tedlîsi değil mürsel-i hafîyi ifade etmektedir. Dolayısıyla İbn Hacer'in tedlîs kavramına yaptığı tanım tercihe şayan gözükmektedir.

b. Mürsel-i Hafî

⁴² İbnu's-Salâh, 73, 74.

⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 85.

⁴⁴ Koçyiğit, 79.

⁴⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 86; Koçyiğit, 79.

Mürsel-i hafî, yukarıda tanımı verilen mürselden farklı bir durum arz etmektedir. Hadis ilminde önemli bir yerinin olduğunu ifade eden İbnu's-Salâh ve Nevevî (ö. 676/1277) mürsel-i hafîyi, "Râvinin, kendisinden hadis işitmediği ya da kendisiyle hiç karşılaşmadığı bilinen hocasından rivayet ettiği hadistir"⁴⁶ şeklinde tanımlamışlardır. İbn Hacer ise mürsel-i hafîyi şöyle açıklamıştır: "Bir râvinin, muâsırı olduğu halde kendisiyle görüştüğü bilinmeyen bir kimseden rivayet ettiği hadistir."⁴⁷

İbn Hacer'in; İbnu's-Salâh ve Nevevî'nin "müdelles" tanımlarına yaptığı itirazı yukarıda dile getirmiştik. Ona göre müdelles ve mürsel-i hafî arasındaki temel farklılık, râvinin hocasıyla olan muâsaratı veya mülâkatı çerçevesinde şekillenmektedir. İbn Hacer, birbirleriyle muâsır olup hiç görüşmedikleri bilinen râvi ve şeyhi arasındaki rivayeti, müdelles değil mürsel-i hafî olarak değerlendirmektedir. Ona göre Ebû Osman en-Nehdî (ö. 95/713) ve Kays b. Ebî Hâzım (ö. 97/715) gibi muhadramlar Hz. Peygamber ile muâsır oldukları, fakat onunla görüşmedikleri için onların Rasûlullah (s.a.s.)'dan rivayetleri müdelles değil mürsel-i hafidir.⁴⁸

Sonuç olarak mürsel-i hafî, senedin neresinde olursa olsun, muâsır olan fakat aralarında mülâkat bulunmayan veya aralarında semâ olmayan iki râviden birinin diğerinden rivayet ettiği hadistir. Burada dikkat edilmesi gereken husus, bu iki râvi arasında semâ olmadığının yahut mülâkatın bulunmadığının bilinmesidir.⁴⁹

1.1.2. Râvideki Cerh Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadisler

Hadislerin merdûd sayılması, isnadın herhangi bir yerindeki kopukluktan kaynaklanabildiği gibi râvi veya râvilerin adalet ve zabt yönünden cerh edilmiş olmalarından da kaynaklanabilmektedir. Râvinin adalet ve zabt sıfatlarını zedeleyen, dolayısıyla tenkid edilmesine yol açan on kusur vardır ki bunlar *metâ'in-i aşere* olarak isimlendirilmiştir. Bunlardan; kizb, ittiham bi'l-kizb, fisk, bid'at ve cehâlet adalet sıfatıyla; fuşu'l-galat, fartu'l-gaflet, vehm, muhâlefet ve sîu'l-hıfz ise zabt sıfatıyla

⁴⁶ İbnu's-Salâh, 288; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvi*, II, 286.

⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 85.

⁴⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 86.

⁴⁹ Koçyiğit, 83.

ilgilidir.⁵⁰ Şimdi gerek râvinin adaleti ve gerekse zabtıyla ilgili olan ta'n sebeplerinden kaynaklanan hadisleri kısaca tanıtmak istiyoruz.

a. Mevzû'

Mevzû', sözlük anlamı uydurmak, indirmek ve düşürmek anlamlarına gelen Arapça وضع fiilinden ism-i mef'ûldür.⁵¹ Hadis ıstılahında ise söylemediği veya yapmadığı halde iftirayla Rasûlullah (s.a.s.)'a ait olduğu söylenen söz, haber.⁵² anlamındadır.

İbnu's-Salâh ve Nevevî, mevzû' hadisi, yalan olarak söylenmiş söz şeklinde tanımlamış ve zayıf hadislerin en çirkini kabul etmişlerdir.⁵³ İbn Hacer ise "Râvisi yalan söylemekle itham edilen ve Rasûlullah (s.a.s.)'a isnad edilen söz" olarak tanımlamıştır.⁵⁴

Talat Koçyiğit, mevzû' hadisin tanımını şöyle yapmaktadır: "Başta İslam dinine kastedenler olmak üzere, mensûb oldukları siyasî fırka ve hiziplerini, fikhî mezheplerini, kabîlelerini, cinsiyetlerini, dillerini, peşinden gittikleri imam ve hükümdarları medhetmek, halife ve emirlerin nezdinde yüksek mertebeler kazanmak, halkın dini emir ve nehiylere karşı rağbetini artırmak maksadıyla din düşmanlarının, yalancılardan ve cahillerin uydurdukları, sonra da bu uydurulan şeylere, derecelerini yükseltmek için tanınmış hadis râvilerinden dizdikleri isnadlar ekleyerek hadismiş gibi Hz. Peygamber (s.a.s.)'e iftira ile isnad ettikleri sözlere *mevzû* (uydurma) hadis adı verilmiştir."⁵⁵

Koçyiğit tarafından mevzû' hadise yapılan tanım, daha çok bu tür hadislerin uydurulma sebeplerini içermektedir. Mevzû' kelimesini, lügat manası ve terim anlamı arasındaki ilişki çerçevesinde ele aldığımızda İbn Hacer'in tanımı tercihe şayan gözükmektedir.

⁵⁰ Aydın, 180.

⁵¹ İbn Manzûr, X, 278.

⁵² Aydın, 182.

⁵³ İbnu's-Salâh, 98; es-Suyûtî, *Tedrîbu'r-Râvi*, I, 139.

⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 89.

⁵⁵ Koçyiğit, 97.

b. Metrûk

İbn Hacer'e göre metrûk hadis, kizb ile müttehem olan veya diğer günlük konuşmalarında yalancı olarak tanınan kimsenin, dinin bilinen genel kurallarına aykırı olarak tek başına rivayet ettiği hadistir.⁵⁶ Ancak Suyûtî, metrûk hadisin tanımını İbn Hacer'e nisbet ederek şöyle yapar: "Râvisi kizb ile itham olunan ya da hadislerde değil de günlük konuşmalarında kizb ile bilinen, galatı veya gafleti ya da fiskı çok olan bir râvi tarafından rivayet edilmiş hadislerdir".⁵⁷ Suyûtî, yaptığı bu tanımla İbn Hacer'in münker hadis tanımını kapsayacak şekilde metrûk hadisin kapsamını geniş tutmuştur.

c. Münker - Şazz

Münker kelimesi, ikrarın zıddı anlamına gelen نكر fiilinin if'âl kalıbından ism-i mef'ûldür. Şâzz ise, tek kalmak, toplumdan ayrı olmak manalarına gelen شد fiilinden türetilmiş bir ism-i fâildir.⁵⁸

Terim olarak *münker*, farklı şekillerde tanımlanmıştır. İbn Hacer onu galatı veya gafleti fazla olan yahut da fiskı zahir olan râvi tarafından rivayet edilmiş hadis ve zayıf râvinin kendisinden daha iyi durumda olan râviye aykırı bir şekilde rivayet ettiği hadis şeklinde de tanımlamış ve ikinci tanımı tercih etmiştir.⁵⁹ Zira ikinci tanımın birinci tanıma göre fazlalığı vardır. Çünkü birinci tanımda zikredilen cerh sebepleri zaten ikinci tanımda dile getirilen zayıf ifadesinin kapsamına girmektedir. Bununla birlikte ikinci tanımda râvinin muhalefet ederek rivayet etme kaydı vardır.

Şâzz hadisin genel kabul gören tanımı şudur: "Sika râvinin diğer sika râvilere veya kendisinden daha sika olan râviye aykırı olarak rivayet ettiği hadistir."⁶⁰ Ama bununla birlikte farklı tanımlar da yapılmıştır. Gerek münker gerekse şâzz hadisin tanımlarındaki farklılıklar, her iki terimin kapsamında bulunan infirad ve muhalefet kavramlarından kaynaklanmaktadır. Buna göre İbnu's-Salâh, şâzz hadisi İmam Şâfiî'nin sözlerini naklederek şöyle tanımlar: "Şâzz, sika olan bir râvinin rivayet edip de

⁵⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 91.

⁵⁷ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, I, 122; Koçyiğit, 120.

⁵⁸ Koçyiğit, 120.

⁵⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 72; Itr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 430; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 96; Aydınlı, 210.

⁶⁰ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 72; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 96; Itr, *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 428; Aydınlı, 291.

başkalarının rivayet etmediği hadis değil, sika bir râvinin, başkalarının rivayet ettiği hadise muhalif olarak rivayet ettiği hadistir.”⁶¹

Münker hadisin karşısında yer alan hadis *ma'rûf*, şâzz hadisin karşısında yer alan hadis ise *mahfuz* diye tanımlanır.⁶² Kısacası münker ve şâzz hadisler merdûd, ma'rûf ve mahfûz olan hadisler ise makbûl hadislerdir.

d. Mu'allel

Mu'allel kelimesi, lügat manası bir şeye ârız olarak onu meşgul etmek manasına gelen *عَلَّ* fiilinin tef'îl babından ism-i mef'ûldür.⁶³ Terim itibariyle, zahiren bir kusur görülmediği halde, kendisinde sahihliğine zarar veren gizli bir kusur bulunan hadis olarak tanımlanmıştır.⁶⁴ İbn Hacer ise, mu'allel hadisi, râvinin vehmine delalet eden karinelerin kendisinde bulunduğu hadis olarak ifade ettikten sonra şöyle açıklar: “Mürsel veya munkatî' hadisi mevsûl olarak rivayet etmek yahut bir hadisi başka bir hadise eklemek veya hadisin sıhhatine zarar veren buna benzer şeylerin kendisinde bulunduğu hadistir. Bunlar, fazlaca araştırmak ve hadisin bütün tariklerini bir araya getirip inceleme neticesinde anlaşılmaktadır. İşte bu durumda olan hadislere *mu'allel* denir.”⁶⁵

Mu'allel hadisi tesbit etmek, hadis ilminin en önemli ve en güç konularından birini teşkil eder. Şöyleki hadislerdeki illetleri bilmek, yüksek anlayış, üstün hafıza, yüzbinleri aşan hadislerin metin ve isnadlarına derin vukufiyet gerektirir. Ali b. el-Medînî (ö. 234), Ahmed b. Hanbel (ö. 241), Buhârî (ö. 256), Ya'kûb b. Şeybe (ö. 262), Ebû Hâtim (ö. 277), Ebû Zûr'a (ö. 264) ve Dârekutnî (ö. 385) gibi çok az muhaddis bu ilimde mütehasıs sayılır.⁶⁶

⁶¹ İbnu's-Salâh, 76.

⁶² et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 98.

⁶³ Koçyiğit, 126.

⁶⁴ İtr, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 447; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 99.

⁶⁵ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 92.

⁶⁶ Koçyiğit, 126.

e. Müdrec

Müdrec kelimesi, bir şeyi başka bir şeye eklemek veya bitişirmek manasına gelen Arapça درج fiilinden türetilmiş ism-i mef'ûldür. Terim olarak ise, herhangi bir râvisi tarafından isnad veya metnine aslından olmayan bazı sözler eklenmiş hadis demektir.⁶⁷

Söz konusu olan ifadeleri duyan kimseler bu eklenenleri hadis zannetmektedirler. Ayrıca hadisin metnine eklenenler, genelde sahabî ve tâbiîlerin sözleriyle karıştırılmaktadır. Bu sebeple metin idracı, sened idracından daha kötüdür.

f. Maklûb

Maklûb; قلب fiilinden türetilmiş ism-i mef'ûl olup lügat itibariyle çevirmek, döndürmek, bir şeyin içini dışına getirmek anlamına gelmektedir.⁶⁸ Bir hadis kavramı olarak maklûbla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Maklûb, kelime manasına uygun olarak, ıstılahta, kalbedilmiş veya takdîm ve te'hîrle değişikliğe uğramış hadis demektir.⁶⁹ Tanımdan da anlaşılacağı üzere takdîm ve te'hîr hem hadisin isnadında hem de metninde meydana gelebilmektedir. Maklûb hadis, tezimizin ana temasını oluşturduğundan bu konuya ileride daha geniş bir şekilde değinilecektir.

g. Muztarib

Muztarib kelimesi, işlerin bozulması ve çelişkiye uğraması, vurmak, dövmek anlamında ضرب fiilinin ifti'âl kalıbından ism-i mef'ûldür. Terim olarak ise, bir veya bir kaç râvinin muhtelif şekillerde rivayet ettiği ve biri diğerine tercih edilemeyecek şekilde birbirine denk olan hadistir.⁷⁰ Yapılan tanımdan da anlaşılacağı üzere bir hadisin muztarib sayılabilmesi için iki şartın meydana gelmesi gerekir. Bunlar, aralarında cem' yapılamayacak şekilde hadisin rivayetlerinin muhtelif olması ve bir rivayetın diğerine tercihi mümkün olmayacak şekilde hadislerin sıhhat yönünden birbirine eşit olması şeklinde özetlenebilir.⁷¹

⁶⁷ et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 103; Koçyiğit, 128.

⁶⁸ İbn Manzûr, II, 179.

⁶⁹ Koçyiğit, 133.

⁷⁰ İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 433; et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 112.

⁷¹ et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 112.

Muztarib, birbirine muhalif rivayetleri arasında sıhhat yönünden eşitlik bulunan ve bu sebeple biri diğerine tercih edilemeyen hadistir. Iztırab, râvilerin zabt yönünden zayıflıklarına delalet etmesi dolayısıyla hadisin de zayıf sayılmasını gerektirir. Bu sebeple muztarib hadisler merdûd hadisler arasında yer alırlar.”⁷²

h. Musahhaf - Muharref

Musahhaf, yanlış okumak manasındaki *صحف* fiilinin tef’îl kalıbından türetilmiş ism-i mef’ûldür. Hadis ıstılahında ise, metin veya isnadında bir kelimesi veya râvilerinden birinin ismi hatalı olarak söylenmiş ve bu hata ile rivayet edilmiş hadis olarak tanımlanmıştır.⁷³ Muharref, *حرف* fiilinin tef’îl kalıbından türetilmiş ism-i mef’ûl olup harf ve yazı şekli değişikliğe uğramış kelime veya ifadelere verilen bir isimdir. Meselâ bir ifade içinde geçen *mahrûm* kelimesi, bir hata neticesi *merhûm* veya *mercûh* şeklinde okunur ve yazılırsa, bu kelime muharref olur.⁷⁴ Râvilerin tashîf hataları ancak özel bilgilerle ortaya çıkmaktadır. Bu hataları ancak Dârekutnî gibi hadis uzmanları tesbit edebilmiştir.⁷⁵

Yapılan tanımlardan da anlaşıldığı üzere kelime veya râvi isimlerinde meydana gelen hatalar, nokta ve harf hataları olabildiği gibi harflerde bir değişiklik olmaksızın hareke hataları da olabilmektedir. Mütekaddim alimler bu iki hata çeşidi arasında herhangi bir ayırma gitmemiş ve hepsi için musahhaf ifadesini kullanmışlardır. Ancak müteahhir alimler bu hatalar arasında bir ayırım yapmıştır. Örneğin İbn Hacer, kelimenin yazım şekli değişmeksizin bir veya bir kaç harfin nokta yönünden değişikliğe uğramasını musahhaf, ancak mevcut değişiklik hareke yönünden meydana gelirse buna da muharref adını vererek musahhaf ve muharrefi birbirinden ayırmıştır.⁷⁶

⁷² Koçyiğit, 139-140.

⁷³ Koçyiğit, 143.

⁷⁴ Koçyiğit, 146.

⁷⁵ İbnu’s-Salâh, 279.

⁷⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 96.

1.2. MAKLÛB HADİSİN TANIMI

1.2.1. Maklûbun Lügât Anlamı

Maklûb; قلب fiilinden türetilmiş ism-i mef'ûldür. Kalb, bir şeyin özü ve en değerlisi, bir şeyi bir yerden diğer bir yere nakletmek,⁷⁷ çevirmek, döndürmek, bir şeyin içini dışına getirmek anlamlarına gelmektedir.⁷⁸ Bundan hareketle maklûb çevrilmiş, döndürülmüş, ters yüz edilmiş şey demektir.

1.2.2. Maklûb Hadisin Istilahî Anlamı

Bir hadis kavramı olarak maklûbla ilgili pek çok tanım yapılmıştır. Gerek Râmehurmuzî'nin gerekse diğer mütekaddim alimlerin eserlerinden yararlanarak maklûb hadisin nasıl tanımlandığını ortaya koymayı arzuladık, ancak mütekaddimûna ait eserlerde her ne kadar takdîm ve te'hîre değinilmişse de müstakil olarak bir tanım yapılmadığından maklûb hadisi, müteahhir alimlerin eserlerinden başlayarak tanımlama yoluna gittik.

Müteahhir alimlerden olup hadis usûlü alanında çığır açan İbnu's-Salâh (ö. 643/1245), maklûb hadisi şöyle tanımlamıştır: “Maklûb, garîb olup kendi rivayetine rağbeti artırmak amacıyla Salim'den rivayeti meşhur olan bir hadisi, Nâfi'den rivayet edilmiş gibi göstermek; bir hadisin metnini başka bir hadisin isnadına, diğer bir hadisin isnadını da başka bir hadisin metnine eklemektir.”⁷⁹ İbnu's-Salâh burada maklûbu, örnekle tanımlama yoluna gitmiş⁸⁰ ve maklûb hadisi, yalnız isnadda bir râvi değiştirmek veya hadisin isnadını değiştirmek olarak tanımlamıştır. İbnu's-Salâh'tan sonra gelen pek çok muhaddis de aynı tanımı yapmışlardır.⁸¹ İbnu's-Salâh'ın yaptığı bu tanım kalbin yalnız isnadda meydana gelen kısmını kapsadığından efrâdını câmi' bir tanım olmamıştır.

⁷⁷ Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed b. Hârûn, Dâru'l-Fikir, Dimeşk 1979, V, 17.

⁷⁸ İbn Manzûr, II, 179; Fîruzabâdi, 127.

⁷⁹ İbnu's-Salâh, 101.

⁸⁰ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâb-i İbni's-Salâh*, Dâru'r-Râye, Riyâd 1994, II, 864.

⁸¹ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, I, 298; el-Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *Zaferu'l-Emânî fi Muhtasari'l-Cürcânî*, thk. Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut 1996, 409.

İbnu's-Salâh'ın kitabını ihtisar eden İmam Nevevî (ö. 676/1277)⁸² ve İbn Kesîr (ö. 774/1373)⁸³, onu manzûm hale getiren Irâkî (ö. 806/1404)⁸⁴ ve Suyûtî (ö. 911/1505)⁸⁵ de aynı yolu takip etmişlerdir.

İbnu's-Salâh'tan sonra gelen İbn Dakîki'l-İd (ö. 702/1302),⁸⁶ Zehebî (ö. 748/1348),⁸⁷ Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413)⁸⁸ ve daha pek çok muhaddis de neredeyse onun yolunu takip ederek kalbin yalnız isnadda meydana gelen kısmına değinmiş ve cüzî lafız farklılıklarıyla benzer tanımda bulunmuşlardır. İbnu's-Salâh'ın *Mukaddime*'sine şerh yazan Zerkeşî (ö. 794/1392) *en-Nüket* adlı eserinde İbnu's-Salâh'ın tanımını, mablûbun yalnız bir kısmının tanımı olup, gerçeği ifade etmeyen bir tanım olmakla eleştirmektedir.⁸⁹ Ancak kendisinin “bir isnadı başka bir metne eklemek ve bir isnadı başka bir isnadla değiştirmek” şeklinde yaptığı tanıma baktığımızda İbnu's-Salâh'a yönelttiği eleştiride haksız olduğu anlaşılmaktadır. Zira İbnu's-Salâh'ın yaptığı tanımı yalnız birinci kısımdan ibaret saymakla aslında Zerkeşî yanılmıştır. Bununla birlikte İbnu's-Salâh'ın tarifinin ikinci kısmını metinde meydana gelen kalb kabilinden saymazsak bu takdirde Zerkeşî de aynı hataya düşmüş olur. Çünkü kendisi de yaptığı tanımla mablûbun yalnız isnadda meydana gelen kısmına değinmiştir.

Metinde gerçekleşen kalbe ilk defa İbnü'l-Cezerî (ö. 833/1429) değinmiştir. Şöyleki o, yaptığı tarifte öncelikle kalbin isnadda meydana gelen kısmına değinmiş ve birebir İbnu's-Salâh'ın yapmış olduğu tanımı kullanmıştır. Daha sonra metinde meydana gelen kalb kısmına değinmiş ve mablûbu, “hadisin, râvî tarafından bir kısım lafzının takdim ve tehire uğrayıp manasının değişmesi”⁹⁰ şeklinde tanımlamış ve bunu kendinden önceki muhaddislerin dile getirmediğini belirtmiştir. Bununla birlikte o isnadda isimlerin kalbe uğramasından bahsetmemiştir. Ancak o, İbnu's-Salâh'ın tanımındaki “bir hadisin metnini bir başka hadisin isnadına, diğer bir hadisin isnadını da

⁸² es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, 148.

⁸³ Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisâri Ulûmi'l-Hadis*, I, 266.

⁸⁴ el-İrâkî, Zeynüddîn Abdurrâhîm b. Hüseyin, *et-Tebîra ve't-Tezkira*, thk. Muhammed b. el-Hüseyin el-İrâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty. I, 282.

⁸⁵ es-Suyûtî, *Elfiye*, el-Mektebetü'l-İlmiyye, ty. 36.

⁸⁶ İbn Dakîki'l-İd, *el-İktirâh fî Beyâni'l-İstilâh*, 317.

⁸⁷ ez-Zehebî, *el-Mükzâ fî İlmi Mustalahi'l-Hadis*, 60.

⁸⁸ el-Leknevî, a.g.e., 415.

⁸⁹ ez-Zerkeşî, Bedrüddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Cemâlüddîn, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülabidin b. Muhammed, Advâu's-Selef, Riyad 1998, II, 299.

⁹⁰ Muhammed Seyyid Muhammedü'l-Emin, *el-Ğâye fî Şerhi'l-Hidâye fî İlmi'r-Rivâye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tahkik Çalışması, Ümmül'-Kura Üniversitesi eş-Şerî'a Fakültesi, Suudi Arabistan 1983, 267.

başka bir hadisin metnine eklemek” şeklindeki ifadesini “mürekkebe maktûb” şeklinde isimlendirmiş ve bunun daha uygun olduğunu belirtmiştir. Ayrıca kalbin metinde meydana gelen kısmını tanımladıktan sonra bunu “el-munkalib” şeklinde isimlendirmiştir.

İbn Hacer (ö. 852/1449) ise maktûbun tanımında “ibdal” ve “mübeddel” gibi yeni kavramlar kullanarak şöyle bir açıklamada bulunur: “Maktûb, bir rivayetle meşhur olan râviyi başka bir râvi ile değiştirmektir. Buna bir ve birden fazla râvi hatta isnadın tamamı dâhildir. Bu değiştirme işi kasden olabildiği gibi hataen de olabilmektedir. Kasden yapılan değişiklik ya isnadı garib hale getirmek ya da imtihan maksadıyla olmaktadır. Böylece maktûb üç kısma ayrılır. Bunların tamamı isnadda meydana geldiği gibi metinde de meydana gelebilmektedir. Bazen de hem isnadda hem de metinde birlikte ortaya çıkmaktadır.”⁹¹ İbn Hacer, isnaddaki râvi değişiklikleri için “ibdal” lafzını, bu çeşit maktûb için ise “mübeddel” kavramını kullanmaktadır. Ayrıca onun tanımını bir bütün olarak ele aldığımızda maktûbun bütün kısımlarını kapsadığı anlaşılmaktadır.

Maktûbu “kalb, gerek kasden gerekse sehven olsun herhangi bir rivayet ile bilinen bir râviyi başka bir râvi ile değiştirmektir” şeklinde tanımlayan Sehâvî (ö. 902/1497), önce isnadda meydana gelen kısmı tanımlamıştır. Daha sonra metinde meydana gelen kısmı için İbnü'l-Cezerî'nin tanımını aynen aktarmıştır.⁹² Sehâvî bu tanımla kalbin hem isnad ve hem de metinde olabileceğini belirtmiştir.

19. yüzyıla gelindiğinde Leknevî'nin (ö. 1304/1886) şu tanımla karşılaşmaktayız: “Maktûb, metninde veya senesinde bir lafzın başka bir lafızla veya bir cümlenin başka bir cümleyle ya da takdim-tehir ile değişikliğe uğramış olan hadistir.”⁹³ Leknevî'nin bu açıklamasıyla, maktûbun en güzel ve kapsamlı tanımını yaptığı söylenebilir.

Cemâlüddîn el-Kâsımî (ö. 1332/1914), maktûbu tanımlarken yalnız isnaddaki kalbe değinmiştir. Nitekim o şöyle der: “Maktûb, aynı tabakada bulunan bir râvinin başka bir râvi ile değiştirildiği ya da bir metnin isnadının alınıp başka bir metne

⁹¹ İbn Hacer, *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, II, 864.

⁹² es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs Şehu Elfiyeti'l-Hadîs*, I, 298, 305.

⁹³ el-Leknevî, *Zaferu'l-Emânî bi Muhtasari'l-Cürcânî*, 406.

eklendiği hadistir. Bu ikinci kısma “el-mürekkeb” denir.”⁹⁴ Görüldüğü gibi el-Kâsımî de İbnü'l-Cezerî'nin yolundan giderek ikinci kısma mürekkeb ismini vermiştir. Ancak metinde meydana gelen mablûba değinmemiştir.

Ahmed Naim (ö. 1352/1934) ise mablûbu şöyle tanımlar: “Muhalefetin ikinci nev'i râvinin isnaddaki rical isimlerini veya -nadiren vâki olduğu üzere- metnin bazı elfâzını takdim ve tehir ederek rivayet etmesiyle olur. Meselâ râvi *كعب بن مرة* diyecekken *كعب بن مرة بن مسلم* diyerek rivayet eder. Muhalefetin bu türlü ile rivayet olunan hadise mablûb denir.”⁹⁵ Görüleceği üzere Ahmed Naim, mablûbun hem isnadda hem de metinde meydana gelen kısımlarına değinmiştir. İsnadda meydana gelen mablûbun bütün çeşitlerini tanımda zikretmemiştir. Ancak mablûbun metinde meydana gelen kısımları ile ilgili örnekleri verdikten sonra yukarıdaki mablûbu'l-isnada ilaveten “isnadda kalb'in iki kısmı daha vardır” deyip diğer muhaddislerin dile getirmiş olduğu kısımları da zikreder.⁹⁶

20. yüz yılın sonlarına gelindiğinde Subhî es-Sâlih (ö. 1407/1986) tarafından şöyle bir tanımla karşılaşmaktayız: “Mablûb, râvilerden biri tarafından, metinde bir lafzın veya isnadda bir kişinin ismi ya da nisbetinin değışikliğe uğraması neticesinde tehir edilmesi gerekenin takdim, takdim edilmesi gerekenin tehir edildiği veya bir şeyin başka bir şeyin yerine konulduğu hadistir.”⁹⁷ Nureddîn İtr ise, muhaddislerin ıstılahına göre mablûbu şöyle tanımlayabiliriz diyerek, “Mablûb, râvinin gerek senedde ve gerekse metinde, sehven veya kasden bir lafzı diğer bir lafızla değıştirdiği hadistir.”⁹⁸ şeklinde bir tanım yapar. Gerek Subhî es-Sâlih gerekse Nureddîn İtr'in tanımını aslında daha önceki muhaddislerin tanımına benzemektedir.

Bütün bu tanımlar çerçevesinde şunları söyleyebiliriz: Mablûb kavramının luğavî ve ıstılahî manaları arasında bir ilişki bulunmaktadır. Yukarıda da değindiğimiz gibi kalb, sözlük itibariyle, bir şeyi olduğu şekil üzere bırakmayıp, onu değıştirmektir.

⁹⁴ Muhammed Cemâlüddîn el-Kâsımî, *Kavâi'dü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafâ, Müessetü'r-Risâle, Beyrut 2004, 214.

⁹⁵ Ahmed Naim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, I, 306.

⁹⁶ Ahmed Naim, 307, 308.

⁹⁷ Subhî es-Sâlih, 191.

⁹⁸ İtr, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 435.

Istilahî kullanımını irdelediğimizde görülecektir ki râvi gerek hadisin isnadını gerekse metnini olduğu şekil üzere bırakmayıp kasden veya hataen onu değiştirmektedir.

Ulûmu'l-Hadîs adlı eseriyle hadis ilminde çığır açan İbnu's-Salâh, yaptığı tanımla efradını câmi' bir tanım yapmamıştır. Onun eserini gerek ihtisar eden gerekse nazma çeviren muhaddisler adeta onun yolunu takip etmişlerdir. Hatta onun kitabına şerh yazan Zerkeşî de onu eleştirmesine rağmen maktûbun bütün kısımlarını içeren bir tarif ortaya koyamamıştır. İbnu'l-Cezerî'ye gelince o, kendinden önceki muhaddislerden farklı olarak maktûbun metinde meydana gelen kısmına değinmiş ve onu “el-munkalib” diye isimlendirmiştir. Maktûbun tanımına getirdiği diğer yeniliklerden biri de İbnu's-Salâh'ın dile getirdiği tanımın ikinci kısmını “mürekkeb” diye isimlendirmesidir. İbnu'l-Cezerî, bu iki hususta kendinden sonra gelen pek çok muhaddise öncülük etmiştir.

Maktûb hadisin kapsamlı bir tanımını da İbn Hacer yapmıştır. O, maktûbun tüm kısımlarını zikretmiş ve isnaddaki râvi değişikliğini “ibdâl” lafzıyla izah ederek, maktûba “mübeddel” ifadesini kullanmıştır. Sehâvî, metinde meydana gelen kalb için “munkalib” lafzını; Cemâlüddîn el-Kâsımî ise İbnu's-Salâh'ın tanımının ikinci kısmı için “mürekkeb” ifadesini kullanarak İbnu'l-Cezerî'nin tanımını benimsemişlerdir.

Ayrıca maktûbun, “bir hadisin metnini bir başka hadisin isnadına, diğer bir hadisin isnadını da başka bir hadisin metnine eklemek” şeklindeki kısmı da hadisçiler arasında ihtilaf konusu olmuştur. İbnu's-Salâh ve onun yolunu takip eden muhaddisler bunu isnadda kalb olarak değerlendirmişlerdir. Yukarıda da dile getirdiğimiz gibi İbnu'l-Cezerî ve onu takip eden el-Kâsımî buna, “kalb-i mürekkeb” ismini vermişlerdir. Ahmed Naim de bu çeşit kalbi “isnad kalbi” saymış ve İbnu'l-Cezerî'nin bunu “kalb-i mürekkeb” diye isimlendirdiğini zikretmiştir. Bu ifadeden sonra bunun terkîb edilmiş yani uydurulmuş isnad demek olduğunu ifade eder.⁹⁹ Son dönem muhaddislerden Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd ve Mahmûd et-Tahhân¹⁰⁰ ise bunu, metinde kalb olarak isimlendirmiştir.

Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, *Tavdîhu'l-Efkâr* adlı esere yaptığı tahkikte maktûbu, bütün kısımlarına değinecek şekilde tanımlamanın mümkün olmadığını söyler

⁹⁹ Ahmed Naim, I, 308.

¹⁰⁰ et-Tahhân, *Teyisîru Mustalahi'l-Hadîs*, 108.

ve bu iddiasını şöyle gerekçelendirir: “Bu kısımlar, hakikatleri birbirinden farklı olan şeylerdir. Hakikatleri farklı olanların, bir tarifte birleşmeleri mümkün değildir.”¹⁰¹

Muhyiddin Abdulhamid’in iddiasına şöyle cevap verilebilir: Bir hadisin isnadı ve metni, hakikatleri birbirinden farklı şeyler olabilir, fakat bu onların bir tanımda birleşmemeleri anlamına gelmez. Şayet bunlar hiçbir şekilde bir arada tanımlanamıyor olsaydı muhaddisler, hadisle ilgili bütün kavramlarda bu ayrımı gözetirlerdi. Hadis usûlü eserlerine baktığımızda isnad ve metinle ilgili pek çok kavram tek tanımla ifade edilmiştir. Şöyleki illet, idrac, ızdırab, tashîf ve şuzûz hem isnadda hem de metinde meydana geldiği halde muhaddisler her ikisini tek tanımda birleştirmişlerdir.

1.3. MAKLÛB KAVRAMININ ORTAYA ÇIKIŞI

Muhaddislerin müştereken vardıkları görüşe göre bize ulaşan ilk müstakil hadis usûlü eseri Râmhürmüzî’nin (ö. 360/970) *el-Muhaddisu’l-Fâsıl Beyne’r-Râvî ve’l-Vâ’î* adlı eseridir. Dolayısıyla maktûb kavramının kullanışı hususunda h. 4. asırdan önce telif edilmiş eserleri incelememiz gerekmektedir. Bu çerçevede ricâl ve tarih kitaplarından istifade ederek maktûb kavramının tarihi seyrini ortaya koymaya çalışacağız. Cerh ve ta’dil alimleri, râvileri, kalb yapıp yapmadıkları yönünden değerlendirirken “kalb yapardı”, “ihâle yapardı (hadisi başkasına yüklerdi)”, “bir hadisi başka bir hadise katardı”, “yesriku’l-hadis (hadis hırsızlığı yapardı)” gibi birbirinden farklı ifadeler kullanmışlardır.

Buhârî (ö. 256/870), *et-Târîhu’l-Kebîr*’inde, İbn Ebî Leylâ’nın (ö. 148/765) tercemesi bahsinde şöyle bir açıklama yapar: Ahmed b. Sa’îd bana şöyle dedi: Nadr’dan işittim ki Şu’be (ö. 160/776) kendisine: “İbn Ebî Leylâ bana bir takım hadisler aktardı ki bir de baktım onlar maktûbdur” demiştir¹⁰² Mizzî ise, Şu’be’nin bu ifadesini Ravh b. Ubâde kanalıyla aktarır.¹⁰³ Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) aktardığına göre Hammâd b. Seleme (ö. 167/784) şöyle der: “Sâbit el-Bünânî’yi imtihan için bir takım hadisleri kalbettim de o bunun farkına vardı. Ancak Ebân b. Ebî Âyyâş için bazı

¹⁰¹ es-San’ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr el-Hasenî, *Tavdîhu’l-Efkâr li Ma’ânî Tenkîhi’l-Enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü’s-Selefiyye, Medine, ts, II, 98, 1 nolu dipnot.

¹⁰² el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *et-Târîhu’l-Kebîr*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts, I, 162.

¹⁰³ el-Mizzî, Cemâlüddîn Ebu’l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbu’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1994, XXV, 625.

hadisleri kalbettim, o hadiste kalb yapıldığının farkına varmadı.”¹⁰⁴ İbn Adiyy (ö. 365/976) ise Hammâd’ın şöyle dediğini aktarır: “Ben kassâs hikâye anlatanların hadis hâfızı olmadıklarını işitirdim. Sâbit’i denemek için Enes’in hadisini İbn Ebî Leylâ’ya, İbn Ebî Leylâ’nın hadisini de Enes’e isnad edip hadisleri birbirine karıştırmak suretiyle kalbederdim de o, bu hadislerin hepsini olduğu gibi düzeltirdi.”¹⁰⁵

Abdurrahman b. el-Mehdî (ö. 198/815) de mablûb kavramını şöyle kullanır: “Ferâc b. Fedâle Hicâz ehlinde bir takım münker mablûb hadisler aktarmıştır.”¹⁰⁶ İmam Buhârî de bu hususu şöyle aktarır: “Abdurrahman b. Mehdi, Ferâc b. Fedâle’den hadis rivayet etmez ve şöyle derdi: O, Yahyâ b. Sa’îd’den bir takım münker mablûb hadisler rivayet etmiştir.”¹⁰⁷

‘Ukaylî (ö. 322/934), *ed-Du’afâ adlı* eserinde Ebû Ğassân’ın şöyle dediğini aktarır: “Ali b. el-Medîni (ö. 234/849) yanıma gelip, Abdusselâm b. Harb kanalıyla rivayet ettiğim Ebû İshâk b. Ebî Ferve’nin bir takım hadislerini benden rivayet edip not aldı. Ben, bu hadislere ne yapacaksın? diye sorduğumda, “Kalb olunmasınlar diye onları öğreniyorum.” dedi.”¹⁰⁸ Zehebî, *ed-Du’afâ adlı* eserinde şunu nakleder: “Yahya b. Ma’in (ö. 233/847), Hüseyin b. el-Ferac el-Hayyât hakkında, “o hadis hırsızlığı yapmaktadır” der.”¹⁰⁹ Yahya b. Ma’in, Zeyd b. el-Hubbâb’ı değerlendirirken şöyle der: “Onun Süfyân es-Sevrî’den rivayet ettiği hadisler mablûbdur.”¹¹⁰ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, babasından aktarmak suretiyle şöyle der: “Babam, Habib b. Ebî Habîb’in, hadisleri ihale (kalb) ettiğini ve yalan konuştuğunu söyledi.”¹¹¹ Ebû ‘Ubeyd el-Âcurrî’nin, aktardığına göre Ebû Dâvûd (275/889), Hasan b. Müdrîk hakkında şöyle

¹⁰⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Ali b. Sâbit Ebû Bekir, *el-Câmi’ li Ahlâki’r-Râvî ve Âdâbi’s-Sâmi’*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü’l-Me’ârif, Riyad 1983, I, 136.

¹⁰⁵ İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. ‘Adîy el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Du’afâi’r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts. II, 306.

¹⁰⁶ İbn Hacer el-Askalânî, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, thk. İbrahim Zeybek, ‘Âdil Mürşid, Müessesetü’r-Risâle, ts. III, 383.

¹⁰⁷ el-Buhârî, *et-Târîhu’s-Sağîr*, thk. Muhmud İbrahim Zeyd, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut 1989, II, 160.

¹⁰⁸ el-Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *Kitâbu’d-Du’afâ*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmail, Dâru’s-Samî’î, Riyâd 2000, I, 118; el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, II, 452.

¹⁰⁹ ez-Zehabî, *ed-Du’afâ ve’l-Metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, el-Mektebetü’n-Nehdâ el-Hadîsiyye, byy. ty. 90. Yahyâ b. Ma’in’in burada kullandığı hadis hırsızlığı ifadesinden maksad isnaddaki bir veya birkaç marûf râviyi aynı tabakada bulunan diğer bir râvi veya râvilerle değiştirmektir.

¹¹⁰ ez-Zehabî, *Mîzânü’l-İ’tidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, thk. Şeyh Ali Muhammed Muavvâd, Şeyh Adil Ahmed Avdulmevcûd, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut 1995, III, 149.

¹¹¹ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, V, 368. Ahmed b. Hanbel burada hadisleri kalb etme manasında *ehâle* yani hadisi başkasına ihale etti anlamındaki ifadeyi kullanmıştır.

der: “Hasan b. Müdrîk yalancıdır. Fehd b. Avf’ın hadislerini alır ve Yahyâ b. Hammâd’dan almış gibi kalb eder.”¹¹²

Râvileri değerlendirirken kalb kavramını kullanan daha nice muhaddis sayabiliriz. Ancak amacımız bu kavramın tarihi seyrini ortaya koymak olduğundan, zikrettiğimiz muhaddislerin hem isnad ve hem de metindeki kalbe maktûb dediklerini görmekteyiz. Konuyu bu açıdan değerlendirdiğimizde maktûb kavramını ilk kullanan muhaddisleri şöyle sıralayabiliriz:

- a. Şu’be b. el-Haccâc (ö. 160/776)
- b. Hammâd b. Seleme (ö. 167/784)
- c. Abdurrahmân b. Mehdî (ö. 198/815)
- d. Yahyâ b. Ma’în (ö. 233/847)
- e. Ali b. el-Medînî (ö. 234/849)
- f. Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)
- g. Ebû Dâvûd (ö. 275/889)

Adı geçen bu muhaddislerin maktûb kavramını kullanmış olmasından hareketle, hicrî ikinci asrın ortalarında, yani tebeu’t-tâbiîn devrinde bu kavramın kullanıldığını söylememiz mümkündür. Tarihi verilere dayalı olarak ortaya koyduğumuz bu bilgi, Zehebî’nin bu hususta yanıldığını ortaya koymaktadır. O, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ* adlı eserinde, hicrî ikinci asırda isnadları kalbetme işleminin olmadığını, bunun ancak üçüncü asırdan sonra meydana geldiğini söylemektedir.¹¹³ Oysa yukarıda da değindiğimiz gibi özellikle yedinci tabakadan olan ve tebeu’t-tâbiîn’in büyüklerinden olan Şu’be b. el-Haccâc’ın ve sekizinci tabakanın büyüklerinden olan Hammâd b. Seleme’nin bu kavramı kullandığını görmekteyiz.

¹¹² el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, VI, 324; ez-Zehebî, *Mîzânü’l-İ’tidâl fî Nakdi’r-Rical*, II, 275; Burhânüddîn el-Halebî, *el-Keşfu’l-Hasîs ‘ammen Rumiye bi Vaz’i’l-Hadîs*, thk. Subhî Sâmerî, Matbaatu’l-‘Ânî, Bağdad ty. 142; İbn Hacer el-Askalânî, *Hedyu’s-Sârî Mukaddimetü Fethi’l-Bârî*, thk. Abdulkadir Şeybe, Mektebetu Melik Fehd, Riyad 2001, 417; *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 415. Adı geçen kaynaklarda Ebû Dâvûd’a ait olan bu ifadede bir ihtilaf söz konusudur. Müellifler farklı farklı aktarmışlardır. Örneğin *Tehzîbu’l-Kemal*’in elimizde bulunan Beşşâr Avvâd Ma’rûf tahkikli olan baskısında **فيلقيها** ifadesi yer alırken, İbn Hacer’in *Tehzîbu’t-Tehzîb*’inde aynı ifade **فيلقيها** şeklinde yer almıştır. Ancak bu söz, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, *Hedyu’s-Sârî* ve *Keşfu’l-Hasîs* adlı eserlerde **فيلقيها** şeklinde yer almıştır. İbn Hacer’in *Hedyu’s-Sârî* adlı eserinde Ebû Dâvûd’un bu ifadesi hakkında yaptığı açıklamalar da bize **فيلقيها** ifadesinin daha doğru olduğunu ortaya koymaktadır. Daha fazla bilgi için bu esere bakınız.

¹¹³ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, Şu’ayb el-Arnâvût, Hüseyin el-Esed, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1982, VI, 321.

Hicrî ikinci asrın ortalarından önce bu kavramın kullanılıp kullanılmadığını tespit edemedik. Bu ve daha sonraki dönemlerde de maktûb kavramıyla eş anlamlı olarak başka kavramların da kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca hicrî üçüncü asır ile dördüncü asrın başlarından itibaren râvileri değerlendirmede kalb kavramını ve bu kavramla eş anlamlı olan kavramları en fazla kullanan muhaddislerin İbn Hibbân (ö. 354/965) ve İbn Adıyy (ö. 365/976) olduklarını görmekteyiz. Maktûb kavramı, ricâl tarihi ve cerh ta'dil kitaplarında kullanılmış; ilk usûl kitabı olan Râmhürmüzî'nin (ö. 360/970) *el-Muhaddisu'l-Fâsıl* adlı eserinde râvi değerlendirmelerinde ve takdîm ve tehir başlığı altında zikredilmiş olmakla birlikte herhangi bir tanımının yapılmadığını görmekteyiz.

1.4. MAKLÛB HADİSİN KISIMLARI

Bir hadis, ya metninde yapılan değişiklik veya isnadda bir râvi isminin kalbi veya marûf olan isnadının bir başka isnadla veya marûf olan râvisinin bir başka râvi ile değiştirilmesi sebebiyle maktûb olur.¹¹⁴ Usûl alimleri maktûbu, sened ve metin itibariyle ayırmış ve ikili bir tasnif yapmışlardır. Ancak biz burada üçlü bir tasnif yapmayı uygun gördük. Zira maktûbun tanımında yer alan “bir hadisin metnini bir başka hadisin isnadına, diğer bir hadisin isnadını da başka bir hadisin metnine eklemek” şeklindeki kısım, hadisin ne isnaddaki isimlerden birinin değişikliğe uğraması ne de metnin takdim tehire maruz kalması ile ilgilidir. Dolayısıyla bu kısmı, ne isnadın ne de metnin bir kısmı olarak ele almak doğru değildir. Zira bu kısım, ne tam olarak isnadla ne de tam olarak metinle bağlantılıdır. Bu, hem isnad hem de metinle bağlantılı olan ortak bir kısımdır. Biz de bu taksimimizde İbnu'l-Cezerî'ye uyarak “mürekkeb” ifadesini kullanacak ve neticede üçlü bir tasnifte bulunacağız.

1.4.1. Metin Açısından Maktûb Hadis

Metin açısından maktûb hadis: “Râvinin, hadisin metninin bir bölümünü takdim-tehir etmesidir.”¹¹⁵ Bu da iki şekilde meydana gelebilmektedir.

1. Bir şeye aidiyetiyle marûf olanı başkasına izafe etmek. Bunun meşhur örneği Müslim'in Ebû Hureyre kanalıyla rivayet ettiği şu hadistir:

¹¹⁴ Koçyiğit, 133.

¹¹⁵ et-Tahhân, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadîs*, 108.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: سَبْعَةٌ يُظِلُّهُمُ اللَّهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ: الْإِمَامُ الْعَادِلُ وَشَابٌّ نَشَأَ بِعِبَادَةِ اللَّهِ وَرَجُلٌ قَلْبُهُ مُعَلَّقٌ فِي الْمَسَاجِدِ وَرَجُلَانِ تَحَابَّا فِي اللَّهِ اجْتَمَعَا عَلَيْهِ وَتَفَرَّقَا عَلَيْهِ وَرَجُلٌ دَعَتْهُ امْرَأَةٌ ذَاتُ مَنْصِبٍ وَجَمَالٍ فَقَالَ: إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ وَرَجُلٌ ذَكَرَ اللَّهَ خَالِيًا فَفَاضَتْ عَيْنَاهُ.

Ebû Hureyre'nin rivayet ettiğine göre Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “*Yedi grup vardır ki yüce Allah (c.c.) onları, kendi gölgesinden başka hiçbir gölgenin olmadığı günde kendi gölgesinde gölgelendirecektir: Âdil yönetici, Allah'a ibadet ederek yetişmiş genç, kalbi mescitlere bağlı olan adam, Allah için birbirini sevip de Allah için bir araya gelip yine Allah için birbirlerinden ayrılan iki adam, makam ve güzellik sahibi bir kadın kendisini çağırdığı halde “ben Allah'tan korkuyorum” diyen adam, sol eliyle yaptığı sadakayı, sağ elinin görmeyeceği şekilde gizli yapan adam ve yalnız olduğu halde Allah'ı zikredip gözyaşı döken adam.*”¹¹⁶

Hadiste görüldüğü gibi *“sol elin infâk ettiğini sağ elin hissedemeyeceği derecede gizli infakta bulunan adam”* ifadesinde takdim tehir vardır. İmam Nevevî, şöyle der: “Gerek bizim beldemizde gerekse diğer beldelerdeki Müslim nüshalarında bu şekildedir. Kâdî İyâz da Müslim nüshalarının bütün rivayetlerinde bu ifadeyi aynı şekilde nakletmiştir. Sahih ve marûf olan ise *حَتَّى لَا تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ* “sağ elle, sol elinin hissedemeyeceği derecede gizli infakta bulunan adam” şeklindedir. İmam Mâlik *Muvatta*'sında¹¹⁷, Buhârî *Sahih*'inde¹¹⁸ ve diğer imamlar bu şekilde rivayet etmişlerdir, olması gereken de budur. Çünkü tasaddukta marûf olan sağ elle yapılmasıdır. Kâdî İyâz şöyle der: “Öyle görülüyor ki buradaki hata Müslim'den değil, ondan nakilde bulunan râvilerden kaynaklanmaktadır. Bu da

¹¹⁶ Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991, *Zekât*, 91.

¹¹⁷ Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Esbahî el-Medenî, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zâmî, Müessesetü Zâyid b. Sultan, Abû Dabi 2004, *Şa'ar*, 761.

¹¹⁸ el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2011, *Zekât*, 16.

Müslim'in bu hadisten sonra İmam Mâlik'in hadisini zikretmesinden anlaşılmaktadır. Çünkü kendi rivayeti İmam Mâlik'in rivayetine muhalif olsaydı onu açıklardı.”¹¹⁹

2. Hadisi, dinin genel ilkelerine/esaslarına aykırı düşecek şekilde kalbilmek. Meselâ, Taberânî, Ebû Hureyre kanalıyla şu hadisi rivayet eder: *فَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوهُ وَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَاجْتَنِبُوهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ* “Size bir şeyi emrettiğimde onu yapın. Sizi bir şeyden nehyettiğimde ise elinizden geldiği kadar ondan sakınınız.”¹²⁰ Taberânî'nin rivayet ettiği bu hadis, Buhârî ve Müslim'deki marûf rivayete göre takdim tehire uğramıştır. Bu hadisin marûf şekli şöyledir: *مَا نَهَيْتُكُمْ عَنْهُ فَاجْتَنِبُوهُ وَمَا أَمَرْتُكُمْ بِهِ فَافْعَلُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ* “Sizi nehyettiğim şeyden sakınınız. Size emrettiğimi ise elinizden geldiği kadar yapmaya çalışınız.”¹²¹ Taberânî'nin “Sizi bir şeyden nehyettiğimde ise elinizden geldiği kadar ondan sakınınız” şeklindeki rivayeti maktûb olmayan bir rivayet olarak değerlendirilebilir. Ancak biraz daha detaylı düşünüldüğünde İslam'ın yasak şeyleri yapmamaya daha fazla önem verdiği görülür. Nitekim yasaklanmış şeyler ancak bir zaruret durumunda mübah olabilmektedir. Yapılması emredilen şeyler ise böyle değildir. Şöyleki mümin, emredilenleri gücü nisbetinde yapmakla sorumludur. Bu sebeple nehyolunan şeylerden kesinlikle kaçınmak gerekir, emredilen şeylere gelince, onları elden geldiği kadar yapmak gerekir. Ayrıca Sahihayn ve Sünen'lerde bu şekilde vârid olması, bu iddiayı daha da güçlendirmektedir.

1.4.2. İsnad Açısından Maktûb Hadis

İsnadda kalb, iki şekildedir. Bunlar, râvi isminin kendi içinde takdim ve tehiri ve marûf olan râvinin bir başka râvi ile değiştirilmesi şeklindedir. Şimdi de bunları sırayla ele alalım.

¹¹⁹ en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihi Müslim*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2004, IV, 125.

¹²⁰ et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Tânk b. Avdillah, Abdulmuhsin b. İbrahim, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1995, III, 135.

¹²¹ el-Buhârî, *el-İ'tisâm bi'l-Kitâbi ve's-Sünne*, 2; Müslim, *Fedâil*, 130.

1.4.2.1. Râvi İsminin Başı ve Sonunun Takdim ve Tehir Edilmesi

İsnadda bu çeşit kalb, isnad zincirindeki râvilerden birinin adının babasının adıyla takdim ve tehir edilmesiyle meydana gelmektedir. Örneğin, *كعب بن مرة* kanalıyla rivayet edilmiş bir hadisi *مرة بن كعب* şeklinde rivayet etmektir.¹²² Sadece râvi isimlerinin takdim ve tehir edilmesiyle ilgili olarak Hatîb el-Bağdâdî, *Râf'u'l-İrtiyâb fi'l-Maklûbi mine'l-Esmâi ve'l-Elkâb* adlı bir eser telif etmiştir. Aynı şekilde İbn Hacer'in de bu alanda *Cilâu'l-Kulûb fi Ma'rifeti'l-Maklûb* adlı bir eseri mevcuttur. Bu şekildeki maklûba, Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) Şurahbil b. es-Sımt kanalıyla Kâ'b b. Mürre ya da Mürre b. Kâ'b'dan yaptığı rivayet örnek olarak verilebilir.¹²³ Görüldüğü gibi Ebû Dâvûd, sahabînin isminde tereddüt etmiştir. Sahabînin gerçek ismi hangisi olursa olsun sonuçta burada bir takdim ve tehir söz konusudur. Bu sahabînin ismi Nesâî (ö. 303/915)¹²⁴ ve İbn Mâce (ö. 273/886)¹²⁵ rivayetinde Kâ'b b. Mürre şeklinde zikredilmiştir. Tirmizî (ö. 279/892) rivayetinde de Kâ'b b. Mürre olarak zikredilmektedir ancak o, bu sahabînin adının her iki şekilde de kullanıldığını ifade eder.¹²⁶ Bu durumda kalb söz konusu değildir.

Ricâl kitaplarında bu sahabînin adının Kâ'b b. Mürre olduğu, ancak Mürre b. Kâ'b şeklinde de kullanıldığı söylenmektedir. Şöyleki İbn Ebî Hâtim *el-Cerh ve't-Ta'dîl*'inde, İbn Abdilberr *el-İsti'âb*'ında ve İbnu'l-Esîr *Üsdü'l-Ğâbe*'sinde bu sahabînin çoğunlukla Kâ'b b. Mürre şeklinde kullanıldığını ve sahih olanın da bu olduğunu ifade ederler. Gerek bu eserlerde gerekse diğer eserlerde bunların farklı iki sahâbi olduğu görüşü de aktarılmış, fakat bunun zayıf bir rivayet olduğu kanaatine varılmıştır.¹²⁷ Bütün bu ifadelerle rağmen bu sahabînin adının ilk kullanımıyla Kâ'b b.

¹²² et-Tahhân, *Teyşîru Mustalahi'l-Hadîs*, 107.

¹²³ Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad ty, *Itk*, 14.

¹²⁴ en-Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad ty, *Cihâd*, 26.

¹²⁵ İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabî, ty, *Itk*, 4.

¹²⁶ et-Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Mustafa Elbânî, Halep 1978, *Fezâilu'l-Cihâd*, 9.

¹²⁷ İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris b. el-Munzir et-Temîmî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952, VII, 160; İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İsti'âb fi Esmâi'l-Ashâb*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 2006, II, 183; İbnu'l-Esîr, İzzeddin İbnu'l-Esîr Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Ğâbe*, thk. Ali Muhammed Mu'avvid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty, IV, 462.

Mürre olarak karşılaşılmakta, bu kullanımdan sonra Mürre b. Kâ'b isminin de kullanıldığı söylenmektedir. Bundan hareketle gerek Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin rivayetlerinde gerekse ricâl kitaplarındaki genel kanaatin Kâ'b b. Mürre şeklinde olması, Ebû Dâvûd rivayetinin maktûb olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3.2.2. Marûf Olan Bir Râvinin Başka Bir Râvi İle Değiştirilmesi

İsnadda bu çeşit kalb, “Bir hadis, bir râvinin rivayeti ile meşhur iken onu hem garîb, hem de merğûb göstermek için o râvi yerine o tabakadan diğer bir râvi ile değiştirmek suretiyle olur. Mesela, Salim'in rivayeti ile meşhur olan hadis, Nafi'den; Mâlik'in rivayeti ile meşhur olan hadis ise Ubeydullah b. Ömer'den rivayet edilince bu çeşit kalb meydana gelir.”¹²⁸ İbn Dakîki'l-Îd maktûbun bu kısmı için şöyle der: “Bu, râvisinin hadis hırsızlığı ile cerhedildiği hadistir.”¹²⁹ Böyle yapmakla meşhur olanlar arasında Hammâd b. 'Amr en-Nasîbî, Ebû İsmâîl İbrahîm b. Ebî Hayye ve Behlül b. Ubeyd el-Kindî gibi kimseler zikredilmektedir.¹³⁰

Hadisi, garîb ve merğûb göstermek amacıyla kasden yalan söylemek üzere maktûb hale getirenlerden biri Hammâd b. 'Amr en-Nasîbî'dir. Bu kişi, hadis uydurmakla meşhur olan biridir. Bu çeşit rivayetlerinden biri, onun A'meş → Ebû Sâlih → Ebû Hureyre tarikiyle Rasûlullah'tan rivayet ettiği şu hadistir: إِذَا لَقَيْتُمْ

...المُشْرِكِينَ فِي طَرِيقٍ فَلَا تَبْدُؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ... “Herhangi bir yolda müşriklerle karşılaştığınızda önce siz selam vermeyin...”¹³¹ Bu hadis hakkında Ukaylî şöyle der: “Bu hadis, A'meş kanalıyla bilinmemekte aksine, sadece Süheyl b. Ebî Sâlih'in, babasından onun da Ebû Hureyre'den rivayeti olarak bilinmektedir.”¹³² Müslim de *Sahih*'inde Şu'be, Süfyân es-Sevrî, Cerîr b. Abdilhamîd ve Abdulazîz ed-Derâverdî kanalıyla Süheyl'den rivayet etmiştir.¹³³ Görüldüğü gibi en-Nasîbî denen kişi, Süheyl b. Ebî Sâlih kanalıyla meşhur olan bir hadisi, garîb ve merğûb göstermek amacıyla kasden A'meş'ten rivayet etmiştir.

¹²⁸ Ahmed Naim, I, 307.

¹²⁹ İbn Dakîki'l-Îd, *el-İktirâh*, 318.

¹³⁰ es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Kemâl, *Tedribu'r-Râvi fî Şerhi Takribi'n-Nevevî*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2003, 148.

¹³¹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 865.

¹³² el-'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr b. Mûsâ b. Hammâd, *Kitâbu'd-Du'afâ*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâîl es-Selefi, Dâru's-Samî'i, Riyâd 2000, I, 330.

¹³³ Müslim, *Selâm*, 13.

Ama bu, hadis uzmanlarının gözünden kaçmamış ve durumu tespit edip ortaya koymuşlardır. İşte bundan dolayı hadis alimleri, garîb hadislerin peşinden gitmeyi sevmezler, zaten böyle hadislerin sahih olanları pek nadirdir.

1.4.3. Kalb-i Mürekkebe

Bu çeşit kalb, muhaddisler arasında farklı değerlendirilmiştir. Bazı muhaddisler bunu “metinde meydana gelen kalb” başlığı altında ele almış, bazıları “isnadda meydana gelen kalb” çeşidi altında ele almış, diğer bazı muhaddisler ise başlı başına bir kısım olarak ele almışlardır. Her ne kadar bu kalb metinde kalb kısmı altında değerlendirilmeye müsaitse de aslında başlı başına bir kısım olarak ele alınması bizce daha uygundur. Zira bu çeşit kalb ne metnin içinde ve ne de isnadın içinde meydana gelmiştir, aksine iki veya daha fazla hadisin isnadlarının birbiriyle değiştirilmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bunu kısaca şöyle tanımlayabiliriz: “Bir metnin isnadını alıp diğer metnin başına geçirmek ve ikinci metni de öteki isnad ile sevk etmek ki buna Cezerî, “kalb-i mürekkebe” adını vermiştir ve terkîb edilmiş yani uydurulmuş isnad demektir.”¹³⁴ Isnadları birbiriyle değiştirme işlemi şayet kasden olup hafızayı ölçmek gibi herhangi bir maslahat için değilse o zaman bu hadis, mevzû sayılmıştır. Şayet bu işlem kasden değil de hataen yapılmışsa bu durumda râvi ma’zûr görülmüştür. Ancak öğrencinin ya da hocanın hıfzının sağlam olup olmadığını imtihan ve denemek adına yapılmışsa bunda bir sakınca görülmemiştir.¹³⁵

Bu son çeşit “kalb”e, Bağdâd alimlerinin İmam Buhârî’yi imtihan etmek için yüz hadisin isnadını ve metnini birbirine karıştırmaları örnek olarak gösterilmektedir. Bu olayı Hafîb el-Bağdâdî, İbn ‘Adîyy’den şöyle aktarır:

“Ehl-i hadis, Muhammed b. İsmâil el-Buhârî’nin Bağdâd’a geleceğini öğrenir ve toplanıp yüz hadis ile onun hıfzını denemeyi kararlaştırırlar. Bir hadisin metnini diğer bir isnada ve bir metnin isnadını diğer bir metne ekleme suretiyle bu yüz hadisin isnad ve metinlerini birbiriyle değiştirirler. Daha sonra kendilerinde kalb yaptıkları bu yüz hadisi, Buhârî’ye sormak için onar adet olmak üzere on kişiye teslim ederler. Sonunda Buhârî ile kararlaştırdıkları yerde toplanırlar. Bu ilim meclisine Horasan, Bağdad ve

¹³⁴ Ahmed Nâim, I, 308.

¹³⁵ el-Leknevî, *Zaferu'l-Emânî*, 417.

diğer bölgelerden alimler katılırlar. Meclis tam olarak toplanıp ortam müsait olunca, kalbedilmiş hadislerin kendisine teslim edildiği on kişiden biri söz alıp İmam Buhârî'ye bu maktûb hadisleri sormaya başladı. Adam hangi hadisi sorduysa Buhârî “bunu bilmiyorum” diye cevap verdi. İlk alim on hadisi sonuna kadar sormasına rağmen Buhârî, “bu hadisi bilmiyorum” diye cevap veriyordu. Mecliste bulunan alimlerden bu imtihandan haberi olanlar, Buhârî'nin durumu fark ettiğinden şüphelendiler, ama durumdan habersiz olan alimler de onu acizlik ve hıfz eksikliğiyle eleştirmeye başladılar.

Daha sonra belirlenen ikinci bir alim daha söz alıp bu maktûb hadisleri sormaya başladı. Ancak bu adam da hangi hadisi sorduysa İmam Buhârî, “ben bu hadisi bilmiyorum” diye cevap verdi. Bu alim kendisine teslim edilen on hadisi bitirdiğinde sırasıyla diğerleri kendilerine teslim edilen maktûb hadisleri sormaya başladılar, ancak onlar hangi hadisi sordularsa Buhârî, “ben bu hadisi bilmiyorum” diye cevap verdi. Nihayet onlar kalbettikleri yüz hadisin tamamını kendisine sordular, ancak Buhârî'nin onlara olan cevabı “ben bilmiyorum” ifadesinden başka olmadı.

İmam Buhârî, onların sorularının bittiğini öğrendikten sonra kendisine soru soran ilk kişiye dönerek, “senin ilk hadisnin aslı şöyledir, ikinci hadisnin aslı şöyledir, üçüncü hadisnin aslı şöyledir” deyip onun on hadisini de aslına uygun olarak her metni kendi isnadına ve her isnadı kendi metnine irca ederek yeniden rivayet etti. Aynı işlemi diğerlerine de uyguladı ve yüz hadisin hepsini aslına uygun olarak her birinin isnadını kendi metnine ve her birinin metnini kendi isnadına irca etmek suretiyle aslına uygun hale getirdi. Böylece meclisteki herkes İmam Buhârî'nin hıfzını ve faziletini ikrar edip ona saygı duydular.”¹³⁶

Bu çeşit kalbe Zehebî'nin, Hasan b. Süfyân'ın tercemesi bahsinde zikrettiği şu olayı da örnek olarak gösterebiliriz. Zehebî, Hâkim'in şöyle dediğini nakleder: “Muhammed b. Dâvûd b. Süleymân der ki: Biz, Hasan b. Süfyân'ın yanında otururken, İbn Huzeyme, Ebû 'Âmr İbnu'l-Hayrî ve Ahmed b. Ali er-Râzî içeri girdi. Ahmed er-Râzî, Hasan b. Süfyân'a “Senin hadislerinden olmak üzere şu tabakayı yazdım. Dinler misin?” diye ricada bulunur. O da “evet” cevabını verir. Bunun üzerine Ahmed er-Râzî, isnadları birbirine karıştırarak okur, ancak Hasan b. Süfyân düzeltir. Bir müddet

¹³⁶ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2001, II, 340, 341.

geçtikten sonra bir fırsatını bulur ve yine aynı hadisleri isnadları karıştırarak okur. Hasan b. Süfyân yine düzeltir. Ahmed er-Râzî üçüncü sefer aynı şeyi yapmaya çalışırken bu defa Hasan b. Süfyân şöyle der: “Ne yapmaya çalışıyorsun? Ben doksan yaşında olduğum halde sana iki sefer tahammül ettim ama sen yine aynı şeyi tekrarlıyorsun. Allah’tan kork da hocalara böyle davranmaktan sakın. Aksi takdirde bedduaları seni bulur.” Bunun üzerine İbn Huzeyme, Ahmed er-Râzî’ye, “Yeter artık, hocaya eziyet etme” der. Ahmed er-Râzî de ona şöyle der: “Ben böyle yaparak herkesin Ebu’l-Abbâs’ın kendi hadislerinden haberdar olduğunu bilmesini ve şüpheye düşmemelerini istedim.”¹³⁷

İşte bu iki örnekte imtihan maksadıyla hadislerin isnadları ve metinleri birbirine karıştırılarak kalb-i mürekkebe meydana getirilmiştir. Ancak bunda bir sakınca görülmemiş, aksine özellikle bu imtihana tabi tutulan İmam Buhârî’nin ilmi herkes tarafından bir kez daha takdire şayan olarak görülmeye vesile olmuştur. Yalnız yukarıda da değindiğimiz gibi İbn Hacer, bu işlemin hadis uydurma faaliyeti sayılmaması için hem ihtiyaç miktarı olması hem de aynı mecliste hadislerin metin ve isnadlarının asıllarına irca edilmesi gerektiğini söylemektedir.¹³⁸ Nitekim gerek İmam Buhârî, gerekse Hasan b. Süfyân aynı mecliste hadisleri aslına uygun olarak düzeltmişlerdir.

1.5. HADİSTE KALB SEBEPLERİ

Hadislerde kalbin meydana gelmesi temelde iki sebebe dayanmaktadır. Kalb, ya râvinin gaflet ve hatası yüzünden yani sehven meydana gelir ya da râvi çeşitli amaçlara bağlı olarak kasden yapar. Şimdi sırayla bu nedenleri izah etmeye çalışacağız.

1.5.1. Hata Sebebiyle Kalb

İrâkî, kalbin bu çeşidini, “râvilerin kasden yapmadıkları kalb çeşididir” şeklinde tanımlar.¹³⁹ Sehâvî de İrâkî’nin *Elfiye*’sine yaptığı şerhte onun bu ifadesini, “Aksine bu çeşit kalb, sehiv/dikkatsizlik, ihmalkârlık, unutkanlık ve gaflet yoluyla meydana gelmiştir” şeklinde açıklamaktadır.¹⁴⁰ Râvinin gaflet ve hatası sebebiyle meydana

¹³⁷ ez-Zehabî, *Kitâbu Tezkireti’l-Huffâz*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut ts. II, 704.

¹³⁸ İbn Hacer, *Nüzhetü’n-Nazar*, 96.

¹³⁹ el-İrâkî, *et-Tebşıra ve’t-Tezkira*, I, 286.

¹⁴⁰ es-Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, I, 302.

gelmiş olan kalbin hem isnad ve hem de metin açısından örnekleri vardır. İsnaddaki kalbe İbnu's-Salâh şu örneği vermektedir:

“İshâk b. İsâ et-Tabbâ' bize şöyle dedi: Cerîr b. Hâzim, Sâbit tarikiyle Enes'ten Rasûlullah (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي “*Namaza kamet getirildiğinde beni görünceye kadar ayağa kalkmayınız.*” İshâk b. İsâ şöyle devam etti: “Bunun üzerine ben, Hammâd b. Zeyd'e geldim ve ona bu hadisi sordum.” Hammâd, “Ebu'n-Nadr hata etmiştir.” dedi. Şüphesiz hepimiz Sâbit el-Bünânî'nin meclisinde oturuyorduk ve Haccâc b. Ebî Osmân da bizimle birlikteydi. Haccâc es-Savvâf bize Yahyâ b. Ebî Kesir'den o da Abdullah b. Ebî Katâde'den o da babası tarikiyle Rasûlullah (s.a.s.)'in إِذَا أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ فَلَا تَقُومُوا حَتَّى تَرَوْنِي “*Namaza kamet getirildiğinde beni görünceye kadar ayağa kalkmayınız.*” buyurduğunu rivayet etti. Daha sonra Ebu'n-Nadr bu hadisi Sâbit'in Enes (r.a.) tarikiyle rivayet ettiğini zannederek ondan rivayette bulundu.¹⁴¹

İfade ettiğimiz bu hadis, aynı zamanda marûf olan râvinin bir başka râvi ile değiştirilmesiyle meydana gelmiş maktûb hadise de bir örnektir. Zira görüldüğü üzere bu hadis, Yahyâ b. Ebî Kesîr'den Abdullah b. Ebî Katâde tarikiyle meşhur iken Cerîr b. Hâzim, Sâbit el-Bünânî'den Enes tarikiyle rivayet etmiştir. Ancak buradaki kalb kasden değil, hataen meydana gelmiştir.

Hata yoluyla metinde kalbe İbn Hibbân'ın Vâsi' b. Hebbân tarikiyle İbn Ömer (r.a.)'den rivayet ettiği şu hadisi örnek gösterebiliriz. İbn Ömer şöyle der: رَقِيتُ فَوْقَ بَيْتِ “Hafsa حَفْصَةَ فَإِذَا أَنَا بِالنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسًا عَلَى مَقْعَدَتِهِ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ مُسْتَدْبِرَ الشَّامِ (r.ah.)'nin evinin üzerine çıktım. Bir de baktım Rasûlullah (s.a.s.) yüzünü kibleye sırtını da Şam'a dönmüş bir şekilde ihtiyacını giderdiğini gördüm.”¹⁴² Aynı hadisi Buhârî, yine Vâsi' b. Hebbân tarikiyle Abdullah b. Ömer (r.a.)'den şu şekilde rivayet etmişlerdir: ارْتَقَيْتُ فَوْقَ ظَهْرِ بَيْتِ حَفْصَةَ لِبَعْضِ حَاجَتِي فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْضِي حَاجَتَهُ “Bir ihtiyacım münasebetiyle Hafsa'nın evinin üzerine çıktım.

¹⁴¹ İbnu's-Salâh, 102. Mezkûr hadisi Buhârî *Sahih*'inde, *Ezân* 22'de, Müslim de *Mesâcid*, 156 nolu hadis olarak rivayet etmişlerdir.

¹⁴² İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, IV, 266.

Rasûlullah (s.a.s.)'ı, sırtını kibleye yüzünü de Şam'a dönmüş bir şekilde ihtiyacını giderdiğini gördüm.”¹⁴³ Müslim ise hadisi aynı tarikle şu lafızla rivayet etmiştir: رَقِيتُ عَلَى بَيْتِ أُخْتِي حَفْصَةَ فَرَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَعَدَّا لِحَاجَتِهِ مُسْتَقْبِلَ الشَّامِ مُسْتَدْبِرَ الْقِبْلَةَ “Kız kardeşim Hafsa'nın evinin üzerine çıktım. Bir de baktım ki Rasûlullah (s.a.s.) yüzü Şam'a sırtı ise kibleye dönmüş bir şekilde ihtiyacını gidermekteydi.”¹⁴⁴

Görüldüğü gibi İbn Hibbân'ın rivayeti ile Buhârî ve Müslim'in rivayeti arasında fark vardır. Şöyleki Sahihayn'da Rasûlullah (s.a.s.)'ın sırtı kibleye yüzü ise Şam'a dönük olarak rivayet edilirken, İbn Hibbân'da ise, yüzü kibleye sırtı ise Şam'a dönük olarak rivayet edilmiştir. Dolayısıyla İbn Hibbân'ın rivayetinde kalb söz konusudur.

Müslim'in *Sahih*'inde yer alan وَرَجُلٌ تَصَدَّقَ بِصَدَقَةٍ فَأَخْفَاهَا حَتَّى لَا تَعْلَمَ يَمِينُهُ مَا تُنْفِقُ شِمَالُهُ “Sol elinin infak ettiğini sağ elinin hissedemeyeceği derecede gizli sadaka veren kişi”¹⁴⁵ hadisi de bu çeşide örnektir. Sahih ve ma'rûf olanın “Sağ elinin infak ettiğini sol elinin hissedemeyeceği derecede gizli sadaka veren kişi” şeklinde olmasıdır. Ancak belirtelim ki bu metindeki kalb, Kâdî İyâz'ın ifade ettiği gibi Müslim'den nakilde bulunan râvilerden kaynaklanmaktadır.

1.5.2. Kasden Kalb

Hadislerde kasıtlı olarak, bile bile kalb yapmanın iki temel sebebi vardır, birincisi rivayet edilen hadise rağbeti artırmak diğeri ise bir muhaddisin hıfz ve zekâsını sınamaktır. Şimdi de bunları sırasıyla örneklerini vererek daha da anlaşılır hale getirmeye çalışalım.

1.4.2.1. Hadise Rağbeti Arttırmak Amacıyla Kalb

Hadise rağbeti arttırmak amacıyla kalb yapmak daha çok isnadda olmuştur. Zira hadis ilminde hadislerin değeri isnadla ölçülmektedir. Dolayısıyla bazı râviler rivayet ettikleri hadislere rağbeti arttırmak amacıyla isnadlarda kalb yapmışlardır. Ancak az da

¹⁴³ el-Buhârî, *Vudû*, 14.

¹⁴⁴ Müslim, *Tahâret*, 62.

¹⁴⁵ Müslim, *Zekât*, 91.

olsa metinlerde de kasden kalb yapan râviler de olmuştur. Nitekim bu durumu İbn Hacer şöyle izah etmektedir: “Meşhur bir nüshaya bir isnadla ulaşır, o nüshada olmayan bir veya birkaç metni kasden ilave edenler metinde kalb yapmıştır. Ma’mer’in, Hemmâm b. Münebbih kanalıyla Ebû Hureyre’den rivayet ettiği nüsha bunun güzel örneklerindendir. Bu nüshaya eklemelerde bulunulmuştur. Yine İmam Mâlik’in Nâfi’ tarihiyle İbn Ömer’den rivayet ederek oluşturduğu nüshası da bunun örneklerindendir. Bazıları bu nüshada bulunmayan ve içlerinde sahih ve zayıf olan bazı hadisleri eklemeye bulunmuştur.”¹⁴⁶ Görüldüğü gibi İbn Hacer, nüshalara bazı hadisleri eklemeyi kalb saymıştır.

Hadislerine râğbeti artırmak amacıyla isnadlarda kasden kalb yapan kimseleri Hâkim en-Neysâbü’rî şöyle ifade etmektedir: “Cerhedilmiş râvilerin ikinci tabakası, Rasûlullah’tan bilinen isnadlarla rivayet edilmiş meşhur hadislere garîb olsunlar diye mevcut isnadların dışında yeni isnadlar türeten kimselerdir. Onlardan biri İbrahim b. Ebî Hayye’dir.¹⁴⁷ Ca’fer b. Muhammed es-Sâdık ile Hişâm b. ‘Urve’den hadis rivayet eder de ilkinin hadisini ikincisine, ikincisinin hadisini de ilkinin isnad eder. Hadislerin isnadlarını kalbedenler arasında Hammâd b. ‘Amr en-Nâsîbî¹⁴⁸, Behlul b. Ubeyd¹⁴⁹, Asrem b. Havşeb¹⁵⁰ ve daha niceleri sayılmaktadır.¹⁵¹ İsnadda kasden yapılan kalbin en güzel örneği ise yukarıda değindiğimiz Hammâd b. ‘Amr en-Nâsîbî’nin, A‘meş’ten,

¹⁴⁶ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 865. Adı geçen eseri tahkik eden zat, Ma’mer’in nüshasına ziyadelerde bulunan kimsenin müellif tarafından açıklanmadığını ifade etmekte ve İbn Hacer’in dile getirdiği ziyadelerin, müdrec olarak değerlendirilmesinin daha evlâ olduğunu vurgulamaktadır.

¹⁴⁷ el-Buhârî, bu râvi için “münkeru’l-hadîs” ifadesini kullanmaktadır (*et-Târîhu’l-Kebîr*, I, 283). en-Nesâî “da’îf”, ed-Dârakutnî ise “metrûk” nitelemesinde bulunmuşlardır (*ez-Zehebî, Mîzânu’l-İ’tidâl*, I, 148). İbn Hibbân ise şöyle der: “Ca’fer b. Muhammed ile Hişâm b. ‘Urve’den münker hadisler rivayet etmektedir. Hadislerde de kalb işlemine başvurmuştur (*Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 100).

¹⁴⁸ Bu râvi ile ilgili olarak Buhârî, “münkeru’l-hadîs” ifadesini kullanmıştır. Cevzecânî, onun yalan söyleyen biri olduğunu belirtirken, Nesâî de onun için “metrûku’l-hadîs” tabirini kullanmış, Ebû Zûr’a er-Râzî ise “vâhi’l-hadîs” bir kimse olduğunu belirtmiştir (*ez-Zehebî, Mîzânu’l-İ’tidâl*, II, 368). İbn Hibbân, bu râvinin künyesinin Ebû İsmâîl olduğunu ve sika kimseler adına hadis uyduran bir râvi olduğunu ifade etmiştir (İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn mine’l-Muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Dâru’s-Samî’î, Riyâd 2000, I, 307).

¹⁴⁹ Ebû Hâtım bu râvi için bir defa “da’îfu’l-hadîs”, bir defasında da “zâhibu’l-hadîs” ifadesini kullanmaktadır. Ebû Zûr’a da “leyse bi şey’in” nitelemesinde bulunmuştur (*ez-Zehebî, Mîzânu’l-İ’tidâl*, II, 73). İbn Hibbân ise onun hakkında şöyle der: “Şeyhtir ve hadis hırsızlığında bulunmakta olup hiçbir şekilde onunla ihticac edilmesi caiz değildir” (İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 232).

¹⁵⁰ Yahyâ b. Ma’in bu râvi için “kezzâb, habîs” ifadelerini kullanmaktadır. Buhârî, Müslim ve Nesâî de “metrûk” nitelemesinde bulunmuşlardır. Dârekutnî ise “münkeru’l-hadîs” olduğunu belirtmiştir. (*ez-Zehebî, Mîzânu’l-İ’tidâl*, I, 437). İbn Hibbân ise onun için, sika râviler adına hadisler uydurmaktadır, şeklinde bir ifade kullanmaktadır (*Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 205).

¹⁵¹ Hâkim en-Neysâbü’rî, Muhammed b. Abdillâh Ebû Abdillâh el-Hâfız, *el-Medhal ilâ Kitâbi’l-İktilâf*, thk. Fuâd Abdülmun’im, Dâru’d-Da’ve, İskenderiyye ts, 59.

onun da Ebû Sâlih'ten Ebû Hureyre tarikiyle Rasûlullah'tan rivayet ettiği şu hadistir: إِذْ...
 ...فَلَا تَبْدُؤُوهُمْ بِالسَّلَامِ...
 “Herhangi bir yolda müşriklerle karşılaştığınızda önce siz selam vermeyin...” Zira bu hadis, A’meş’in değil, Süheyl’in rivayeti olarak meşhurdur. Ancak Hammâd b. ‘Amr, Süheyl’i kaldırıp onun yerine A’meş’i koymuştur.

1.4.2.2. İmtihan Amacıyla Kalb

Her ilimde olduğu gibi hadis ilminde de gerek öğrencinin hıfzının sağlam olup olmadığını anlaşılması için hoca tarafından öğrenci, gerekse rivayet ettiği hadislere güzel bir şekilde vakıf olup olmadığını anlaşılması için öğrenci tarafından hoca imtihan edilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu amaçla hadislerde kalb yapılarak Buhârî sınanmıştır. Zira rivayet edilen olayda yüz adet hadisin sened ve metinleri birbirine karıştırılarak onar kişiye verilmiş ve bunlar sırayla Buhârî’ye sorulmuştur. Hepsinin sorusu bittiğinde İmam Buhârî bütün hadisleri sırasıyla isnad ve metinleri aslına irca’ ederek yeniden rivayet etmiştir. İbn Hacer bu hususta şöyle der: “Defalarca hocamdan şunu işittim: Buhârî’nin, geniş bilgisi sebebiyle hadislerden hatalı olanı ayırt etmesi hayret edilecek bir şey değildir. Asıl hayret edilecek şey, onun bir seferde hatalı olan hadisleri sırasına göre hıfzedebilmesidir.”¹⁵²

Râvileri imtihan etmek için hadislerde kalb yapanlardan biri de Şu’be’dir. O bunu çoğunlukla râvinin hıfzını denemek amacıyla yapmıştır. Şayet râvi, Şu’be’nin kalbettiği hadisleri bu şekliyle rivayet ederse, onun hâfız bir kimse olmadığını anlardı. Eğer râvi Şu’be’ye muhalefet ederse o zaman da hadisler hususunda zâbit biri olduğunu anlardı. Fakat bazıları Şu’be’nin bu davranışını, imtihan ettiği kişiyi hataya sevk ettiğinden dolayı kınamışlardır.¹⁵³

Hatîb el-Bağdâdî’nin aktardığı üzere Yahyâ b. Ma’în de bu amaçla hadislerde kalb yapmıştır. Ebû Nu’aym’ı Ahmed b. Hanbel’in yanında imtihan etmiştir. Nitekim Ahmed b. Mansûr şöyle der: “Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma’în ile birlikte Abdurrezzâk’a gittik. Kûfe’ye döndüğümüzde Yahyâ b. Ma’în, Ahmed b. Hanbel’e, “Ebû Nu’aym’ı imtihan etmek istediğini” söyledi. Ahmed b. Hanbel ona: “Böyle

¹⁵² İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 869.

¹⁵³ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 866.

yapma, o zaten sika bir kimsedir”, dedi. Yahyâ b. Ma’în, “hayır mutlaka yapmam gerekir”, dedi. Bunun üzerine Yahyâ b. Ma’în, eline bir kağıt alıp Ebû Nu’aym’a ait olan otuz hadis yazdı. Her on hadisin başına ona ait olmayan başka bir hadis ekledi. Ebû Nu’aym’ın yanına vardık ve kapıyı çaldık. Kendisi bizim yanımıza gelip kapısının yanında bulunan ve çamurdan yapılmış bir oturağa oturdu. Ahmed’i sağ tarafına, Yahyâ’yı sol tarafına oturttu, ben ise daha aşağı bir yere oturdum. Yahyâ, on hadisi Ebû Nu’aym’a okudu, o da dinliyordu. On birinci hadisi okuduğunda Ebû Nu’aym: “Bu benim hadisim değil, üzerini çiz”, dedi. Yahyâ, ikinci on hadisi okuyup ve peşinden on birinci hadisi okuyunca yine Ebû Nu’aym: “Bu da benim hadisim değil, onun da üzerini çiz”, dedi. Yahyâ, üçüncü on hadisi okuyup ve peşinden on birinci hadisi de okuyunca, bu defa Ebû Nu’aym’ın yüzünün rengi değişti, gözleri döndü ve Ahmed b. Hanbel’in kolundan tutup şöyle dedi: “Bunun takvâsı, onu böyle yapmaktan alıkoyuyor.” Bana işaret ederek: “Bu böyle işler yapamaz. Fakat bu, (Yahyâ b. Ma’în’e işaret ederek) senin işlerindedir.” dedi. Daha sonra ayağını çıkardı ve Yahyâ’ya bir tekme vurup onu oturağın üzerinden yere düşürdü ve kalkıp evine girdi. Bunun üzerine Ahmed b. Hanbel, Yahyâ’ya, “Seni böyle yapmaktan alıkoymamış mıydım? Sana, onun sebt (sika) bir kimse olduğunu söylemedim mi?” diye çıkıştı. Bunun üzerine Yahyâ b. Ma’în, “Allah’a yemin olsun ki, benim için onun bu tekmesi benim seferimden daha hayırlıdır.” dedi.¹⁵⁴

1.5.3. Kalb - İlet İlişkisi

Kalb kavramının hadis ilmindeki yerinin daha iyi anlaşılabilmesi için, diğer hadis kavramlarıyla olan ilişkisini tespit etmek önem arz etmektedir. Kalbin, ilişki içinde olduğu kavramlardan biri illet kavramıdır. İlet, hadiste bulunan ve ancak mütehasıs hadis alimlerinin fark edebileceği, kapalı, gizli ve çoğunlukla hadisin sahihliğine zarar veren kusurdur.¹⁵⁵ Böyle kusurlara sahip olan hadise de mu’allel hadis denir. İbnu’s-Salâh mu’allel hadisi, “Zâhiren kusursuz görüldüğü halde kendisinde sıhhatine zarar veren bir kusur bulunan hadistir”¹⁵⁶ şeklinde tanımlamaktadır.

Hadisin sened ve metnindeki kelime veya cümlelerin yerlerini değiştirmek, bir râviyi aynı dönemdeki başka bir râvi ile yahut hadislerin sened ve metinlerini birbirleri

¹⁵⁴ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medineti’s-Selâm*, XIV, 315.

¹⁵⁵ Aydın, 134.

¹⁵⁶ İbnu’s-Salâh, 90.

ile deęiřtirmek¹⁵⁷ şeklinde açıklanan kalbin, illet kavramı ile ilişkisi vardır. şöyleki hadisin sened ve metninde bulunan takdim-tehir bir çeşit kusurdur ve bu kusur hadisin sıhhatine zarar vermektedir. Aynı şekilde bir râviyi, aynı dönemde bulunan başka bir râvi ile değiştirmek hadisin sıhhatine zarar veren ve yalnız mütehasıs hadis alimlerinin fark edebileceği bir illettir. Görüldüğü gibi hadiste meydana gelen kalb, aynı zamanda bir illettir. Dolayısıyla her maktûb hadis, aynı zamanda mu’allel hadistir. İbnu’s-Salâh da *Ulûmu’l-Hadîs* adlı eserinde maktûb hadisin tanımını yaptıktan sonra onunla ilgili verdiği örneğin, “aynı zamanda mu’allel hadise de örnek olabileceğini” söylerken hadisteki kalbin aynı zamanda bir çeşit illet olduğuna vurgu yapmıştır.¹⁵⁸ İbn Hacer de İbnu’s-Salâh’ın eserine yaptığı şerhte, onun yukarıdaki ifadesinden sonra şöyle der: “Her maktûb hadis, mu’allel veya şâzz hadis olmaktan uzak değildir. Çünkü maktûb hadis, mu’allel ve şâzz hadiste olduğu gibi bütün tariklerinin biraraya getirilip değerlendirilmesi neticesinde durumu ortaya çıkmaktadır.”¹⁵⁹

İkinci bölümde daha detaylı ele alacağımız bir maktûb hadis ile ilgili açıklamalarda Bulkînî de hadisteki “kalb’i” bir çeşit illet saymaktadır. şöyleki İşhâk b. Râhûyeh’in, *Müsned*’inde rivayet ettiği maktûb hadisle ilgili İbn Huzeyme ve öğrencisi İbn Hibbân’ın yaptığı değerlendirme hakkında Bulkînî (ö. 805/1403) şöyle der: “İbn Huzeyme’nin, Rasûlullah (s.a.s.)’ın Hz. Bilâl ile İbn Ümmi Mektûm arasında bir nöbetleşmeye gitmiş olabileceği görüşü doğru değildir. Ancak İbn Hibbân’ın, Rasûlullah’ın bizzat böyle yaptırdığı ifadesi ise doğrudan çok daha uzaktır. Bununla birlikte hadiste kalbin meydana gelmiş olması uzak bir ihtimal değildir. şayet her te’vil kapısını aralarsak o zaman muhaddislerin tespit ettiği pek çok illet göz ardı edilmiş olur.”¹⁶⁰

Gerek İbnu’s-Salâh ve İbn Hacer, gerekse Bulkînî’nin sözlerinden hadiste meydana gelen kalbin bir çeşit illet olduğu görülmektedir. Sahih hadisin tanımında ileri sürülen şartlardan biri olan “illetten uzak olmalı” ifadesi, hadisin sıhhatine zarar veren illettir. Hadisteki kalbin de bir çeşit illet olduğundan hareketle, kendisinde kalbin

¹⁵⁷ Aydınlı, 145.

¹⁵⁸ İbnu’s-Salâh, 102.

¹⁵⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 874.

¹⁶⁰ el-Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Rislân b. Nusayr Sirâcüddîn, *Mehâsinu’l-İstılâh*, thk. Âişe Abdurrahmân, Dâru’l-Me’ârif, Kahire ts, 286.

meydana geldiği hadisin kabul edilebilmesi için mevcut kalbin, hadisin sıhhatine zarar verecek düzeyde olmaması gerekir.

1.5.4. Kalb - Tedlîs İlişkisi

Kalb kavramının ilişki içinde olduğu kavramlardan biri de tedlîstir. Lügat itibariyle malın ayıbını ve kusurunu müşteriden gizlemek¹⁶¹ anlamına gelen tedlîs, bir hadis terimi olarak, “Bir kusuru veya ekseriya hoş görülmeleyen bir özelliği bulunan bir hadisi, bunun bulunmadığını zannettirecek şekilde rivayet etmektir”¹⁶² şeklinde tanımlanmıştır. Hadiste meydana gelen kalb bir çeşit kusur olduğuna göre tedlîs ile kalb kavramı arasında bir ilişki mevcuttur. Tedlîs, muhaddislerce farklı şekillerde taksim edilmiştir. Ancak temelde İbnu’s-Salâh’ın yaptığı gibi tedlîsu’l-isnad ve tedlîsu’ş-şuyûh olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Kalb kavramıyla alakalı olan kısım tedlîsu’ş-şuyûhtur.

İbnu’s-Salâh, tedlîsu’ş-şuyûhu, “Râvinin, kendisinden rivayette bulunduğu hocasını, tanınmaması için, fazla bilinmeyen bir isim, künye, nisbe ve vasıf ile zikretmesi”¹⁶³ şeklinde tanımlamıştır. Bu tanımdan anlaşıldığı üzere râvi, kendi hocasının isminde takdim ve te’hirde bulunduğu onu bilinmeyen bir isimle zikretmiş ve böylece tedlîsu’ş-şuyûh yapmıştır. Zira kendisinden rivayette bulunduğu hocasını, isminde kalb yapmak suretiyle gizlemiştir. Buna göre râvi isminde takdim ve tehirin meydana geldiği maktûb hadis aynı zamanda müdelles hadise de örnektir. Mesela İbn Ebî Haysem, Mervân b. Muâviye hakkında Yahyâ b. Ma’in’den rivayette şöyle der: “Mervân, insanların tanımayacağı şekilde râvi isimlerini değiştirirdi. Örneğin Hakem b. Ebî Hâlid’den hadis rivayet ettiğini söylerdi ama aslında o, Hakem b. Züheyr idi.”¹⁶⁴ Yine Mervân hakkında Ebû Ubeyd şunu aktarır: “Ebû Dâvûd’a Mervân’ı sordum o şöyle dedi: “Mervân b. Muâviye isimlerde kalb yapardı.”¹⁶⁵ İbn Hacer de bu râviyi *Takrib*’inde zikredip hocaların isimlerinde tedlîs yaptığını belirtir.¹⁶⁶ Netice itibariyle

¹⁶¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 389.

¹⁶² Aydınli, 312.

¹⁶³ İbnu’s-Salâh, 74.

¹⁶⁴ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 53.

¹⁶⁵ Ebû Ubeyd, Muhammed b. Alî b. Osmân el-Âcurrî, *Suâlâtu Ebî Ubeydi’l-Âcurrî Ebâ Dâvûd*, thk. Abdülalîm Abdulazîm el-Bestevî, Mektebetu Dâri’l-İstikâme, Müessesetü’r-Rayyân, Beyrut 1997, I, 327.

¹⁶⁶ İbn Hacer, *Tekribu’t-Tehzîb*, 742.

Mervân b. Muâviye hakkında yapılan değerlendirmelerden, Ebû Dâvûd'un onunla ilgili kullandığı "isimlerde kalb yapardı" ifadesinin tedlîs anlamına geldiği anlaşılmaktadır.

Râvi isimlerinde veya isnadlarda takdim ve tehir yapmanın tedlîs olarak isimlendirildiğine bir örnek de Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinde görmekteyiz. Onun rivayet ettiğine göre İbn Ukde şöyle der: "Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în ve Alî b. el-Medînî Kûfe'ye Ebû Nuaym'ı ziyarete gittiler. Yahyâ b. Ma'în, Ebû Nu'aym'ı imtihan etmek üzere dört hadisi tedlîs yaparak ona okur. Yahyâ hadisleri bitirdikten sonra Ebû Nuaym ona bir tekme vurup yere düşürdü ve ardından şöyle dedi: "Ahmed ve Alî b. el-Medînî'yi böyle yapmalarından takva sahibi olmaları alı koymaktadır. Sana gelince bu senin fikrindir." Bunun üzerine Yahyâ b. Ma'în, "Bu tekme benim için her şeyden daha sevimliydi." diyerek Ebû Nuaym'ın hıfzı hakkındaki memnuniyetini belirtti."¹⁶⁷ Görüldüğü gibi kalb ile tedlîs arasında bir ilişki vardır. Hadisin isnadında ve râvi isimlerinde meydana gelen kalb bir çeşit tedlîstir. Üçüncü bölümde de ele alınacağı üzere hadisteki kalbi tanımanın faydalarından biri de tedlîsu'ş-şuyûhun tesbit edilebilmesidir.

1.5.5. Kalb - Şuzûz İlişkisi

Kalbin kendisiyle ilişki içinde olduğu kavramlardan biri de şâzzdır. Bu ilişkiyi daha iyi ortaya koymak adına şâzz kavramının tanımını yapmakta yarar vardır. Şâzz hadisin tercihe şayan olan tanımı İmam Şâfî'nin yaptığı ve İbnu's-Salâh'ın da kitabında yer verdiği şu tanımdır: "Şâzz hadis, sika bir râvinin rivayet edip başkalarının rivayet etmediği hadis değil, sika olan râvinin, başkalarının rivayetine muhalif olarak rivayet ettiği hadistir."¹⁶⁸ Tanımdan da anlaşıldığı üzere bir hadisin şâzz olabilmesi için muhalefetin olması gerekir. Râvinin teferrüd etmesi hadisi şâzz yapmaz. Maklûb hadiste de aynı durum söz konusudur. Şöyleki bir râvi, hadiste takdim tehir yaptığında kendisinden daha sika olana veya diğer râvilerin rivayetine muhalefet etmiş olur. Yani hadisteki kalb, bir çeşit şuzûzdur. Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde tahric edip Ebû

¹⁶⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvi*, I, 136.

¹⁶⁸ İbnu's-Salâh, 76. İmam Şâfî'nin bu sözünü Yûnus b. Abdi'l-A'lâ nakletmiştir. Muhtemelen İmam Şâfî bu sözleri ilmi bir toplantıda dile getirmiştir. Çünkü kendisinin hiçbir kitabında şâzz hadise yönelik böyle bir ifade yer almamaktadır. Ancak *el-Ümm* adlı eserinde, "Alimlerin çoğunluğunun bilip rivayet ettiği hadise itibar ediniz, çoğunluktan ayrılmış olan hadisten sakınınız." şeklindeki ifadesinden, çoğunluğun tanımadığı hadisin ona göre merdûd olduğu anlaşılmaktadır. (el-Melîbârî, Hamza Abdullah, *el-Muvâzene Beyne'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteehhirîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2001, 246.)

Muâviye'nin maktûb olarak İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiği, “*Kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayarak ölürse cennete girer.*” Ben ise şöyle söyledim: “Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer”¹⁶⁹ hadisi bu hususa güzel bir örnektir. Zira Ebû Muâviye sika bir râvidir. Ama kendisinden sayıca daha fazla olan sika bir topluluğa muhalefet etmiştir ve böylece hadisi şâzz olmuştur.

Ahmed b. Hanbel'in, *Müsned*'inde maktûb olarak tahriç ettiği bir hadis¹⁷⁰ hakkında da Mizzî şöyle der: “Ahmed b. Hanbel'in rivayeti şâzz, Mâlik'in rivayeti ise mahfûzdur.”¹⁷¹ Görüldüğü üzere hadiste meydana gelen kalb alimler tarafından şâzz olarak da değerlendirilmiştir. Dolayısıyla her maktûb hadis aynı zamanda şâzz hadis olabilmektedir. Bu durumda kalbedilmiş olan hadis şâzz, karşısındaki ise mahfûz olur. Ama her şâzz hadis maktûb olmayabilir. Çünkü hadisi şâzz yapan sebep, takdim tehir olmayıp başka bir sebep olabilir. İbn Hacer de İbnu's-Salâh'ın eserine yaptığı şerhte her maktûbun aynı zamanda bir çeşit şâzz olduğunu ifade etmektedir.¹⁷²

¹⁶⁹ Ahmed b. Hanbel, I, 382.

¹⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, IV, 116.

¹⁷¹ el-Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, thk. Abdussamed Şerefuddîn, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983, III, 213.

¹⁷² İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 874.

İKİNCİ BÖLÜM

MAKLÛB HADİS ÖRNEKLERİ, KALB YAPAN RÂVİLER VE MAKLÛB HADİS LİTERATÜRÜ

2.1. MAKLÛB HADİS ÖRNEKLERİ VE DEĞERLENDİRMELERİ

2.1.1. Metinde Gerçekleşen Kalb Örnekleri

Burada mablûb hadislerin tamamını sıralamamız mümkün değildir. Ancak belli başlı rivayetlerden ve mablûb hadisin taksimi esnasında zikretmediğimiz örneklerden bir kısmını burada zikredip değerlendirmeyi uygun gördük.

1. Abdurrezzâk, (ö. 211) *el-Musannef* adlı eserinde, Ma'mer'den Abdurrahman b. 'Avsece tarikiyle Berâ b. 'Âzıb'den (r.a.) Rasûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu aktarır: زَيَّنُوا أَصْوَاتَكُمْ بِالْقُرْآنِ “*Seslerinizi Kur'an ile süsleyiniz.*”¹⁷³ Bu, metni kalb olunmuş bir hadistir. Zira aynı hadis, büyük bir topluluk tarafından yine aynı tarik ile زَيَّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ “*Kur'an'ı, seslerinize süsleyiniz.*” şeklinde rivayet edilmiştir. Bu durumu Ebû Nu'aym el-Esbahânî (ö. 430) eserinde dile getirip, mezkûr hadisi aynı tarik ile rivayet eden muhaddisleri teker teker zikretmiştir.¹⁷⁴ Bu hadis, Hâkim'in *Müstedrek*'inde زَيَّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ şeklinde rivayet edilmiştir.¹⁷⁵

Bu hadisin Ebu Hureyre,¹⁷⁶ İbn Abbâs,¹⁷⁷ Abdurrahmân b. Avf,¹⁷⁸ Âişe¹⁷⁹ ve Abdullah b. Cerâd (r.anhum) tarafından merfu' olarak زَيَّنُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ şeklinde rivayet

¹⁷³ Abdurrezzâk, Ebû Bekir Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahmân el-A'zâmî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1970, II, 485; Hâkim, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Harameyn, Kahire 1997, I, 774, 775; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdulmecîd es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts. XI, 81; Ebu 'Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Fezâilu'l-Kur'an*, thk. Ahmed b. Abdilvâhid el-Hayyât, Matbaatü'l-Fezâle, Mağrib 1995, I, 328.

¹⁷⁴ Ebu Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-Esfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Esfîyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988, V, 27.

¹⁷⁵ Hâkim, *el-Müstedrek*, I, 774.

¹⁷⁶ Ebû 'Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-Esferâyînî, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998, II, 476.

¹⁷⁷ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, IV, 209.

edilmiş olması da önceki rivayetin maktûb olduğunu göstermektedir. Bu yargıya Şu'be'nin “Eyyûb, beni *رَزَيْتُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ*” hadisini rivayet etmekten alıkoydu.”¹⁸⁰ ifadesini delil göstererek karşı çıkılamaz. Çünkü Eyyûb, sonradan ortaya çıkmış olan hatalar hakkında insanların bu hadisi delil getirmelerine engel olmak için rivayet edilmesini engellemiştir.¹⁸¹ İbn Cüneyd (ö. 260) Şu'be'nin bu hadisi rivayet etmesini şöyle açıklar: “Şu'be, Allah'a tevekkül ederek, hadisi kendisine rivayet edildiği şekliyle nakletmektedir. Şayet fitne çıkaranların te'vil ettiği her hadis terk edilseydi Sünnetten pek çok şey terk edilmiş olacaktı. Bırakın Sünneti, bu bozguncular, Kur'an'ın pek çok âyetini de şeriatın kastedtiği şeyin dışında bir şeye hamletmişlerdir.”¹⁸²

İmam Buhârî, *Sahih*'inde *بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَلْمَاهُرُ بِالْقُرْآنِ مَعَ الْكِرَامِ الْبِرَّةِ* “Rasûlullah'ın, “*Kur'an'ı güzel okumakta maharetli olan, kurtulmuş faziletli kimselerle beraberdir ve Kur'an'ı seslerinizle süsleyiniz.*” sözleri babı” şeklinde bir bab başlığında hadisin maktûb olmayan şeklini zikretmiştir. İbn Hacer şöyle der: “Bu hadis, Buhârî'nin mu'allâk olarak getirip, kitabının başka bir yerinde vasletmediği hadislerden biridir. Kendisi *Halku Ef'âli'l-İbâd* adlı eserinde Abdurrahman b. 'Avsece tarikiyle Berâ' b. 'Âzıb'den *رَزَيْتُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ* şeklinde rivayette bulunmuştur. Bu hadisi aynı şekilde Ahmed b. Hanbel,¹⁸³ Ebu Dâvûd,¹⁸⁴ Nesâî,¹⁸⁵ İbn Mâce,¹⁸⁶ Dârimî,¹⁸⁷ İbn Huzeyme¹⁸⁸ ve İbn Hibbân¹⁸⁹ da rivayet

¹⁷⁸ el-Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-'Atîk, *el-Bahrü'z-Zehhâr el-Ma'rûf bi Müsnedi'l-Bezzâr*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullah, Mektebü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1988, III, 245.

¹⁷⁹ Ebû Nu'aym, VII, 139.

¹⁸⁰ Ebû İshâk İbrahim b. Abdillâh el-Hatîf, *Suâlâtü İbni'l-Cüneyd*, thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1988, 274.

¹⁸¹ Ebû 'Ubeyd, *Fezâilu'l-Kur'an*, I, 336.

¹⁸² İbn Kesîr, Ebu'l-Fida 'Îmâduddîn İsmail b. Ömer, *Fezâilu'l-Kur'an*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire H. 1416, 190.

¹⁸³ Ahmed b. Hanbel, IV, 283.

¹⁸⁴ Ebu Dâvûd, *Salât*, 355.

¹⁸⁵ en-Nesâî, *İftitâh*, 83.

¹⁸⁶ İbn Mâce, *İkâmetü's-Salât*, 176.

¹⁸⁷ ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fazl b. Behrâm, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Süleym Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000, *Fezâilu'l-Kur'an*, 34.

¹⁸⁸ İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk es-Sülemi en-Neysâbü'rî, *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980, III, 24.

¹⁸⁹ İbn Hibbân, *Sahihu İbn Hibbân*, III, 25.

etmişlerdir.”¹⁹⁰ İşte bütün bunlar, hadisin aslının *زَيْتُوا الْقُرْآنَ بِأَصْوَاتِكُمْ* şeklinde olduğunu ve *زَيْتُوا أَصْوَاتَكُمْ بِالْقُرْآنِ* hadisinin ise maktûb olduğunu ortaya koymaktadır.

2. Buhârî, *Sahih*'inde muallak olarak şu hadisi zikretmiştir: “el-‘Addâ b. Hâlid’den yapılan rivayete göre o şöyle der: Rasûlullah (s.a.s.) bana şu yazıyı yazdı: *هَذَا مَا اشْتَرَى مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْعَدَاءِ بْنِ خَالِدِ بْنِ بَيْعِ الْمُسْلِمِ مِنَ الْمُسْلِمِ لَا دَاءَ وَلَا خَبِثَةَ وَلَا غَائِلَةَ* “Bu, Rasûlullah Muhammed’in, el-Adda’ b. Hâlid’den, müslümanın müslümandan alışverişi olarak yaptığı bir alışveriştir. Satılan şeyde hiçbir kusur, kötülük ve aldatma yoktur.”¹⁹¹

Bu hadis, Buhârî’nin mu’allak olarak zikrettiği ve *Sahih*'inde mevsûl olarak tahrîç etmediği maktûb bir rivayettir. Aynı hadisi Tirmizî,¹⁹² Nesâî,¹⁹³ İbn Mâce,¹⁹⁴ İbnu’l-Cârûd,¹⁹⁵ Dârekutnî,¹⁹⁶ İbn ‘Adîy¹⁹⁷ ve Beyhakî¹⁹⁸ de rivayet etmiş ve hepsi de ‘Abbâd b. Leys’ten Abdulmecîd b. Vehb tarikiyle *هَذَا مَا اشْتَرَى الْعَدَاءُ بْنُ خَالِدِ بْنِ هُوْدَةَ مِنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْهُ عَبْدًا أَوْ أُمَّةً لَا دَاءَ وَلَا غَائِلَةَ وَلَا خَبِثَةَ بَيْعِ الْمُسْلِمِ الْمُسْلِمِ* şeklinde rivayet etmişlerdir.¹⁹⁹ Mezkûr rivayetlerin tamamında *اشترى العدا بن خالد* şeklinde yer alırken, Buhârî’nin mu’allak olarak yaptığı rivayette *اشترى محمد رسول الله* şeklinde yer almıştır. Yani Buhârî dışındaki kaynaklarda satıcı Rasûlullah (s.a.s.), müşteri ise el-Adda’ b. Halid iken, Buhârî’nin rivayetinde durum tam tersinedir.

İbn Hacer ayrıca *Tağlîku’t-Ta’lîk* adlı eserinde Buhârî’nin bu rivayetini zikrettikten sonra, “Bu hadisin bütün kaynaklarda rivayet edilen tariklerini inceledim,

¹⁹⁰ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî bi Şerhi Sahihi’l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Muhibbuddin el-Hatîb, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut ts. XIII, 519.

¹⁹¹ el-Buhârî, *Bey’*, 19.

¹⁹² et-Tirmizî, *Buyû’*, 8.

¹⁹³ en-Nesâî, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun’im eş-Şelebî, Müesseset’r-Risâle, Beyrut 2001, X, 359.

¹⁹⁴ İbn Mâce, *Ticârât*, 47.

¹⁹⁵ İbnu’l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Müntekâ*, thk. Abdullah Ömer Bârûdî, Dâru’l-Cinân, Beyrut 1988, 256.

¹⁹⁶ ed-Dârekutnî, IV, 51.

¹⁹⁷ İbn ‘Adîy, *el-Kâmil*, IV, 345.

¹⁹⁸ el-Beyhakî, Ebu Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü’l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 2003, V, 535.

¹⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, IV, 310.

hepsinin ortak noktası, el-Adda'nın müşteri, Rasûlullah'ın ise satıcı olduğudur. Bu da Buhârî'nin muallak olarak zikrettiğine muhaliftir” diyerek el-Kâdî İyâz'ın باع اشترى ile lafızlarının aynı mana kullanımını esas alarak, Buhârî'deki rivayetin mana ile rivayet olduğu şeklindeki te'vilini kabul etmemiş ve zorlama bir yorum olduğunu vurgulamıştır.²⁰⁰

3. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde şöyle bir hadis rivayet eder: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ عَنْ شَقِيقٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَلِمَةً وَقُلْتُ: أُخْرَى قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ وَقُلْتُ أَنَا: مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ

“Bize Ebu Muâviye, A'meş'ten o da Şekik'ten Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah (s.a.s.) bir söz söyledi, ben de başka bir söz söyledim. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayarak ölürse cennete girer.” Ben ise şöyle söyledim: “Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer.”²⁰¹ *Müsned*'i tahkik eden Şuayb el-Arnâvût bu hadis hakkında şöyle der: “Bu hadisin râvileri sika olup Sahihayn'ın râvileridirler. Ancak hadiste bir kalb söz konusudur. Zira Ebû Muâviye, merfu' olan sözü mevkûf, mevkûf olan sözü de merfû' yapmıştır.²⁰² İbn Hacer, *en-Nüket* adlı eserinde bu hadisin maktûb olduğunu açıklarken, *Fethu'l-Bârî* adlı eserinde ise, “Va'îd olan sözün merfû', va'd olan sözün de mevkûf olması hususunda Sahihayn rivayetleri ittifak halindedir” demektedir.²⁰³ Ayrıca İbn Huzeyme de Ebû Muâviye'nin bu hadisi kalbettüğünü ve hadisin maktûb olmayan şeklini Şu'be'nin rivayet ettiğini söyler.²⁰⁴

Ebû Muâviye, “Kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayarak ölürse cennete girer.” va'd ifadesini Rasûlullah'ın kullandığını, “Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer” va'îd ifadesini de İbn Mes'ûd'un kullandığını ifade ederek rivayet etmiştir. Oysa bu hadisin çoğunluk tarafından yapılan rivayetlerine baktığımızda

²⁰⁰ İbn Hacer, *Tağlîku't-Ta'lîk alâ Sahihi'l-Buhârî*, thk. Sa'îd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazafî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985, III, 220.

²⁰¹ Ahmed b. Hanbel, I, 382.

²⁰² Ahmed b. Hanbel, I, 382, 1 nolu dipnot.

²⁰³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 111.

²⁰⁴ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Abdulazîz b. İbrahim es-Sehvân, Dâru'r-Rüşd, Riyad 1998, 850.

durum tam tersine görülmektedir. Yani çoğunluğun rivayetlerinde va'd İbn Mes'ûd'un, va'îd ise Rasûlullah'ın sözü olarak rivayet edilmektedir.

Yukarıdaki hadisi Ebû Muâviye'nin aksine rivayet edenler arasında İbn Numeyr, Vekî', Hafs b. Ğıyâs, Ebû Hamza ve Abdulvâhid'i sayabiliriz. Bunların hepsi de A'meş kanalıyla Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediğini aktarırlar: Rasûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu işittim: “*Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer.*” Ben de şöyle diyorum: “*Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşmayarak ölürse cennete girer.*”²⁰⁵ İbn Huzeyme de mezkûr rivayet hususunda, “Ebû Muâviye bu hadisi kalbetmiştir, fakat doğru olan Şu'be'nin rivayetidir” demektedir.²⁰⁶ Bu ifadelerden de anlaşılmaktadır ki Ebû Muâviye, sika olmasına rağmen sayıca fazla olan sika bir topluluğa muhalefet etmiştir. Dolayısıyla kendi rivayeti şâzz, diğerlerinin rivayeti ise mahfûzdur.

Nevevî, Müslim'in *Sahih*'ine yaptığı şerhte şöyle der: “Müslim'in elimizdeki asıl nüshasında ve Buhârî'nin *Sahih*'inde قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا رَسُوْلُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ Rasûlullah şöyle buyurdu: “*Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer.*” Ben ise şöyle söyledim: “*Kim hiçbir şeyi Allah'a ortak koşmayarak ölürse cennete girer.*”²⁰⁷ şeklinde vârid olmuştur. Kâdî İyâz da kendi Müslim nüshasında bu şekilde rivayet etmiştir. Müslim'in güvenilir başka nüshalarında ise buradaki rivayetin aksine, قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ مَاتَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ الْجَنَّةَ وَقُلْتُ أَنَا: وَمَنْ مَاتَ يُشْرِكُ بِاللَّهِ شَيْئًا دَخَلَ النَّارَ Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Kim Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayarak ölürse cennete girer.*” Ben ise şöyle söyledim: “*Kim herhangi bir şeyi Allah'a ortak koşarak ölürse cehenneme girer.*” şeklinde vârid olmuştur. Câbir'in rivayet ettiği hadisten her iki sözün de Rasûlullah'a ait olduğu anlaşılmaktadır. İbn Mes'ûd bu iki sözden birini merfu', diğerini de kendi sözü olarak rivayet etmiştir. Bu hususta Kâdî İyâz ve diğerlerinin, “İbn

²⁰⁵ Ahmed b. Hanbel, I, 425; Müslim, *İman*, 150; Ahmed b. Hanbel, I, 443; Müslim, *İman*, 150; el-Buhârî, *Cenâiz*, 1; el-Buhârî, *Tefsir*, 24; el-Buhârî, *Eymân ve'n-Nüzûr*, 19. Bu son iki rivayetin lafızlarında cüzi bir farklılık söz konusudur. Allah'a ortak koşmak anlamındaki “şirk” kelimesi yerine “nidd” ifadesi yer almaktadır. Onun dışında va'îd ve va'd doğru bir şekilde yerini bulmuştur. Ayrıca Abdulvâhid'in rivayetinde ateşe girme ve cennete girme fiilleri meçhul olarak kullanılmıştır.

²⁰⁶ İbn Huzeyme, *Kitâbu't-Tevhîd*, 850.

²⁰⁷ el-Buhârî, *Cenâiz*, 1; Müslim, *İman*, 150.

Mes'ûd, Rasûlullah'tan yalnızca bir sözü işitmiştir. Kendisi, Allah'ın Kitabı ve vahyi hakkındaki bilgisine dayanarak veya Rasûlullah'ın sözünü yorumlayarak diğer sözü söylemiştir" şeklindeki yaklaşımında bir çelişki vardır. Zira her iki söz de Rasûlullah'a aittir. Bu hususta söylenmesi gereken şudur: İbn Mes'ûd her iki sözü de Rasûlullah'tan işitmiştir. Fakat önce birini ezberleyip iyice kavramış, diğerini ezberleyememiştir. Ezberlediğini merfu' olarak rivayet etmiş, diğerini kendi sözü olarak eklemiştir. Başka bir zaman da tam tersini yapmıştır. Bu, İbn Mes'ûd'un her iki rivayeti arasında açık bir cem' değerlendirmesidir."²⁰⁸

İbn Hacer ise Buhârî'nin rivayetini şerhederken Nevevî'nin bu sözünü ve cem' yorumunu aktardıktan sonra şöyle der: "Nevevî'nin bu söylediği hiç şüphesiz muhtemel bir şeydir. Ancak bu, hadisin mahrecinin tek olması sebebiyle uzak bir ihtimaldir. Şayet hadisin İbn Mes'ûd'a dayandırılması farklı yollardan olsaydı; bu, yakın bir ihtimal olurdu. Bununla birlikte bir râvinin akranlarına, hocalarına ve daha yukarıdaki râvilere muhalefet ederek farklı bir şekilde rivayet etmesi garip karşılanan bir durumdur. Masûm olmayan bir şahsa hata nisbet etmek, böylesi zorlama bir yoruma gitmekten daha evladır."²⁰⁹

4. İshâk b. Râhûyeh, el-Esved en-Neha'î tarihiyle Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet eder: *كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَةَ مُؤَدِّينَ بِلَالٍ وَأَبُو مُحَمَّدٍ وَعَمْرُو بْنُ أُمِّ مَكْنُومٍ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْنُومٍ ضَرِيرٌ لَا يَغْرُنْكُمْ أَذَانُهُ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا فَإِذَا أَدَّنَ بِلَالٌ فَلَا يَطْعَمَنَّ* *أَحَدٌ* Rasûlullah (s.a.s.)'ın Bilâl, Ebû Mahzûra ve Amr b. Ümmi Mektûm olmak üzere üç müezzini vardı. Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: "*Şüphesiz İbn Ümmi Mektûm kördür. Onun ezanı sizi yanıltmasın, yiyiniz ve içiniz. Bilal ezan okuduğunda ise hiç kimse yemesin.*"²¹⁰

²⁰⁸ en-Nevevî, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihi Müslim*, I, 351.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* III, 112.

²¹⁰ İshâk b. Râhûyeh, İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Hanzelî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhûyeh*, thk. Abdulğafûr Abdülhak Hüseyin, Mektebetü'l-Eymân, Medine 1990, III, 267; Ahmed b. Hanbel, VI, 186-187; İbn Huzeyme, I, 211, 212. Bu hadisi İshâk b. Râhûyeh, İsrâil b. Yûnus tarihiyle, Ahmed b. Hanbel de Yûnus tarihiyle Ebû İshâk'tan rivayet etmiştir. İbn Huzeyme ise iki farklı isnadla hem İsrâil hem de Yûnus kanalıyla Ebû İshâk'tan rivayette bulunmuştur. Ancak Yûnus'tan gelen rivayette Hz. Âişe, Rasûlullah'ın iki müezzininin olduğunu belirtirken, İsrâil'den gelen rivayette ise Hz. Âişe Rasûlullah'ın üç müezzininin varlığından bahsetmektedir.

İbn Huzeyme, Hişâm b. Urve tarikiyle Hz. Âişe (r.ah.)'nin şöyle dediğini rivayet eder: Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Şüphesiz İbn Ümmi Mektûm geceleyin ezan okur. Bilâl ezan okuyuncaya kadar yiyip içiniz. Şüphesiz Bilâl, fecri görünceye kadar ezan okumaz.*”²¹¹ İbn Huzeyme önceki hadisi de eserinde tahriç ettikten sonra şöyle der: “Ebû İshâk'ın el-Esved tarikiyle Hz. Âişe'den gelen rivayetinde bir problem vardır. Çünkü kanaatimce Ebu İshâk bu haberi el-Esved'den işitmemiştir. Ancak Hişâm b. Urve'nin rivayetine gelince bu, rivayet edilişi nakil yönünden yani isnad açısından sahih bir rivayettir.”²¹²

Bu hadis Uneyse bnt. Hubeyb tarafından da rivayet edilmiştir. Onun rivayeti şöyledir: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَدَّنَ ابْنُ أُمِّي مَكْتُومٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَإِذَا أَدَّنَ بِلَالٌ فَلَا تَأْكُلُوا وَلَا تَشْرَبُوا Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*İbn Ümmi Mektûm ezan okuduğunda yiyip içiniz. Bilal ezan okuduğunda ise yemeyin ve içmeyin.*”²¹³

Uneyse ve Hz. Âişe'nin rivayetleri maklûb hadislerdir. Çünkü bu hadisler, Buhârî ve Müslim tarafından Kasım b. Muhammed tarikiyle Hz. Âişe'den ve Nâfi' tarikiyle İbn Ömer'den şöyle rivayet edilmiştir: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بِلَالَ يُؤَدِّنُ بِلَيْلٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُؤَدِّنَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “*Şüphesiz Bilâl geceleyin ezan okur. İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeyip içiniz.*”²¹⁴

İbn Huzeyme iki hadisin arasını cem' etme yoluna giderek şöyle der: “Esved tarikiyle Hz. Âişe'den ve Uneyse bnt. Hubeyb'ten gelen rivayetler ile İbn Ömer'den gelen rivayet ve Kâsım tarikiyle Hz. Âişe'den gelen rivayet arasında bir çelişki yoktur. Şöyleki Rasûlullah (s.a.s.) Hz. Bilâl ile İbn Ümmi Mektûm'a geceleyin nöbetleşe ezan okutturmuş olabilir. Bazı geceler ezan okumak için önce Bilal'e sonra da fecre doğru ezan okumak için İbn Ümmi Mektûm'a emretmiştir. Bazı geceler de tam tersi bir

²¹¹ İbn Huzeyme, I, 211; İbn Hibbân, VIII, 251.

²¹² İbn Huzeyme, I, 212.

²¹³ Ahmed b. Hanbel, VI, 433; en-Nesâî, *Ezân*, 10; et-Tahâvî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik el-Ezdî el-Misrî, *Şerhu Me'âni'l-Âsâr*, thk. Muhammed Zehrân en-Neccâr, Muhammed Seyyid Câdu'l-Hak, Mektebetü Âlemi'l-Kütüb, byy. 1994, I, 138; İbn Huzeyme, I, 210; İbn Hibbân, VIII, 252; et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XXIV, 191. Bunların hepsi de mezkûr hadisi, İbn Zâzân tarikiyle Hubeyb b. Abdirrahmân'dan o da halası Uneyse bnt. Hubeyb'ten rivayet etmişlerdir.

²¹⁴ el-Buhârî, *Ezân*, 11-13; Müslim, *Sıyâm*, 38. Yukarıda zikredilen hadiste İbn Ömer ile Hz. Âişe'nin rivayetleri arsında cüzi lafız farkları vardır. Örneğin İbn Ömer'in rivayetinde nida etmek ifadesi kullanılırken Hz. Âişe'nin rivayetinde ezan okumak ifadesi kullanılmıştır.

sıralama takip ettirmiştir. Rasûlullah (s.a.s.) *إِنَّ بِلَالَ يُؤَدِّنُ بِلَيْلٍ* ifadesini Bilâl'in ezan okuduğu gece için, *إِنَّ ابْنَ مَكْتُومٍ يُؤَدِّنُ بِلَيْلٍ* ifadesini de İbn Ümmi Mektûm'un ezan okuduğu gece için kullanmış olabilir.”²¹⁵ İbn Huzeyme'nin öğrencisi olan İbn Hibbân da bu hususta hocasının yolunu takip etmiş ve o da Hz. Bilal ile İbn Ümmi Mektûm arasında bir nöbetleşmenin olduğunu dile getirmiştir. Hatta biraz daha ileri giderek her iki hadis arasında bir çelişkinin olduğunu söyleyen kimsenin bu ilmi iyi kavrayamadığını dile getirmiştir.²¹⁶

İbn Huzeyme ve öğrencisi İbn Hibbân tarafından iki rivayeti cem' etmeye yönelik dile getirilen bu nöbetleşme fikri kabul görmemiş ve zayıf bir yaklaşım olarak değerlendirilmiştir. Çünkü bazı rivayetlerde belirtildiği gibi İbn Ümmi Mektûm kör olduğu için kendisine “sabah oldu” denilene kadar ezan okumazdı. Nitekim Buhârî'deki hadisler bu husus açıkça haber verilmektedir: *“Bilâl'in ezanı hiçbirinizi veya sizden hiçbir kimseyi sahur yemeğinden alıkoymasın. Çünkü o geceleyin ezan okur. Onun ezanı, ibadet yapmanızın ibadetini bırakması, uykuda olanınızı da uyandırmak içindir. Yoksa “fecir doğdu” veya “sabah oldu” demek için değildir.”*²¹⁷ Bu ifadeden de anlaşılmaktadır ki Abdullah b. Ümmi Mektûm daha geç vakitlerde ezan okumaktadır. Yoksa dile getirildiği gibi Hz. Bilâl ile İbn Ümmi Mektûm arasında bir nöbetleşme yoktur. Bulkînî (ö. 805/1403) de yapılan cem'i kabul etmeyerek şöyle demektedir: *“İbn Huzeyme'nin, Rasûlullah (s.a.s.)'ın Hz. Bilâl ile İbn Ümmi Mektûm arasında bir nöbetleşmeye gitmiş olabileceği görüşü doğru değildir. Ancak İbn Hibbân'ın, Rasûlullah'ın bizzat böyle yaptırdığı ifadesi ise doğrudan çok daha uzaktır. Bununla birlikte hadiste kalbin meydana gelmiş olması uzak bir ihtimal değildir. Şayet her te'vil kapısını aralarsak o zaman muhaddislerin tespit ettiği pek çok illet göz ardı edilmiş olur.”*²¹⁸

²¹⁵ İbn Huzeyme, I, 212.

²¹⁶ İbn Hibbân, VIII, 252.

²¹⁷ el-Buhârî, *Ezân*, 13.

²¹⁸ el-Bulkînî, 286.

2.1.2. İsnadda Gerçekleşen Kalb Örnekleri

1. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde, Süfyân'dan, Salim Ebu Nadr tarikiyle Büsr b. Sa'îd'in şöyle dediğini rivayet eder: قَالَ: أَرْسَلَنِي أَبُو جُهَيْمِ ابْنُ أُخْتِ أَبِي بِنِ كَعْبٍ إِلَى زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ أَسْأَلُهُ مَا سَمِعَ فِي الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَأَنْ يَقُومَ أَرْبَعِينَ - لَا أُدْرِي مِنْ يَوْمٍ أَوْ شَهْرٍ أَوْ سَنَةٍ - خَيْرٌ لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ Ebû Cüheym, namaz kılan kimsenin önünden geçen kişi hakkında işittiği hadisi sormak için beni Zeyd b. Hâlid'e gönderdi. Gidip ona sordum o da şöyle dedi: "Rasûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu işittim: *"Kırk olarak beklemesi, bu kırkın, gün mü, ay mı yoksa yıl mı olduğunu bilmiyorum namaz kılan kimsenin önünden geçmesinden daha hayırlıdır."*²¹⁹

Bu hadis, maklûb bir rivayettir. Şöyleki aynı hadisi Buhârî ve Müslim, Mâlik tarikiyle şu şekilde rivayet etmişlerdir: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ عَنْ أَبِي النَّضْرِ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ أَنَّ زَيْدَ بْنَ خَالِدٍ أَرْسَلَهُ إِلَى أَبِي جُهَيْمٍ يَسْأَلُهُ: مَاذَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَارِّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي؟ فَقَالَ أَبُو جُهَيْمٍ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ يَعْلَمُ الْمَارُّ بَيْنَ يَدَيِ الْمُصَلِّي مَاذَا عَلَيْهِ لَكَانَ أَنْ يَقِفَ أَرْبَعِينَ خَيْرًا لَهُ مِنْ أَنْ يَمُرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ قَالَ أَبُو النَّضْرِ: لَا أَدْرِي أَقَالَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا أَوْ شَهْرًا أَوْ سَنَةً Bize Mâlik, Ömer b. Ubeydillah'ın kölesi Ebu'n-Nadr'dan; o da Busr b. Sa'îd'den haber verdi ki, Hâlid b. Zeyd, Büsr b. Sa'îd'i, namaz kılanın önünden geçen kimse hakkında Rasûlullah'tan işittiğini haber vermesi için Ebû Cuheym'e göndermiştir. Ebû Cuheym de şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: *"Namaz kılanın önünden geçen kimse, aleyhine ne kadar günah aldığı bilseydi, kırk durması onun için namaz kılanın önünden geçmesinden daha hayırlı olurdu."* Râvî Ebu'n-Nadr: "Kırk gün mü veya ay mı veya yıl mı dediğini bilemiyorum", dedi.²²⁰

Ahmed b. Hanbel rivayetinin maklûb olduğunu hususunu İbn Abdilberr şöyle belirtmektedir: "Bu hadisi İbn Uyeyne, Ebu'n-Nadr tarikiyle Büsr b. Sa'îd'den maklûb olarak rivayet etmiştir. Zeyd b. Hâlid'in yerine Ebû Cüheym'i, Ebû Cüheym'in yerine

²¹⁹ Ahmed b. Hanbel, IV, 116.

²²⁰ el-Buhârî, *Salât*, 101; Müslim, *Salât*, 261.

de Zeyd b. Hâlid'i koymuştur. Bize göre sahih olan rivayet Mâlik'in rivayet ettiği şekliyledir. Sevrî ve başkaları da bu hususta Mâlik'e mutabaat etmişlerdir.” İbn Ahmed b. Züheyr de şöyle demiştir: “Yahyâ b. Ma'in'e bu hadis soruldu o şöyle cevap verdi: “Bu hatalı bir rivayettir. Zira Ebû Cüheym, Zeyd'e gitmemiş, aksine Zeyd, Ebû Cüheym'e gitmiştir.”²²¹ Mizzî de *Tuhfetü' Eşrâf* adlı eserinde Ahmed'in rivayetini şâzz, Mâlik'in rivayetinin mahfûz olduğunu belirtir ve ardından şöyle bir değerlendirme yapar: “Kim bu hadisi Zeyd b. Hâlid'in müsnedi içinde zikrederse şüphesiz hata etmiştir.”²²²

2. İbn Hibbân, Behlûl b. Ubeyd'in hal tercemesi bahsinde bu râvinin şöyle bir hadis aktardığını zikreder: رَوَى عَنْ سَلْمَةَ بْنِ كَهَيْلٍ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ عَلَى أَهْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحُشَّةٌ فِي الْقُبُورِ وَلَا فِي التُّشُورِ “Buhlûl b. Ubeyd, Seleme b. Kuheyl'den Nâfi' tarihiyle İbn Ömer'den Rasûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Allah'tan başka ilah yoktur diyen kimseler ne kabirde ne de kabirden diriliş zamanında bir vahşet korku ve işkence yoktur.” İbn Hibbân bu hadis hakkında şöyle der: “Bu, yalnızca Abdurrahmân b. Zeyd'in, babası tarihiyle İbn Ömer'den rivayet olarak bilinen bir hadistir.”²²³ Görüldüğü gibi adı geçen râvi, rivayet ettiği hadisin isnadında râvileri birbirleriyle değiştirmiştir. Önce belirttiğimiz gibi Buhlûl b. Ubeyd denen bu râvi hadis hırsızlığı yapmış ve cerh-ta'dîl alimleri bu kişiyle ihticâcın caiz olmadığını söylemişlerdir.

3. İbn Hibbân, Mus'ab b. el-Mikdâm'ın tarihiyle Süfyân es-Sevrî'den onun da Ebu'z-Zübeyr'den rivayetine göre Câbir (r.a.) şöyle demiştir: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَمَسَّ الرَّجُلُ ذَكَرَهُ بِبَيْمِينِهِ “Rasûlullah (s.a.s.) kişinin sağ eliyle avret mahalline dokunmasını yasakladı.”²²⁴ İbn Ebî Hâtim, bu hadis hakkında şöyle der: “Ben, babam ve Ebû Zür'a'ya, Mus'ab b. el-Mikdâm'ın es-Sevrî tarihiyle Câbir'den rivayet ettiği hadisi sordum o şöyle dedi: “Bu yanlıştır. Zira bu hadis, Sevrî'nin Ma'mer'den onun da Yahyâ b. Ebî Kesîr'den onun da Abdullah b. Ebî Katâde tarihiyle babasından rivayet

²²¹ İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî el-Kurtubî, *et-Temhîd*, thk. Sa'îd Ahmed E'râb, yy, 1990, XXI, 150.

²²² el-Mizzî, *Tuhfetü'l-Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, III, 231.

²²³ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 232.

²²⁴ İbn Hibbân, IV, 282; Ebû 'Avâne, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, V, 162.

ettiği bir hadistir.” Ben onlara buradaki hatanın kimden kaynaklandığını sorduğumda bana Mus’ab b. el-Mikdâm’dan kaynaklandığını söylediler.”²²⁵ Aynı hadisi Tirmizî Süfyân b. Uyeyne’den; İbn Huzeyme İsâ b. Yûnus’tan ikisi de Ma’mer tarikiyle;²²⁶ Buhârî Muhammed b. Yûsuf’tan Evzâ’î tarikiyle;²²⁷ Müslim de Vekî’den Hişâm tarikiyle²²⁸ bunların hepsi Yahyâ b. Ebî Kesîr → Abdullah b. Ebî Katâde → Ebû Katâde isnadıyla rivayet etmişlerdir.

4. Ahmed b. Hanbel, Süheyl b. Ebî Sâlih’ten Abdullah b. Yezîd’in şöyle dediğini rivayet eder: “Sa’îd b. el-Müseyyeb’e sırtlan etinin yenilip yenilmeyeceğini sordum, o yenilmesinin caiz olmadığını söyledi. Ben: “Senin halkın onun etini yiyor.” deyince o onların bu hususta bilgilerinin olmadığını söyledi. Onun yanında bulunan adamlardan biri şöyle dedi: “Ebu’d-Derdâ’dan Rasûlullah (s.a.s.)’ın vahşi hayvanların etini yemeyi yasakladığını işittim.” Sa’îd b. el-Müseyyeb, o adamın doğru söylediğini belirtti.”²²⁹ Görüldüğü gibi Rasûlullah (s.a.s.)’ın nehyi Sa’îd b. el-Müseyyeb tarafından değil onun yanında bulunan bir adam vasıtasıyla Ebu’d-Derdâ’dan rivayet edilmektedir. Ancak Ebû Eyyûb el-İfrîkî, bu rivayeti Safvân b. Süleym → Sa’îd b. el-Müseyyeb → Ebu’d-Derdâ tarikiyle rivayet etmiştir. Dârekutnî bu durumu aktardıktan sonra şöyle der: “Süheyl b. Ebî Sâlih’in hadisi doğruya daha yakındır. Zira Sa’îd b. el-Müseyyeb’in Ebu’d-Derdâ’dan rivayeti sabit değildir.”²³⁰

5. İbn Receb el-Hanbelî, zayıf râvilerden rivayette bulunmasına rağmen onların yerine sika râvileri zikreden kimselerden birinin de Züheyr b. Muâviye olduğunu belirtir. Züheyr, Vâsıl b. Hayyân’dan, Rasûlullah’a cennetin arz edilmesi hadisesinin yer aldığı uzun bir hadis rivayet etmiştir. Ancak Züheyr, hocası Sâlih b. Hayyân’ın adını hata ederek Vâsıl b. Hayyân olarak değiştirmiştir. Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd bu

²²⁵ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-İlel*, thk. Hâlid b. Abdirrahmân, Mektebetu Melik Fehd, Riyâd 2006, I, 440.

²²⁶ et-Tirmizî, *Taharet*, 11; İbn Huzeyme, I, 38.

²²⁷ el-Buhârî, *Vudu’*, 18.

²²⁸ Müslim, *Taharet*, 64.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, V, 195.

²³⁰ ed-Dârekutnî, Ebu’l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el-İlelu’l-Vâride fi’l-Ehâdisi’n-Nebeviyye*, thk. Mahfûz Rahmân Zeynullah, Dâru Teyyibe, Riyad 1985, VI, 204. Her ne kadar Dârekutnî burada Sa’îd b. el-Müseyyeb’in Ebu’d-Derdâ’dan rivayetinin sabit olmadığını söylüyorsa da Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl* adlı eserinde Sa’îd b. el-Müseyyeb’in ondan rivayette bulunduğunu aktarmaktadır. (Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XI, 68.) Tirmizî, Sa’îd b. el-Müseyyeb’in Ebu’d-Derdâ’dan rivayetiyle hadis aktarmaktadır. (et-Tirmizî, *Et’ime*, 1.)

rivayet hakkında şöyle derler: “Sâlih b. Hayyân’ın adı Züheyr tarafından değiştirilip Vâsıl diye isimlendirilmiştir.”²³¹

İbn Ma’în, Züheyr’in hem Vâsıl hem de Sâlih’ten rivayette bulunduğunu ve her ikisini de Vâsıl olarak isimlendirdiğini söyler. Fakat İbn Ebî Hâtim şöyle der: “Babama Züheyr’in Vâsıl’dan yaptığı rivayetleri sordum, o şöyle dedi: “Züheyr, mutkin bir kimse olmasına rağmen burada hata etmiştir. Bu rivayette adı geçen kimse Vâsıl değil, Sâlih b. Hayyân’dır, Sâlih b. Hayyân sağlam bir kimse değildir. Züheyr zaten Vâsıl’a ulaşmamıştır.”²³² Ancak Ahmed b. Hanbel, *Müsned*’inde Züheyr’in Vâsıl b. Hayyân’dan rivayetini tahriç eder. Bu rivayetin isnadı maktûbdur, doğrusu Sâlih’tir. Çünkü Ahmed b. Hanbel’in aynı hadisi حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ حَدَّثَنَا صَالِحٌ يَعْنِي ابْنَ حَبَّانَ عَنِ ابْنِ سَالِحٍ zikredilmiştir.²³³

6. İbn Ebî Hâtim, *İlelu’l-Hadis* adlı eserinde isnadı maktûb bir hadisi şöyle tesbit etmiştir. O şöyle der: وَسَأَلْتُ أَبَا زُرْعَةَ عَنْ حَدِيثِ أَبِي الْأَحْوَصِ عَنِ سِمَاكِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِيهِ “Ebû Zür’a’ya, Ebu’l-Ehvas’ın Simâk → Kâsım b. Abdirrahmân → babası tarikiyle Ebû Bürde’den rivayet ettiği şu hadisi sordum: Rasûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: “Kaplardan için ve sarhoş olmayın.”²³⁴ Ebû Zür’a şöyle cevap verdi: “Ebu’l-Ehvas, Simâk tarikiyle Ebû Bürde’den yaptığı bu rivayetinde hata etmiştir. İsnadın bir yerinde kalb yapmıştır. Diğer bir yerde de tashifte bulunmuştur. Kalb yaptığı yere gelince, Ebû Bürde ifadesi yanlıştır. Doğrusu İbn Büreyde olması gerekir. Ayrıca İbn Büreyde hadisi Rasûlullah’tan doğrudan değil, babası vasıtasıyla rivayet etmiştir. İsnadın doğru hali عَنْ ابْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ

²³¹ İbn Receb, Abdurrahmân b. Ahmed el-Hanbelî, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, thk. Nureddîn İtr, Dâru’l-Melâh, byy 1978, II, 685.

²³² İbn Ebî Hâtim, *İlelu’l-Hadis*, V, 561.

²³³ Ahmed b. Hanbel, V, 346, 351.

²³⁴ İbn Ebî Şeybe, Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-‘Absî el-Kûfî, *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut 2006, VII, 516; Nesâî, *Eşribe*, 48. Nesâî, bu hadisi aktardıktan sonra Ebû Abdurrahmân’ın şöyle dediğini söyler: “Bu, münker bir hadis olup Ebu’l-Ehvas hata etmiştir. Simâk b. Harb’in arkadaşlarından herhangi birinin ona mutabaat olduğunu bilmiyoruz. Simâk, hafızası güçlü biri değildir. Ahmed b. Hanbel de Ebu’l-Ehvas’ın bu hadis hususunda yanıldığını söylemiştir.”

عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ”²³⁵ Dârekutnî de Ebu’l-Ehvas’ın bu hadisini zikrettikten sonra şöyle der: “Ebu’l-Ehvas burada hata etmiştir. Onun dışındaki râviler Simâk ➔ Kâsım ➔ İbn Büreyde ➔ babası tarikiyle rivayet etmişlerdir.”²³⁶

Görüldüğü gibi Ebu’l-Ehvas hadisin isnadında hem takdim te’hirde bulunmuş hem de râvinin adını yanlış zikretmiştir. Mezkûr hadisi Ebû Sinân²³⁷ ve Zübeydu’l-Yâmî²³⁸ Muhârib b. Disâr tarikiyle; Simâk b. Harb²³⁹, Muğîre b. Sübeyy²⁴⁰, Alkame b. Mersed²⁴¹, Zübeyr b. ‘Adîy²⁴², Atâ el-Horâsânî²⁴³ ve Seleme b. Kuheyl²⁴⁴ de İbn Büreyde ➔ babası tarikiyle rivayet etmişlerdir.

2.2. SAHİHAYN’IN RÂVİLERİNDEN KALB YAPMAKLA NİTELENENLER VE CERH-TA’DİL AÇISINDAN DURUMLARI

Burada öncelikle Buhârî ve Müslim’de kalb yapmakla nitelenen râvileri tespit edip cerh-tadil yönünden durumlarını belirteceğiz.

2.2.1. Sahih-i Buhârî’de Kalb Yapmakla Nitelenen Râviler

1. el-Hasan b. Müdrik:²⁴⁵ Ebû Ali el-Basrî el-Hâfız olarak bilinen Hasan b. el-Müdrik, Abdulazîz b. Abdillâh, Mahbûb b. el-Hasan ve Yahyâ b. Hammâd’dan hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden de Buhârî, Nesâî, İbn Mâce ve Bakî b. Mahled gibi muhaddisler hadis rivayet etmişlerdir. Hüseyin b. İshâk es-Sûfî, onun sika bir kimse olduğunu belirtmiştir. Ebû Ubeyd el-Âcurrî ise onun hakkında şöyle der: “Ebû Dâvûd’un onun hakkında şöyle dediğini işittim: “Hasan b. Müdrik, yalancı bir kimsedir.

²³⁵ İbn Ebî Hâtim, *İlelu’l-Hadîs*, IV, 438. Hadisteki tashîf ise metinle alakalı bir durumdur. Ebu’l-Ehvas, hadisin metninde de hata yapmıştır. Daha geniş izah için adı geçen bu esere bakınız.

²³⁶ Dârekutnî, V, 466.

²³⁷ İbn Ebî Şeybe, III, 342; Ahmed b. Hanbel, V, 350; Müslim, *Cenâiz*, 106.

²³⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 355; Müslim, *Cenâiz*, 106.

²³⁹ en-Nesâî, *Eşribe*, 48.

²⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, III, 344; en-Nesâî, *Cenâiz*, 100.

²⁴¹ Ahmed b. Hanbel, V, 356; Müslim, *Cenâiz*, 106.

²⁴² en-Nesâî, *Dahâyâ*, 36; Ebû Avâne, V, 84. Ebu Avâne mezkûr isnadda Zübeyr b. ‘Adiy ismini hataen Zübeyd olarak zikretmiştir.

²⁴³ Abdurrezzâk, III, 569; Ahmed b. Hanbel, V, 355; Müslim, *Cenâiz*, 106.

²⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, V, 356.

²⁴⁵ el-Buhârî, *Hayz*, 29; *Menâkibu’l-Ensâr*, 53; *Meğâzî*, 14; *Tefsîr*, 306; *Eşribe*, 30.

Fehd b. Avf'ın hadislerini alır Yahyâ b. Hammâd'ın adına kalbederdi²⁴⁶.” İbn ‘Adîy onun için; “O Basrâ'nın hadis hâfızlarından biridir.” ifadesini kullanır.²⁴⁷ Ayrıca İbn Ebî Hâtim'in ifade ettiğine göre Ebû Zür'a, Hasan b. el-Müdrîk sorulunca, “Biz ondan hadis yazdık”, babama onun hakkında sorulunca, “O, şeyhtir” diye cevap vermiştir.²⁴⁸

Görüldüğü gibi Hasan b. el-Müdrîk, her ne kadar genel olarak muhaddisler onun hakkında olumlu kanaat belirtmişse de Ebû Dâvûd'un onun hakkında, hadislerin isnadını kalbetme şeklinde eleştiride bulunması onu tartışmalı hale getirmektedir. Oysa Buhârî, Nesâî ve İbn Mâce ondan hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Öyleyse Ebû Dâvûd, onun hakkındaki eleştirisinde haklı mıdır? İbn Hacer, ona şöyle cevap vermektedir: “Şayet Ebû Dâvûd'un, Hasan b. el-Müdrîk'i yalanlaması hususundaki dayanağı onun Fehd b. Avf'ın hadislerini Yahyâ b. Hammâd'ın adına kalbetmesi ise bu, onun yalancı olmasını gerektirmemektedir. Zira hem Fehd b. Avf hem de Yahyâ b. Hammâd Ebû Avane'nin öğrencileridirler. Öğrenci, hocasına, arkadaşının hadisini sorduğunda eğer bu hadis kendi hocasının da rivayetleri arasında yer alıyor ve önce arkadaşının hadisini öğrencisine rivayet ediyorsa, bu durumda yalancı olur mu? Halbuki Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim sened eleştirisinde zirvede oldukları halde bu râviyi zikretmiş ve hakkında her hangi bir cerh dile getirmemişlerdir.”²⁴⁹

İbn Hacer'in makul cevap vermesine rağmen Fehd b. Avf'ın yalancı ve metrûk bir kimse olması,²⁵⁰ hatta Ebû Zür'a'nın, “iki hadisi çalmakla itham edilmiştir” demesi²⁵¹ düşündürücüdür. Fakat bazı münekkidler Hasan b. el-Müdrîk hakkında sika şeklindeki değerlendirmeleri ayrıca Buhârî, Nesâî ve İbn Mâce gibi büyük muhaddislerin ondan hadis rivayetinde bulunmaları onun ta'diline yeterli olabilir.

²⁴⁶ Ebû Dâvûd'un buradaki kalbetme ifadesi bazı kitaplarda farklı olarak nakledilmiştir. *Hedyu's-Sârî* ve *Keşfu'l-Hasîs* gibi eserlerde فيقبلها şeklinde yer alırken, *Tehzîbu't-Tehzîb* adlı eserde فيلقها şeklinde yer almıştır. *Tehzîbu'l-Kemâl* adlı eserin Beşâr Avvâd Ma'rûf tahkikli olan baskısında ise فيلقها şeklinde yer almış ve muhakkik, doğrusunun bu olduğunu ve diğer ifadelerin tahrif olduğunu dile getirmiştir. Ancak kanaatimizce فيقبلها ifadesi daha doğrudur. Zira İbn Hacer'in Ebû Dâvûd'a verdiği cevaptan da bu anlaşılmaktadır.

²⁴⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VI, 323; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 414.

²⁴⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, III, 55.

²⁴⁹ İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 417.

²⁵⁰ Burhânüddîn el-Halebî, *Keşfu'l-Hasîs*, s. 95; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 444; ez-Zehebî, *el-Muğnî fî Du'afa*, thk. Ebu'z-Zehrâ Hâzîm el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997, II, 124.

²⁵¹ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 444.

2. Salim b. ‘Aclân el-Eftas:²⁵² Ebû Muhammed el-Cezerî el-Harrânî olarak bilinen bu zat Sa’îd b. Cübeyr, İbn Şihâb ez-Zührî ve Nâfi’ gibi kimselerden hadis rivayetinde bulunduğu gibi, kendisinden de pek çok kimse rivayet etmiştir. Bunlardan, İsrâîl b. Yûnus, Süfyân es-Sevrî, Şerîk b. Abdillâh, Anbesse b. Sa’îd, Leys ve daha pek çok kimseyi sayabiliriz. Ahmed b. Hanbel, onun sika ve hadis açısından Husayf’tan daha sağlam olduğunu belirtmiştir.²⁵³ Yahyâ b. Ma’in onun için “sâlihu’l-hadis”, Ebû Hâtim ise “sadûktur ve mürciedendir” ifadesini kullanır.²⁵⁴ İbn Hacer’in ifade ettiğine göre Ahmed b. Abdillâh el-‘İclî, onun “sika” ve “sâlih” bir kimse olduğunu belirtirken Nesâî onun için “lâ be’se bihi” ifadesini kullanır. Hâkim de Dârekutnî’den naklen onun sika bir kimse olduğunu belirtmiştir.²⁵⁵

Meşhur bir tâbîî olup pek çok kimse tarafından da ta’dîl edilen bu zatın tartışmalı hale gelmesinin sebebi İbn Hibbân’ın onun hakkında şöyle demesidir: “Kendisi ircâ fikrini benimseyen kimselerdendi. Hadisleri kalbeder ve mu’dal hadisler rivayet etmekle teferrüd eden biriydi. Kötü bir şeyle itham olup boynu vurularak öldürüldü.”²⁵⁶

Sika imamlar tarafından ta’dîl edilen Salim b. ‘Aclân’ın İbn Hibbân tarafından hadisleri kalbetmek ve mu’dal hadis rivayetiyle teferrüd etmek şeklinde eleştirilmesine İbn Hacer şöyle cevap vermektedir: “İbn Sa’d’ın ifade ettiğine göre Abdullâh b. Ali b. Abdillâh b. Abbâs, Şâm’a hâkim olduğunda Salim b. ‘Aclân’ı öldürmüştür. ‘İclî’nin de naklettiğine göre o, Emevilerle birlikte hareket ediyordu. Abbâsiler Harrân’a hâkim olduklarında onu öldürdüler. Ebû Dâvûd’un belirttiğine göre ise İbrahîm el-İmâm, Sâlim el-Eftas’ın yanında hapis yatmaktaydı. Abbâsilerden Abdullâh b. Ali Harrân’a geldiğinde onu çağırıp boynunu vurdu. İşte İbn Hibbân’ın onun hakkında, “kötü bir şeyle itham olunmuştur” dediği budur. Ancak onun, hadisleri kalbetmek şeklindeki eleştirisine gelince, imamların onu ta’dîl etmesiyle bunun yanlış olduğu anlaşılmaktadır. İbn Hibbân, onun rivayet ettiği böyle bir hadisi asla örnek veremez, zira o böyle bir hadis rivayet etmemiştir. Buhârî’de ona ait iki adet hadis bulunmaktadır.”²⁵⁷

²⁵² el-Buhârî, *Şehâdât*, 28; *Tıb*, 3.

²⁵³ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, X, 165.

²⁵⁴ ez-Zehabî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, III, 166.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 679.

²⁵⁶ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 434.

²⁵⁷ İbn Hacer, *Hedyu’s-Sârî*, 424.

Görüldüğü gibi Buhârî'nin de kendisine ait iki hadis rivayet ettiği Salim b. 'Aclân, her ne kadar İbn Hibbân tarafından hadisleri kalbetmekle eleştirilse de İbn Hacer'in, nakillerle ona verdiği cevaplar da ortaya koymaktadır ki kendisi sika bir kimsedir. İbn Hibbân'ın eleştirileri ise üstü kapalı olup onun sikalına zarar verici değildir. Dolayısıyla bu râviye ait hadislerin Sahih-i Buhârî'de bulunması onun değerine zarar vermez.

3. Süleyman b. Abdirrahmân:²⁵⁸ Lakabı Ebû Eyyûb ve nisbesi ed-Dımeşkî olan bu zat Şurahbil b. Müslim el-Havlânî'nin kızının oğludur. Süfyân b. Uyeyne, İsmail b. 'Ayyâş, Ma'rûf el-Hayyât, Velîd b. Müslim ve daha pek çok kimseden hadis aldığı gibi kendisinden de Buhârî, Ebû Dâvûd, Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî, Ebû Zür'a er-Râzî ve daha niceleri hadis rivayetinde bulunmuştur. Yahyâ b. Ma'în bu zat için bir defasında "la be'se bihi" diğer bir defasında ise, "ma'rûf kimselerden rivayet ettiğinde sikadır," ifadesini kullanır. Nesâî onun için "sadûk" ifadesini kullanır. İbn Ebî Hâtim şu açıklamayı yapar: "Babamın şöyle dediğini işittim: Süleymân b. Abdirrahmân, sadûk ve hadisleri müstakim bir kimsedir. Fakat zayıf ve meçhûl kimselerden en fazla hadis rivayet edendir. Kanaatimce bir kimse ona bir hadis uydurursa o bunu anlamaz."²⁵⁹

İbn Hibbân, *es-Sikât* adlı eserinde şu ifadelerde bulunur: "Meşhur sikalardan rivayette bulunduğu hadisleri itibara alınır. Zayıf ve meçhûl kimselerden yaptığı rivayetlere gelince içlerinde münker olanlar vardır."²⁶⁰ Zehebî *Mîzânu'l-İ'tidâl* adlı eserinde şunları belirtir: "Ukaylî, onu *ed-Du'afâ* adlı eserinde zikretmeseydi ben de burada zikretmeyecektim. Çünkü kendisi mutlak olarak sika bir kimsedir." Ebû Dâvûd, "Herkes gibi Süleymân b. Abdirrahmân da hata yapmaktadır. O, Hişâm b. Ammâr'dan daha hayırlıdır"²⁶¹ açıklamasında bulunur. Tirmizî, Süleymân b. Abdirrahmân'dan Velid b. Müslim tarikiyle Hz. Ali'nin hafızasının zayıflaması üzerine Rasûlullah'ın, ona hafızasının güçlenmesi için bir dua öğrettiği anlatan bir hadis rivayet etmektedir.²⁶² Bu, münker bir hadistir. Süleymân adına uydurulmuş olabilir. Nitekim yukarıda değindiğimiz gibi Ebû Hâtim: "Bir kimse onun adına hadis uydurduğunda o bunu anlamazdı" demiştir.

²⁵⁸ el-Buhârî, *Bedu'l-Halk*, 11; *Eshâbu'n-Nebîyy*, 19; *Menâkibu'l-Ensâr*, 45; *Meğâzî*, 50; *Tefsîr*, 132; *Nikâh*, 82; *Edeb*, 95.

²⁵⁹ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 26.

²⁶⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu's-Sikât*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmanî, Haydarabâd 1973, VIII, 278.

²⁶¹ ez-Zehabî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 301.

²⁶² et-Tirmizî, *De'âvât*, 115.

Ya'kûb b. Süfyân şöyle der: “Süleymân b. Abdurrahmân, kitabı sahih bir kimsedir. Fakat bazen hadislerde tahvil²⁶³ yapmaktadır. Şayet ondan zayıf bir rivayet vârid olursa bu, nakilden kaynaklanmaktadır.”²⁶⁴ Şevkânî'nin *el-Fevâidu'l-Mecmû'a* adlı eserini tahkik eden Abdurrahmân b. Yahyâ, Ya'kûb b. Süfyân'ın ifadelerini şöyle açıklar: “Yani, onun kitaplarının aslı sahih idi. Fakat o, bunlardan bazı hadisleri seçer ve bazı cüzlere yazar sonra bu cüzlerden hadis rivayetinde bulunurdu. Tahvil esnasında bir takım hatalar yapardı. Dolayısıyla bu cüzlerde bazı hadisler hatalı olarak yer alırdı. Öyle zannediyorum ki Tirmizî hadisindeki sıkıntı bundan kaynaklanmaktadır. Sanki Süleymân b. Abdurrahmân'ın yanında bulunan asıl'da “haddesena el-Velid, haddesena İbn Cüreyc” senediyle bir hadis vardı, bu Tirmizî hadisi ise Süleymân'ın asıl nüshasında İbn Cüreyc'e dayanan başka bir isnadla mevcuttu. Birinci hadisin senedini naklederken gözü ikinci senede kaydı da böylece bu hadis bu isnadla oluştu. Buhârî, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim gibi kimseler ondan bu cüzü işitmemişlerdir. Şayet işitselerdi buna işaret ederlerdi.”²⁶⁵

Görüldüğü gibi her ne kadar Süleymân hakkında bazı endişeler olsa da yine muhakkik imamlar tarafından sika olduğu ortaya konmuştur. Muhakkik Abdurrahmân b. Yahyâ'nın açıklamalarından da anlaşıldığı gibi Tirmizî'de yer alan rivayette Süleymân b. Abdurrahmân'ın, kalb yapmış olsa bile Buhârî'nin ondan bazı hadisler rivayet etmesi, Sahih'e zarar vermemektedir. Zira Süleyman b. Abdurrahmân sika bir kimsedir.

4. Abdurrahmân b. Ebi'l-Mevâlî:²⁶⁶ Künyesi Ebû Muhammed olan bu zat, Medineli olup Hz. Ali'nin azatlısıdır. Abdurrahmân b. Ebî Amra, İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. el-Münkedir ve Muhammed b. Mûsâ el-Fitrî'den hadis rivayet ettiği gibi kendisinden de Abdullah b. Mesleme, Abdurrahmân b. Mukâtil, Abdulazîz b. Abdillâh, Kuteybe b. Sa'îd ve Mutarrif b. Abdillâh gibi kimseler hadis tahammül etmişlerdir. Ebû İsâ ed-Dûrî'nin naklettiğine göre Yahyâ b. Ma'în, Tirmizî ve Nesâî onun sika olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Ubeyd el-Âcurrî de Ebû Dâvûd'un onun için “sika” dediğini

²⁶³ Tahvil; bir hadisin birden fazla rivayeti bir yerde verildiğinde bunların birinden diğerine geçmektir. (Aydın, 303.) Kanaatimizce buradaki tahvil ifadesi, muhakkikin izahatından da anlaşıldığı üzere hadiste inkılâba uğramak anlamındadır.

²⁶⁴ Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1410, II, 406.

²⁶⁵ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, Dâru'l-Kütübi'l-İmiyye, Beyrut 1995, 43. 3 nolu dipnot.

²⁶⁶ el-Buhârî, *Deâvât*, 48.

nakleder. Ahmed b. Hanbel, Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim onun için "la be'se bihi" ifadesini dile getirmişlerdir.²⁶⁷

İbn Adıyy'in naklettiğine göre Ahmed b. Hanbel şöyle der: "Abdurrahmân b. Ebi'l-Mevâlî, Muhammed b. el-Münkedir tarikiyle Câbir'den Rasûlullah'ın istihâre duasıyla ilgili hadisini nakletmektedir. Bunu, ondan başkası rivayet etmemiştir ve bu münker bir rivayettir." İbn Adıyy ise onun hakkında şu açıklamayı yapar: "O, hadisleri müstakîm olan bir kimsedir. Onun adına münker olan tek rivayet istihare hadisidir ki onu da pek çok sahabî rivayet etmiştir."²⁶⁸ Gerek Ahmed b. Hanbel, gerekse İbn Adıyy'in bu husustaki "münker" ifadelerini "isnadı garîb" anlamında yorumlamamız daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Zira bu hadis, münker bir hadis olsaydı gerek Buhârî gerekse Tirmizî aynı isnadla rivayet etmezler ve büyük imamlar Abdurrahmân b. Ebi'l-Mevâlî'yi ta'dîl etmezlerdi. Ayrıca Tirmizî bu hadisi rivayet ettikten sonra "hasenun sahihun garîbun" ve "bu hadisin yalnız Ebu'l-Mevâlî tarikiyle rivayet edildiğini biliyoruz," ifadelerini kullanır.²⁶⁹ Aynı zamanda İbn Adıyy'in, "bu hadisi pek çok sahabî rivayet etmiştir" sözü, İbn Hacer'in de ifade ettiği gibi²⁷⁰ bu hadisin birçok şâhidinin bulunması sebebiyle metnin münker olmadığı anlamına gelmektedir.

İbn Ebî Hâtim'in, eserinde zikrettiği üzere Abdullazîz el-Üveysî ve Kuteybe'nin Abdurrahmân b. Ebi'l-Mevâlî → Übeydullah → Amra → Hz. Âişe'den Rasûlullah'ın altı sınıf insana lânet ettiğini bildiren hadis Ebû Zür'a'ya sorulduğunda şöyle demiştir: "İbn Ebi'l-Mevâlî'nin hadisi yanlıştır. Doğrusu Ubeydullah b. Abdurrahmân'ın Ali b. el-Hüseyn tarikiyle Rasûlullah'tan mürsel olarak rivayet ettiği hadistir."²⁷¹ Aynı hadisi Tirmizî de rivayet ettikten sonra şöyle der: "Bu hadisi Süfyân es-Sevrî, Hafs b. Gıyâs ve pek çok kimse Ubeydullah b. Abdurrahmân tarikiyle Ali b. el-Hüseyn'den mürsel olarak rivayet etmişlerdir ki doğrusu da budur."²⁷²

5. Amr b. Hâlid:²⁷³ İbn Ferrûh Ebu'l-Hasan el-Cezerî el-Harrânî olarak bilinen bu zat Mısır'da yaşamıştır. İsmail b. Ayyâş, Züheyr b. Muâviye, Şerîk b. Abdillâh,

²⁶⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XVII, 446.

²⁶⁸ İbn Adıyy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, IV, 308.

²⁶⁹ et-Tirmizî, *Vitr*, 18.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 558.

²⁷¹ İbn Ebî Hâtim, *İlelu'l-Hadîs*, V, 6.

²⁷² et-Tirmizî, *Kader*, 17.

²⁷³ el-Buhârî, *İmân*, 5, 29; *Vudû'*, 49, 67; *Ezân*, 76; *Hacc*, 98; *Vekâlet*, 1; *Muzâraa*, 17; *Cihâd*, 96, 162; *Meğâzi*, 6, 7, 8, 10, 20, 29, 55, 79; *Tefsîr*, 67, 126, 321; *Fezâilu'l-Kur'ân*, 11; *Edâhî*, 7; *Rikâk*, 53.

Abdullah b. Lehî'a, Hammâd b. Seleme ve Leys b. Sa'd gibi kimselerden hadis almıştır. Buhârî, İbn Mâce, Ebû Zür'a, Ebû Hâtim ve daha pek çok kimse de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Ebû Hâtim onun için "sadûk" ifadesini kullanırken 'İclî ise "sika ve sebt" ifadelerini kullanır.²⁷⁴

Amr sika bir kimse olmasına rağmen onu burada zikretmemiz, İbn Mende'nin onu, bir hadisin isnadını kalbilmekle nitelemesi sebebiyledir. İbn Mende, tâbii olan Sâbit b. Ma'bed'in tercemesi bahsinde, bir adamın Rasûlullah'a, kavminden hoşuna giden güzel bir kadın hakkında sorduğu bir soru ile ilgili hadis hakkında şöyle der: "Bu hadisi Amr b. Hâlid, Ubeydullah b. Amr tarikiyle Abdülmelik b. Umeyr'den, o da Kelb kabilesinden bir adamdan, o da Sâbit b. Ma'bed'den rivayet etmiştir. Amr, burada kalbederek hata etmiştir. Doğrusu Ali b. Ma'bed'in Ubeydullah b. Amr tarikiyle Abdülmelik b. Umeyr'den, onun da Kelb kabilesinden bir adamdan, onun da Sâbit b. Ma'bed'den rivayetiyle gelen isnaddir."²⁷⁵ Görüldüğü gibi Amr b. Hâlid burada hadisin isnadında kalb yapmıştır. Gerek Dârekutnî'nin ve diğer imamların kendisini ta'dil etmesi ve Buhârî'nin onu cerhetmeyip ondan hadis rivayetinde bulunmasından anlıyoruz ki kalb işlemi hataen yapmıştır. Bu da onun adâletine zarar vermemektedir.

6. Mervân b. Şüca':²⁷⁶ Ebû Abdillah el-Kureşî el-Cezerî el-Harrânî olarak bilinen bu zat, Muhammed b. Mervân b. Hakem'in azatlısıdır ve Bağdat'ta ikâmet etmiştir. Husayf adındaki râviden çokça hadis rivayet ettiğinden dolayı el-Husayfî diye de anılmıştır. Husayf b. Abdirrahmân ve Salim b. Aclân el-Eftas gibi zatlardan hadis rivayetinde bulunduğu gibi, kendisinden de Ahmed b. Halil el-Bağdâdî, Ahmed b. Meni' el-Beğavî, Ziyâd b. Eyyûb et-Tûsî, Süreyc b. Yûnus ve Sa'îd b. Süleymân gibi kimseler hadis almıştır. Ebû Dâvûd ve Ahmed b. Hanbel onun için "la be'se bihi" ifadesini kullanmış, Ahmed b. Hanbel'den gelen başka bir görüş de onun "sadûk" olduğudur. Yahyâ b. Ma'in, Ya'kûb b. Süfyân ve Dârekutnî de "sika" olduğunu belirtmiştir.²⁷⁷

²⁷⁴ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, 601.

²⁷⁵ İbn Mende, Ebû Abdillah Muhammed b. İshâk b. Yahyâ el-Esbehânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabrî, *Metbûâtu Câmi'ati'l-İmârâti'l-Arabiyye*, byy 2005, I, 358; İbn Hacer, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Kâhire 2005, I, 424.

²⁷⁶ el-Buhârî, *Şehâdât*, 28; *Tıb*, 3.

²⁷⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXVII, 395.

İbn Hibbân, onun “münkeru’l-hadîs” olduğunu, sika kimselerden maktûb hadisler rivayet ettiğini ve teferrüd ettiğinde onun hadisleriyle delil getirilmesini uygun görmediğini belirtmiştir.²⁷⁸ Ebû Hâtim ise onun hakkında “sâlihun”, “hadis hususunda pek de kavî biri değildir” ve “rivayet ettikleri arasında münker rivayetler de vardır, ancak hadisleri itibara alınabilir” ifadelerini kullanmaktadır.²⁷⁹ Görüldüğü gibi her ne kadar İbn Hibbân, onu cerhetmişse de diğer cerh ve ta’dil alimleri onu ta’dil etmişlerdir. Aslında İbn Hibbân, onu mutlak olarak cerh etmemekte aksine teferrüd ettiğinde hadisleriyle ihticac edilmeyeceğini belirtmektedir. Ancak İmam Buhârî ondan iki hadis rivayet etmektedir. Bunlardan biri mevkûf diğeri merfû’dur. Merfû’ olan rivayet ise Buhârî’nin ifade ettiği gibi Kummî tarafından da Leys’ten Mücâhid tarikiyle İbn Abbâs’tan rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Mervân’ın hadisi Kummî’nin rivayetiyle de takviye edilmiştir. Buna göre Mervân hakkındaki şüphe de kalkmış bulunmaktadır.

7. Yayhâ b. Ebî Zekeriyâ:²⁸⁰ Bu zat, Ebû Mervân el-Ğassânî el-Vâsîfî olarak bilinmektedir. Kendisi, İsmail b. Ebî Hâlid, Hişâm b. Hassân ve Hişâm b. Urve’dan hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden de Abdulvahhâb b. İsâ el-Vâsîfî ve Muhammed b. Harb en-Nesâî rivayette bulunmuşlardır. Ebû Hâtim, Yahyâ için “şeyh” ifadesini kullanırken Ebû Dâvûd da “zayıf” kaydını düşmektedir.²⁸¹ İbn Hibbân ise Yahyâ b. Ebî Zekeriyâ’dan hadis rivayetinde bulunmanın caiz olmadığını belirtmektedir. Bunu da sika râviler adına maktûb hadis rivayet etmesi ayrıca sebt kimselerden yaptığı rivayetlerde sikalara fazlaca muhalefet etmesiyle gerekçelendirmektedir.²⁸²

Gerek Zehebî gerekse İbn Hacer, Buhârî’nin, bu râviye ait bir hadisini *Sahih*’inde rivayet ettiğini ifade etmektedirler.²⁸³ Ancak Buhârî’yi incelediğimiz zaman bu râvinin rivayet ettiği bir değil, beş adet hadisin mevcut olduğunu görmekteyiz.²⁸⁴ Görüldüğü gibi bu râvî hakkında genel olarak olumsuz bir kanaat mevcuttur. Buna rağmen Buhârî, bu râvinin rivayet ettiği hadisleri kitabında tahriç etmiştir. Buhârî gibi bir hadis imamının bu râvinin hadislerini kitabına alması, onu bir nebze de olsa ta’dil anlamına gelmektedir. Ayrıca bu râvi hakkında İbn Hibbân’ın ileri sürdüğü kalb eleştirisi yerinde

²⁷⁸ İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, II, 346;

²⁷⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 51.

²⁸⁰ el-Buhârî, *Cenâiz*, 94; *Hacc*, 71; *Diyât*, 10; *el-İ’tisâm bi’l-Kitâbi ve’s-Sünne*, 28.

²⁸¹ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXXI, 314.

²⁸² İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhin*, III, 126.

²⁸³ ez-Zehabî, *Mîzânü’l-İ’tidâl*, VII, 177; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, IV, 335.

²⁸⁴ el-Buhârî, *Cenâiz*, 96; *Hacc*, 71; *Hibe*, 8; *Diyât*, 10; *el-İ’tisâm*, 28.

olsa da, kendisiyle ilgili ağır bir cerh olmadığından bu, onun kasden yapmadığı anlamına gelmektedir.

2.2.2. Sahih-i Müslim’de Kalb Yapmakla Nitelenen Râviler

1. İbrahim b. Muhâcir:²⁸⁵ Ebû İshâk el-Kûfî olarak bilinen bu zat, İbrahim b. Yezîd en-Nehaî, Süleym b. Esved el-Muhâribî, Safiyye bnt. Şeybe’den ve daha pek çok kimseden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden de İsrâil b. Yûnus, Süfyân es-Sevrî, Şu’be b. el-Haccâc, Sellâm b. Süleym ve Ebû Avâne gibi kimseler de hadis almışlardır. Süfyân es-Sevrî ve Ahmed b. Hanbel onun için “la be’sse bihi” ifadesini kullanırlar. Gerek Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân gerekse Nesâî onun hadis hususunda kavî bir kimse olmadığını ifade etmişlerdir.²⁸⁶ İbn Adiyy ise onun hakkında şöyle der: “İbrahim b. Muhâcir’in hadisleri sâlih seviyesinde olup bir kısmı diğer bir kısmını desteklemektedir. Bana göre İbrahim b. Muhâcir, İbrahim el-Hicrî’den daha sâlih bir kimsedir. Hadisleri ise zayıf hadisler kapsamında değerlendirilmektedir.”²⁸⁷

İbn Hibbân onu tanıtırken şu ifadeleri kullanır: “İbrahim b. Muhâcir, fazlaca hata yapan bir kimsedir. Kendisinin teferrüd ettiği rivayetlerden kaçınmak daha uygundur. Çok fazla kalb yaptığından dolayı kendisiyle ihticac edilmesini tasvip etmiyorum. Ayrıca Yahyâ b. Ma’în de onu zayıf kabul etmiştir.”²⁸⁸

2. el-Cerrâh b. Melîh:²⁸⁹ Ebû Veki’ er-Ruâsî, el-Kûfî olarak bilinen bu zat, Veki’ b. el-Cerrâh’ın babasıdır. Hârun er-Reşîd zamanında Bağdat’ta devlet hazinesi başkanlığı yapmıştır. ‘Âsım el-Ehvel, Atâ b. es-Sâib, ‘İmrân b. Müslim ve Ebû İshâk es-Sebî gibi zatlardan hadis almıştır. Abdurrahmân b. Mehdî, Müsedded b. Müserhed ve oğlu Veki’ b. el-Cerrâh gibi kimseler de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.²⁹⁰ Yahyâ b. Ma’în, Vekî’ tarikiyle “el-Cerrâh b. Melih’ten hadis almadığını ve onun hadisleri zayıf bir kimse olduğunu” ifade etmiştir. Dârimî ve Ahmed b. Sa’d, Yahyâ b. Ma’în’nin el-Cerrâh için “la be’sse bihi”, Abbâs ed-Dûrî ve başkaları ise “sika” dediğini rivayet etmişlerdir. Ebû Dâvûd, el-Cerrâh hakkında “sika” ifadesini,

²⁸⁵ Müslim, *Hayz*, 61.

²⁸⁶ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, II, 211.

²⁸⁷ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, I, 215.

²⁸⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 102.

²⁸⁹ Müslim, *Mukaddime*, 6.

²⁹⁰ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, IV, 517.

Nesâî ise “la be’se bihi” ifadesini kullanarak onu ta’dîl etmişlerdir. Ebû Bekir el-Berkânî şöyle der: “Dârekutnî’ye, Veki’in babası olan el-Cerrâh’ı sordum o şöyle dedi: “O, hadis hususunda pek de değerli değildir. Çokça hata yapan bir kimsedir.” el-Berkânî: Hadisleri itibara alınır mı? diye sordum da bana: “Hayır” diye cevap verdi.”²⁹¹

İbn Hibbân ise onun hakkında şu ifadeleri kullanır: “O, isnadları kalbedip, mürsel olan hadisleri merfu’ yapan bir kimsedir. Yahyâ b. Ma’in onun hadis uyduran bir kimse olduğunu zannetmiştir.”²⁹² İbn Adıyy, el-Cerrâh ile ilgili bilgileri verdikten sonra şu açıklamayı yapar: “Bu zatın sâlih hadisleri ve müstakim olan rivayetleri vardır. Hadisleri, itibara alınacak seviyede olup, kendisi de “sadûk” bir kimsedir. Hadisleri içinde münker bir şey görmedim. Çoğunlukla oğlu Veki’ ondan rivayet etmiştir. Ancak onun dışında bazı sika râviler de ondan rivayette bulunmuşlardır.”²⁹³

3. Hammâd b. Seleme b. Dinâr:²⁹⁴ Bu zat, İshâk b. Abdillâh b. Ebî Talhâ, Enes b. Sîrîn, Eyyûb es-Sahtiyânî, Dâvûd b. Ebî Hind, Simâk b. Harb ve daha nice kimseden rivayette bulunmuştur. İshâk b. Ömer b. Selî, Esved b. Âmir Şâzân, Bişr b. es-Serîyy, Behz b. Esed, Süfyân es-Sevrî, Abdullâh b. el-Mübârek ve daha pek çok zat da ondan hadis rivayet etmişlerdir. Onun hakkında Yahyâ b. Ma’in’den gelen farklı rivayetler vardır. Bir rivayette onun sika olduğunu belirtirken bir başka rivayette ilk rivayetleri ile ömrünün sonuna doğru rivayet ettiklerinin aynı seviyede olduğu diğer rivayette de Sâbit el-Bünânî’den rivayette en güvenilir kimsenin Hammâd b. Seleme olduğu belirtilir.²⁹⁵

Beyhakî onunla ilgili şu beyanlarda bulunur: “O, müslümanların imamlarından biridir. Ancak ömrünün sonuna doğru hafızası zayıflamıştır. Bundan dolayı da İmam Buhârî onun hadislerini kitabına almamıştır. İmam Müslim’e gelince o, ictihad yapıp Hammâd’ın, Sâbit’ten hafızası kayba uğramadan önce rivayet ettiği hadisleri kitabına almıştır. Hammâd’ın, Sâbit dışındaki kimselerden rivayet ettiği hadisler on ikiyi geçmez ve Müslim onların hepsini şâhid olarak rivayet etmiştir.” İbn Sa’d ise: “O, sika olup

²⁹¹ ez-Zehabî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, II, 114; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 293.

²⁹² İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 219.

²⁹³ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, II, 163.

²⁹⁴ Müslim, *Mukaddime*, 6; *İmân*, 110; *Hayz*, 16; *Salât*, 9; *Mesâcid*, 15; *Salâtu'l-İstisâka*, 7; *Cenâiz*, 21; *Zekât*, 41; *Siyâm*, 199; *Nikâh*, 5; *Radâ'*, 22; *Talâk*, 32; *Akdiye*, 16; *Lukata*, 6; *Cihâd*, 83; *İmâre*, 7; *Eşribe*, 89; *Libâs*, 2; *Âdâb*, 15; *Selâm*, 23; *Rü'ya*, 18; *Fezâil*, 58; *Fezâilu's-Sahâbe*, 105; *el-Birru ve's-Sıla*, 38; *ez-Zikru ve'd-Duâ*, 64; *Rikâk*, 93; *Tevbe*, 29; *Sıfetü'l-Kiyâme*, 55; *Cennet*, 1; *Fiten*, 123; *Zühd*, 73.

²⁹⁵ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VII, 253; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, I, 480.

çokça hadis rivayet eden bir kimsedir, ancak bazen münker hadisler de rivayet etmiştir”²⁹⁶ ifadelerini kullanmıştır.

Ebû Nu’aym’ın, ed-Dahhâk b. Ebî Cebîre’nin tercemesinde ifade ettiğine göre, bu kişi sahabî olup adı aslında Ebû Cebîre b. ed-Dahhâk’tır. Ancak Hammâd b. Seleme bunu kalbetmiştir. İbn Uleyye ve başkaları Ebû Cebîre b. ed-Dahhâk diye rivayet etmişler ki doğrusu da budur.²⁹⁷

4. Zeyd b. el-Hubâb:²⁹⁸ Kimilerinin İbnu’r-Rayyân, kimilerinin de İbn Rûmân diye tanıttığı bu zat aslen Horasanlı olup Kûfe’de ikâmet etmiş, ilim talebinde bulunmak üzere İrâk, Mısır, Hicâz, Horasan ve bunların dışında bazı memleketleri dolaşmıştır. İbrahim b. Nâfi’, Eflah b. Sa’îd, Hammâd b. Seleme, Şu’be b. el-Haccâc, Mu’âviye b. Sâlih ve daha pek çok kimselerden hadis rivayetinde bulunmuştur. Kendisinden de İbrahim b. Sa’îd el-Cevherî, Ahmed b. Harb el-Mevsilî, Muhammed b. Râfi’, Ebû Kureyb Muhammed b. el-A’lâ, Yezîd b. Hârûn gibi kimseler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır.²⁹⁹ Yahyâ b. Ma’în, Ali b. el-Medîni ve Ahmed b. Abdillâh el-‘İclî, onun “sika” olduğunu belirtmişlerdir. Ebû Hâtim, onun “sadûk ve sâlih” olduğunu belirtmiştir. Bir rivayete göre ise Yahyâ b. Ma’în Zeyd’in, Sevrî’nin hadislerini kalbettiğini ve kendisinde bir be’sin olmadığını ifade etmiştir. İbn Hibbân, Zeyd b. el-Hubâb’ı *es-Sikât* adlı eserinde zikretmiş ve onun hakkında şöyle demiştir: “O, bazen hata yapmaktadır. Meşhur kimselerden hadis rivayetinde bulunduğu rivayetleri itibara alınır. Ancak meçhûl kimselerden olan rivayetlerinde münker rivayetleri vardır.”³⁰⁰

5. Süleymân b. Karm:³⁰¹ Bu zat, İbn Mu’âz et-Temîmî, ed-Dabî Ebû Dâvûd en-Nahvî olarak bilinmektedir. Kimileri onu dedesine nisbetle Süleymân b. Mu’âz olarak isimlendirmiştir. Sâbit el-Bünânî, Simâk b. Harb, Ebû İshâk es-Sebî’î ve diğer bazı kimselerden hadis rivayet etmiştir. Süfyân es-Sevrî, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî ve Ebû Bekir el-Ayyâş gibi kimseler de kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır.³⁰²

²⁹⁶ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 482.

²⁹⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe fi Temyîzi’s-Sahâbe*, III, 502.

²⁹⁸ Müslim, *Tahâret*, 17; *Hayz*, 74; *Salâtu’l-Müsâfirîn*, 117; *Zekât*, 98; *Hacc*, 133; *Eşribe*, 107; *Libâs*, 118; *Fezâilu’s-Sahâbe*, 103.

²⁹⁹ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, X, 40.

³⁰⁰ İbn Adîy, *el-Kâmil*, III, 204; ez-Zehebî, *Mizânü’l-İ’tidâl*, III, 149; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 661.

³⁰¹ Müslim, *el-Birru ve’s-Sıla*, 165.

³⁰² el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XII, 51.

Ahmed b. Hanbel, Süfyân es-Sevrî ve Şu'be'nin hadis hususunda hafız olduklarını belirtip Süleymân b. Karm'ı onlara tercih etmiş ve sikalar arasında değerlendirmiştir. Ancak Ahmed b. Hanbel'den gelen başka bir rivayette o, Süleymân b. Karm hakkında "la be'se bih" demiş fakat Şiilik temayülünde biraz aşırı olduğunu belirtmiştir. Yahyâ b. Ma'in ve Nesâî kendisini zayıf kimselerden saymışlardır. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim, onun hadis hususunda pek de kavî bir kimse olmadığını ifade etmişlerdir.³⁰³

Süleymân b. Karm'ı burada zikretmemizin nedeni İbn Hibbân'ın onu, aşırı rafizî olduğunu ve hadisleri kalbettiğini³⁰⁴ nitelemesi sebebiyledir. Müslim ise onun rivayetini mutabaat³⁰⁵ yoluyla rivayet etmiştir.

6. Süveyd b. Amr el-Kelbî:³⁰⁶ Ebu'l-Velîd el-Kûfî olan bu zat Hammâd b. Seleme, Şerîk b. Abdillâh en-Neha'î, Yahyâ b. el-Velîd et-Tâî gibi zatlardan hadis almıştır. Ahmed b. Hanbel, Süfyân b. Veki' b. el-Cerrâh ve Ebû Kureyb Muhammed b. el-Âlâ' ve daha başkaları da kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Yahyâ b. Ma'in ve Nesâî onun için "sika" ifadesini kullanmışlardır. Ahmed b. Abdillâh el-İclî ise şunları belirtir: "Süveyd, Kûfidir. Sika olduğu gibi hadis hususunda da sebt bir kimsedir. Aynı zamanda sâlih ve âbid bir zattır."³⁰⁷

İbn Hibbân, Süveyd ile ilgili şu açıklamayı yapar: "O, hadis isnadlarını kalbeder ve sahih isnadlara vâhî metinler ekledi. Onunla ihticac etmek caiz değildir."³⁰⁸ Ancak Zehebî, İbn Hibbân'ın bu iddiasına şöyle cevap vermektedir: "İbn Hibbân'ın nitelemesine gelince o, haddi ve insaf sınırını aşmıştır."³⁰⁹ Hakikaten İbn Hibbân'ın bu ifadesini değerlendirdiğimiz zaman bunun direk olarak hadis uydurma anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Halbuki Müslim, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce onun rivayetlerini eserlerinde tahrîc etmişlerdir. Yukarıda da değindiğimiz gibi Ahmed b. Hanbel bizzat ondan hadis rivayet etmiştir. Bütün bunlar, Süveyd b. Amr'ın ta'dili hususunda yeterli verilerdir. Nitekim İbn Hacer de *Takrîbu't-Tehzîb* adlı eserinde Süveyd b. Amr'ı onuncu

³⁰³ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 311; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 105.

³⁰⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 332.

³⁰⁵ Mutabaat; bir hadisin lafızlarına veya manasına uygun başka bir hadisin, öncekinin râvisinden ayrı biri tarafından, tamamen veya kısmen aynı senedle rivayet edilmesi; böylece bu iki hadis ve râvinin birbirini desteklemesidir. (Aydınlı, 228.)

³⁰⁶ Müslim, *el-Mesâcid*, 237.

³⁰⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 263; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 135.

³⁰⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 351.

³⁰⁹ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 350.

tabakanın büyüklerinden saymış, ardından İbn Hibbân'ın aşırı gittiğini ve kendi iddiasını delillendirecek her hangi bir örnek getirmediğini ifade etmiştir.³¹⁰

7. Şehr b. Havşeb:³¹¹ el-Eş'arî olan bu zatın künyesi hususunda ihtilaf edilmiştir. Kimisine göre Ebû Sa'îd, kimisine göre Ebû Abdullah, kimisine göre Ebû Abdirrahmân, kimisine göre de Ebu'l-Ca'd'dır. Yezîd b. es-Seken'in kızı Esmâ'nın azatlı kölesidir. Ümmü Seleme, Âişe, Ebû Hureyre, Ümmü Habibe, Bilal (r.anhum) ve daha pek çok sahâbeden hadis rivayetinde bulunmuştur. Katâde, Sâbit el-Bünânî, Dâvûd b. Ebî Hind, Matar el-Varrâk ve diğer bazı kimseler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Şu'be onun hakkında, "Onunla karşılaştım fakat ona itibar etmiyorum" demiştir. Amr b. Ali'nin rivayet ettiğine göre Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Şehr'den hadis rivayet etmezdi.³¹²

İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzecânî onun hakkında "Hadisleri bu ilim erbabının hadislerine benzemiyor" ifadelerini kullanmıştır. Mûsâ b. Harûn "zayıf", Nesâî ise "leyse bi'l-kavî" ifadelerini kullanmışlardır. Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'in kendisini "sika" diye nitelemişlerdir. Ebû Zûr'a ve Ebû Hâtim, Şehr'in güvenilir olduğunu belirtmişlerdir. Buhârî, *Edebu'l-Müfred* adlı eserinde ve Müslim *Sahih*'inde onun bir hadisini rivayet etmişlerdir. Ancak Müslim, makrûnen³¹³ zikretmiştir.

İbn Hibbân onun hakkında, "O, sika kimselerden mu'dal, sebt kimselerden de mablûb hadisler rivayet eden biridir"³¹⁴ demesine karşın İbn Adıyy onunla ilgili olarak şu ifadeleri kullanır: "Şehr'in rivayet ettiği hadislerin genelinde bir çeşit münkerlik mevcuttur. Şehr, hadis hususunda kavî değildir ve hadisleriyle ihticac edilmez."³¹⁵ Görüldüğü gibi mezkûr râvî kimileri tarafından ta'dil edilirken, kimileri tarafından cerhedilmiştir. Böylesi bir durumda bu râvinin rivayetleriyle kesinlikle ihticac edilmez demek bir haksızlıktır. Zira onu ta'dil edenler de güvenilir imamlardır. Diyebiliriz ki bu râvinin rivayetleri, Müslim'in de yaptığı gibi makrûnen rivayet edilebilir.

³¹⁰ İbn Hacer, *Takrîbu't-Tehzîb*, 328.

³¹¹ Müslim, *Eşribe*, 162.

³¹² el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XII, 578.

³¹³ Makrûnen rivayet, zayıf bir râvinin rivayet ettiği bir hadisi, bu râvisinden dolayı sika bir râvinin rivayetiyle birlikte zikretmektir. (Aydın, 170.)

³¹⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 361.

³¹⁵ ez-Zehabî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, III, 389; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, II, 182.

8. Ali b. Zeyd:³¹⁶ Ebu'l-Hasen el-Basrî olarak bilinen bu zat aslen Mekkelidir. Tabîin alimlerinden olup Enes b. Mâlik, Ebû Osman en-Nehdî, Sa'ûd b. el-Müseyyeb, Hasan el-Basrî ve daha pek çok zattan hadis rivayet etmiştir. Katâde, Züheyr b. Merzûk, Süfyân es-Sevrî, Süfyân b. Uyeyne, Şu'be ve daha nice kimseler de kendisinden hadis almıştır. İbn Sa'd'ın ifadesine göre Ali b. Zeyd, âmâ olarak doğmuş, çok hadis rivayet eden bir kimse olmasına rağmen zayıf olup kendisiyle ihticac edilmez. Yahyâ b. Ma'în onun hakkında “zayıf”, “hadis hususunda sağlam bir kimse değildir” demiştir. Ya'kûb b. Şeybe de onun hakkında “sika” ve “sâlihu'l-hadis” ifadelerini kullanmıştır. İbrahim b. Ya'kûb el-Cûzecânî ise onu, vâhi'l-hadis ve zayıf olmakla, aynı zamanda hadisleriyle ihticac edilmeyen biri olarak nitelemiştir.³¹⁷ Hammâd b. Zeyd, “Ali b. Zeyd bize hadisleri kalbederek rivayet ederdi” ve “Ali b. Zeyd, bugün bize rivayet ettiği hadisi yarın farklı bir şekilde rivayet ederdi” demiştir. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim onun için “leyse bi'l-kavî” ifadesini kullanırken, Nesâî de zayıf olduğunu belirtmiştir. İbn Adiyy onun hakkında, “Basralılardan hiç kimsenin onun hadislerini rivayet etmekten imtina ettiklerini görmedim. Şiiliğe temayülü vardı. Zayıf olmasına rağmen hadisleri itibara alınır”³¹⁸ açıklamasında bulunurken İbn Hibbân şunları belirtir: “Ali b. Zeyd hadislerinde çokça hata yapmaktadır. Meşhur kimselerden yaptığı rivayetlerde çokça münker ile karşılaşmaktadır. Dolayısıyla kendisiyle ihticac edilmemeyi hak etmiştir.”³¹⁹ Tirmizî de şöyle der: “Ali b. Zeyd sadûk bir kimsedir. Ancak bazen başkasının mevkûf olarak rivayet ettiğini o merfû' olarak rivayet ederdi.”³²⁰

9. Ali b. Hâşim:³²¹ Bu zat, Ebu'l-Hasan el-Kûfî el-Hazzâz olarak bilinmektedir. Hişâm b. Urve, A'meş, Yezîd b. Keysân ve İbn Ebî Leylâ gibi kimselerden hadis rivayet etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în, Ahmed b. Menî' ve İbn Ebî Şeybe gibi zatlar da kendisinden hadis rivayetinde bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel ve Nesâî onun hakkında “la be'se bihi” ifadesini kullanmıştır. Yahyâ b. Ma'în ve Ya'kûb b. Şeybe onun sika olduğunu belirtmişlerdir.³²² Ali b. el-Medînî onun hakkında “sadûk”, “sika” ifadelerini kullanmış ve gerek kendisi ve gerekse Ebû Hâtim, onu Şiilik

³¹⁶ Müslim, *Cihâd*, 100.

³¹⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XX, 434.

³¹⁸ İbn Adiyy, *el-Kâmil*, V, 195; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 156.

³¹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 361.

³²⁰ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 160.

³²¹ Müslim, *Radâ'*, 2; *Âdâb*, 37.

³²² el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXI, 163; ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 194.

temayülünde olmakla nitelemişlerdir. ‘İclî onu sika diye nitelerken Dârekutnî zayıf saymıştır.³²³ İbn Hibbân’ın ifade ettiğine göre o, Şiilik temayülünde aşırıya gitmiş, meşhûr kimselerden münker hadisler rivayet etmiş ve bunu biraz abartmıştır. Bununla birlikte isnadları kalbetmiştir.³²⁴ İbn Adıyy ise onun hakkında şöyle der: “Ali b. Hâşim, Kûfe’de Şiilikle bilinen bir kişidir. Hz. Ali’nin faziletleri hususunda muhtelif isnadlarla başkasının rivayet etmediği şeyler rivayet etmiştir.”³²⁵

10. Katen b. Nuseyr:³²⁶ Bu zat, el-Basrî Ebû Abbâd el-Ğuberî olarak bilinmektedir. Ca’fer b. Süleymân ed-Duba’î, Hasen b. es-Seken, Sellâm b. Ebî Îsâ, Abdurrahmân b. Mehdî ve daha başkalarından hadis rivayetinde bulunmuştur. Ebû Dâvûd, İbrahim b. Hâşim el-Beğavî, Ya’kûb b. Süfyân, Ebû Ya’lâ el-Mevsılî gibi kimseler de ondan hadis almışlardır.³²⁷ Müslim, Sâbit b. Kays b. Şemmâs’ın fazileti hususunda ondan bir hadis rivayet etmiştir.³²⁸ İbn Adıyy’in ifade ettiğine göre o, hadis hırsızlığında bulunur³²⁹ ve onu başkasına vaslederdi. *el-Kâmil* adlı eserinde **أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى** **اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَدَّخِرُ شَيْئاً لِعَدِي** *“Rasûlullah (s.a.s.), ertesini gün için hiçbir şey biriktirmezdi.”* hadisini zikreder ve ardından şöyle der: “Bu hadis, Kuteybe’nin Ca’fer tarikiyle rivayeti olarak bilinir, ancak Katen b. Nuseyr ondan sirkatte bulunmuştur.”³³⁰ Zehebî, İbn Adıyy’in yukarıdaki iddiasına şöyle cevap vermektedir: “Bu, bir zan ve tevehhümden başka bir şey değildir. Zira Katen b. Nuseyr, Ca’fer b. Süleymân’dan çokça hadis rivayet eder. Bu hadis, Kays b. Hafs ed-Dârimî tarafından da Ca’fer’den rivayet edilmiştir.”³³¹

11. Leys b. Ebî Süleym:³³² Bu zat, İbn Züneym el-Kuraşî el-Kûfîdir. Kimilerine Utbe b. Ebî Süfyân, kimilerine göre Anbese b. Ebî Süfyân, kimilerine göre ise Muâviye b. Ebî Süfyân’ın azatlı kölesidir. Tâvus, Mücâhid, Atâ, İkrime, Nâfî’, Ebû İshâk es-

³²³ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 195.

³²⁴ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, II, 110.

³²⁵ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, V, 183.

³²⁶ Müslim, *İmân*, 188.

³²⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXIII, 617; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, III, 440.

³²⁸ Müslim, *İmân*, 188.

³²⁹ Bir kimsenin, bir hocadan duymamış, muteber bir yolla almamış olduğu bir hadisi ondan duymuş, muteber bir yolla almış olduğunu iddia etmesi veya bir hocadan geldiği bilinen bir hadisi bu hocanın tabakasındaki diğer bir hocaya nisbet etmesi. (Aydın, 276.)

³³⁰ İbn Adîy, *el-Kâmil*, VI, 52.

³³¹ ez-Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, V, 474.

³³² Müslim, *Libâs*, 3.

Sebî gibi kimselerden hadis almış kendisinden de Sevrî, Hasan b. Sâlih, Şu'be b. el-Haccâc, Cerîr b. Abdilhamîd, Şerîk, Muhammed b. Fudayl gibi zatlar da kendisinden rivayette bulunmuşlardır.³³³

Yahyâ b. Ma'în onun hakkında “münkeru'l-hadis”, Nesâî ise “zayıf” ifadesini kullanır. Bezzâr da onunla ilgili şu açıklamayı yapar: “Leys, âbid kullardan biriydi, ancak ömrünün sonuna doğru ihtilata uğradı da hadisleri muztarib bir hale geldi. İşte ilim ehli bu sebepten dolayı onu tenkit etmişlerdir.” Ya'kûb b. Şeybe, onun, zayıf bir kimse olduğunu, hüccet olmadığını ifade eder. Sâcî ise şöyle der: “O, sadûktur, ancak kendisinde bir nebze zayıflık vardır. Hıfzı kötü ve çokça hata yapan bir kimsedir.”³³⁴

İbn Hibbân ise onun hakkında şu ifadeleri kullanır: “O, âbid kullardan biriydi, ancak ömrünün sonuna doğru ihtilata uğradı. Öyle ki artık rivayet ettiği şeyi bilmez bir duruma geldi. Böylece isnadları kalbeder ve mürsel hadisleri vaslederdi. Sika kimseler adına onların rivayet etmediği hadisler rivayet ederdi. Bunların tamamı onun ihtilata uğradığı dönemde oldu. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Abdurrahmân b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în ondan hadis rivayetini terk etmişlerdir.”³³⁵ Dârekutnî onun için “seyyiu'l-hıfz” tabirini kullanırken, Hâkim Ebû Abdullah da hıfzının zayıflığı hususunda icmanın varlığını aktarır. Ebû Zür'a ve Ebû Hâtim “onunla işigal olunmaz ve hadisleri muztarib olan bir kimsedir” demektedir.³³⁶

12. Muhammed b. İshâk: İbn Yesâr olarak bilinen bu zat, Enes b. Mâlik, Salim b. Abdullah b. Ömer ve Sa'îd b. el-Müseyyeb'i görmüş bir kimsedir. Zührî, İbnu'l-Münkedir, Mekhûl, İbrahim b. Ukbe, Atâ b. Ebî Rebâh, İkrime ve daha pek çok kimseden hadis rivayetinde bulunmuştur. Cerîr b. Hâzim, İbn Avn, İbrahim b. Sa'd, Hammâd b. Seleme, Hammâd b. Zeyd, Şu'be, Süfyân b. Uyeyne ve Süfyân es-Sevrî gibi zatlar da kendisinden hadis tahammül etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel onun “hasenu'l-hadis” olduğunu ve “çokça tedlîs yaptığını” ifade etmiştir. Yahyâ b. Ma'în, onun sika olduğunu ancak hüccet olmadığını belirtir. Nesâî de onun kavî olmadığını açıklarken Dârekutnî, onunla ihticac edilmeyeceğini dile getirir. Şu'be, onun hadiste

³³³ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 279.

³³⁴ ez-Zehabî, *el-Kâşif*, II, 151; *Mîzânu'l-İ'tidâl*, V, 509.

³³⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, II, 231.

³³⁶ İbnu'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Ebu'l-Fida Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, III, 29; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 482; *et-Tekrîb*, 649.

emiru'l-mü'minin ve sadûk olduğunu belirtir. Vüheyb der ki: “Hişâm b. Urve'nin onu yalancılıkla itham ettiğini işittim. Abdurrahmân b. Mehdî'nin aktardığına göre Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî ile Mâlik onu cerh etmişlerdir.”³³⁷

Ebû Dâvûd'un aktardığına göre Hammâd b. Seleme, ondan ancak zorunlu durumlarda hadis rivayet edildiğini söylemiştir. İbn Uyeyne, “İbn İshâk'ı kaderî olması dışında eleştiren kimseyi görmedim.” demiştir. Ayrıca Dârekutnî onun hakkında şu ifadeleri kullanmıştır: “Muhammed b. İshâk, el-Cerâh b. el-Minhâl'in ismini kalbederdi. Ondan rivayet ettiği zaman el-Minhâl b. el-Cerrâh diye isimlendirirdi.”³³⁸

Muhammed b. İshâk'ı müsbet manada değerlendirenlerden biri de Şu'be'dir. O şöyle der: “Şayet elimde yetki olsaydı İbn İshâk'ı hadiste “emiru'l-mü'minin” ilan ederdim.” İbn Adîyy ise onun hakkında şöyle der: “Genel olarak Muhammed b. İshâk'ın rivayetlerini araştırdım ve hadisleri içinde kesin olarak onun zayıf olacağına dair bir ayrıntıya rastlamadım. Başkalarının hata ettiği gibi o da bazen hata etmiştir. Ancak sika ve imam sayılacak kimseler ondan hadis rivayet etmekten imtina etmemişlerdir.”³³⁹ Görüldüğü gibi Muhammed b. İshâk hakkında hem müsbet hem de menfî değerlendirmeler yapılmıştır. Bu da hadis imamlarının her birinin kendine özgü kıstaslarının olmasından dolayıdır.

13. Nu'mân b. Râşid:³⁴⁰ Ebû İshâk er-Rakî el-Cezerî olarak bilinen bu zat Ümeyye oğullarının azatlısıdır. Buhârî, onun İshâk b. Râşid'in kardeşi olduğunu söylerken, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim onun İshâk b. Râşid'in kardeşi olmadığını ileri sürmüştür. İbn Şihâb ez-Zührî ve onun kardeşi Abdullah b. Müslim b. Şihâb ve Abdülmelik b. Ebî Mahzûre gibi kimselerden hadis almış, kendisinden de Cerîr b. Hâzim, Hammâd b. Zeyd, Zeyd b. Hibbân ve İbn Cüreyc gibi zatlar rivayette bulunmuşlardır.³⁴¹

Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, Yahyâ b. Ma'în ve Ebû Dâvûd, onun zayıf olduğunu ifade etmişlerdir. Ahmed b. Hanbel de onun “muztaribu'l-hadis” olduğunu ve münker hadisler rivayet ettiğini belirtir. Buhârî ve Ebû Hâtim onun hakkında şöyle der: “Hadislerinde çokça hata vardır, ama o aslen sadûktur.” Nesâî de Buhârî'ye yakın

³³⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIV, 405.

³³⁸ ez-Zehabî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VI, 56.

³³⁹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 502.

³⁴⁰ Müslim, *Nikâh*, 119.

³⁴¹ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIX, 445.

ifadeler kullanarak zayıf biri olduğunu ve hadislerinin maktûb olduğunu ifade etmiştir.³⁴² İbn Adıyy de ilim ehli kimselerin onun hadislerini tahammül edip itibara aldıklarını belirtir.³⁴³

14. Hişâm b. Sa'd:³⁴⁴ el-Medenî el-Kuraşî olarak bilinen bu zat, kimilerine göre Ebû Leheb'in, kimilerine göre de Mahzûm oğulları kabilesinin azatlısıdır. Ayrıca kendisine Zeyd b. Eslem'in yetimi denilmektedir. Zeyd b. Eslem, Nâfi', Amr b. Şu'ayb, Sa'îd el-Makbûrî ve Zührî gibi zatlardan rivayette bulunmuştur. Leys, Süfyân es-Sevrî, Vekî', İbn Vehb, Abdurrahmân b. Mehdî gibi kimseler de kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.³⁴⁵

Ahmed b. Hanbel onun hakkında şunları belirtir: "O, hafız biri değildir. Ayrıca Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ondan hadis rivayet etmezdi." İbn Ma'in ise onun kavî biri olmadığını ancak metrûk da olmadığını ifade etmektedir. Nesâî bir defa zayıf olduğunu diğer bir defa kavî biri olmadığını belirtir. İbn Adıyy ise şöyle der: "Hişâm b. Sa'd zayıf olmakla birlikte hadisleri itibara alınır." Hâkim'in ifade ettiğine göre de Müslim, ona ait hadisleri şâhid makamında rivayet etmiştir. Ebû Hâtim de onun için hadislerinin itibara alındığı ancak kendisiyle ihticac edilmediğini ifade etmiştir. İbn Adıyy, ona ait bazı hadisleri zikreder ve bunlarda Hişâm b. Sa'd'ın hata ettiğini ve bu ilmin ehline muhalefet ettiğini dile getirir.³⁴⁶

İbn Hibbân ise onunla ilgili şu açıklamayı yapar: "Hişâm b. Sa'd, farkında olmadan isnadları kalbeder ve mevkûf olan isnadları vaslederdi. Sika kimselerden yaptığı rivayetler hususunda onlara muhalefeti artınca kendisiyle ihticac edilmez bir hale geldi. Hadislerinden sika râvilere muvafık olanlarını itibara almakta bir zarar yoktur."³⁴⁷

³⁴² ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 323; *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 38; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 230.

³⁴³ İbn Adıyy, *el-Kâmil*, VII, 13.

³⁴⁴ Müslim, *İmân*, 303; *Zekât*, 25; *Sıyâm*, 109; *Buyû'*, 96; *İmâre*, 2; *Selâm*, 119; *el-Birru ve's-Sıla*, 86.

³⁴⁵ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 205.

³⁴⁶ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, VII, 81; *el-Kâşif*, II, 336; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 270.

³⁴⁷ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, III, 89.

2.2.3. Sahih-i Buhârî ve Sahih-i Müslim’de Kalb Yapmakla Nitelenen Müşterek Râviler

1. Cerîr b. Hâzim:³⁴⁸ el-Ezdî olarak bilinen bu zat, Ebu’-Nadr el-Basrî olup Vehb b. Cerîr’in babasıdır. Ebu’t-Tufeyl, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, Katâde, Sâbit el-Bünânî, A’meş, Tâvus, Atâ ve Şu’be gibi kimselerden hadis almıştır. A’meş, İbnu’l-Mübârek, Vekî’, Abdurrahmân b. Mehdî, Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân, İbn Lehî’a gibi zatlar da kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Abdurrahmân b. Mehdî onun hakkında şöyle der: “Cerîr b. Hâzim, ömrünün sonlarına doğru ihtilata uğradı. Çocuklarından hadis ehli kimseler vardı. Babalarının bu halini fark ettiklerinde onu hadis rivayet etmekten alıkoydular. O bu durumdayken kimse ondan hadis rivayet etmemiştir.”³⁴⁹

Yahyâ b. Ma’in onun hakkında “la be’se bihi” ifadesini kullanır ve Katâde’den rivayetlerinde zayıf olduğunu belirtir. Buhârî de şu ifadelerle yer verir: “O, sâlihu’l-kitaptır, ancak bazen hata etmektedir.” İclî ve Dârekutnî “onun sika” olduğunu söylerken, Ebû Hâtim “onun ölmeden bir sene önce ihtilata uğradığını” söyler. es-Sâcî ise şöyle der: “O, sadûktur ve bir takım mablûb hadisler rivayet etmiştir.”³⁵⁰ İbn Adîyy ise onu “müstakimu’l-hadis” olarak niteler, Basra ehlinin en büyüklerinden sayar ve Katâde’den rivayette zayıf sayar. Zira o, Katâde’den, başkasının rivayet etmediği bir takım hadisleri de rivayet etmiştir. Cerîr’den Eyyûb es-Sehtiyânî ve Leys b. Sa’d gibi zatlar uzun bir hadis nüshası rivayet etmişlerdir. Ya’kûb b. Şeybe, Musâ b. İsmâil’in şöyle dediğini aktarır: “Hammâd b. Seleme’nin, herhangi bir kimseyi Cerîr b. Hâzim’i övdüğü gibi övdüğünü görmedim.”³⁵¹

İbn Hibbân da onu *es-Sikât* adlı eserinde zikreder ve şunları belirtir: “Çoğunlukla hıfzından rivayet ettiğinden bazen hata etmekteydi. Şu’be onun hakkında şöyle dardı: Basra’da iki kişiden daha ehil kimseyi görmedim, biri Hişâm ed-Düstevâî, diğeri ise Cerîr b. Hâzim’dir.”³⁵² İbn Hacer de *Takrib* adlı eserinde onu şöyle değerlendirir: “O, sikadır, ancak Katâde’den yaptığı rivayetlerde zayıftır. Hıfzından rivayet ettiğinde hataları vardır. İhtilata uğradıktan sonra vefat etmiştir, fakat o bu haldeyken hadis

³⁴⁸ el-Buhârî, *Ezân*, 154; *Cuma*, 27; *Cenâiz*, 56; *Hacc*, 42; *Buyû*, 24; Müslim, *Hacc*, 9; *Nikâh*, 48; *İtk*, 1; *Buyû*, 3; *Musâkât*, 32.

³⁴⁹ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, IV, 524.

³⁵⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve’t-Ta’dîl*, II, 520; el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, IV, 524; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 291.

³⁵¹ İbn Adîyy, *el-Kâmil*, II, 124; *Mizânü’l-İ’tidâl*, II, 117; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, I, 294.

³⁵² İbn Hibbân, *Kitâbu’s-Sikât*, VI, 144.

rivayetinde bulunmamıştır.”³⁵³ Zehebî ise Cerîr b. Hâzim’in hataları hususunda şöyle der: “Onun hataları, rivayetlerinin çokluğu sebebiyle bağışlanmıştır. Zira yaşlılığında bile Mısır’a gitmiş ve pek çok hadis rivayet etmiştir.”³⁵⁴

2. Şu’be b. el-Haccâc:³⁵⁵ İbnu’l-Verd el-Atekî el-Ezdî olup daha sonra Basra’ya yerleşmiş olan bu zat, Hasan el-Basrî ve İbn Sîrîn ile karşılaşmıştır. Şu’be b. Haccâc’ın gördüğü ve kendisinden hadis aldığı hocalarını ve kendisinden rivayette bulunan öğrencileri çok olduğu için onları burada zikretmiyoruz. Buhârî, hocası Ali b. el-Medînî’den naklen Şu’be’nin yaklaşık iki bin hadis rivayetinin olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel, Şu’be’nin hadiste Süfyân es-Sevrî’den daha sağlam olduğunu, kendi zamanında hadis hususunda kendisi gibisinin bulunmadığını, Kûfe ehlinde Süfyân’ın kendilerinden rivayet etmediği otuz kişiden hadis aldığını ve hadiste tek başına bir ümmet olduğunu söylemektedir.³⁵⁶

Hammâd b. Zeyd şu açıklamayı yapar: “Şu’be bana muvafık olduktan sonra kim bana muhalif olursa olsun umursamam. Çünkü o, bir kere dinlemekle hadis rivayetine razı olmazdı. Şu’be’nin bana muhalefet ettiği hadisleri terk ettim.” Yezîd b. Zürey’ onun hakkında: “Şu’be, hadis hususunda insanların en doğrusu idi” derken Yahyâ b. Sa’îd el-Kattân “Hadis konusunda Şu’be’den daha güzel hiç kimse görmedim” der. Bu söylenenlerden sonra Şu’be’yi burada zikretmemizin sebebi Ahmed b. Hanbel’in onu hakkında, “Şu’be, râvilerin isimlerini kalbetmektedir” şeklindeki ifadesidir. Ayrıca Ahmed b. Abdullah el-İclî ve Zehebî de onu şöyle değerlendirirler: “Kendisi Vasıtî’dir, ancak Basra’da ikamet etmiştir. Hadiste sika ve sebtir. Fakat râvî isimlerinde az da olsa hata yapmaktadır.”³⁵⁷

3. Abdülmelik b. es-Sabbâh:³⁵⁸ Ebû Muhammed es-San’ânî el-Basrî el-Mismeî olarak bilinen bu zat, Abdullah b. Avn, Evzâ’î, Hişâm b. Hassân, Şu’be, Süfyân-ı Sevrî ve Ma’mer b. Râşid gibi zatlardan hadis almıştır. İshâk b. Râhûyeh, Muhammed b. Beşşâr Bündâr, Muhammed b. el-Müsennâ ve Nusayr b. el-Ferac gibi kimseler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Ebû Hâtim, onun hakkında “sâlih” ifadesini

³⁵³ İbn Hacer, *et-Takrîb*, 137.

³⁵⁴ ez-Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, VII, 100.

³⁵⁵ el-Buhârî, *Menâkibu’l-Ensâr*, 11; *Talâk*, 23; Müslim, *İmâret*, 48; *Kader*, 1; *İlim*, 13.

³⁵⁶ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XII, 479; ez-Zehebî, *el-Kâşif*, I, 485.

³⁵⁷ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve’t-Ta’dîl*, IV, 369; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 166.

³⁵⁸ el-Buhârî, *Daavât*, 60; Müslim, *İmân*, 36; *Kusûf*, 9; ez-Zikru ve’d-Duâ, 70.

kullanmıştır. Buhârî, Müslim, Nesâî ve İbn Mâce onun rivayet ettiği hadisleri kitaplarında tahriç etmişlerdir.³⁵⁹

Halîfî, onun hakkında şu ifadeleri kullanır: “Abdûlmelik b. es-Sabbâh, Mâlik’ten rivayet etmiş ve hadis hırsızlığıyla itham edilmiştir.”³⁶⁰ Ancak İbn Hacer, Halîfî’nin bu değerlendirmelerini kabul etmez. Şöyleki o, “Gerek Hatîb el-Bağdâdî’nin gerekse Dârekutnî’nin *er-Ruvâtu an Mâlik* adlı çalışmalarında Abdûlmelik b. es-Sabbâh adında herhangi birine rastlamadım. Şayet olsa da o, bu el-Misme’î değildir.” der.³⁶¹ İbn Hacer *Fethu’l-Bârî* adlı eserinde de şunları belirtir: “Ebû Hâtim, Abdûlmelik b. es-Sabbâh hakkında “sâlih” ifadesini kullanmıştır. Bu, tevsik lafızlarından olmasına rağmen Ebû Hâtim’e göre ta’dilin son mertebesidir. Onun dediğine göre bu mertebede olan bir kimsenin hadisleri itibara alınır. Buna göre Abdûlmelik b. es-Sabbâh, sahih hadis râvileri arasında sayılmamaktadır. Ancak Buhârî ve Müslim’in onun hadislerini tahriçte bulunması, onu ta’dil anlamındadır. Halîfî’nin *Kitâbu’l-İrşâd* adlı eserindeki değerlendirmesine gelince, kanaatimce o, bu el-Misme’î değildir. Zira San’a, ya Yemen’de ya da Dimeşk’te bulunan şehirdir. Ancak Abdûlmelik b. es-Sabbâh, kesinlikle Basra’lıdır.”³⁶²

4. Mervân b. Mu’âviye:³⁶³ Bu zat, Ebû Abdillâh el-Kûfî el-Fezârî’dir. Bir müddet Mekke’de ikamet ettikten sonra Dimeşk’e gidip orada vefat etmiştir. Süleymân et-Teymî, Âsım el-Ahvel, İsmail b. Ebî Hâlid, Behz b. Hakîm, Humeyd et-Tavîl gibi kimselerden hadis rivayet etmiştir. İshâk b. Râhûyeh, Yahyâ b. Ma’in, Humeydî, Ali b. el-Medînî, İbn Ebî Şeybe, Kuteybe ve daha pek çok kimse ondan hadis almışlardır. Ahmed b. Hanbel onun “sebt hâfiz ve sika” olduğunu ifade etmiştir. Yahyâ b. Ma’in, Ya’kûb b. Şeybe ve Nesâî de onun “sika” olduğunu belirtmişlerdir.³⁶⁴

Ali b. el-Medînî, babasının şöyle dediğini aktarır: “Mervân, ma’rûf kimselerden rivayet ettiği zaman sika, ancak meçhûl kimselerden rivayet ettiğinde zayıftır.” İclî de

³⁵⁹ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve’t-Ta’dil*, V, 354; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XVIII, 331; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 665; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 614.

³⁶⁰ Halîfî, Ebû Ya’lâ el-Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. Halil el-Kazvînî, *Kitâbu’l-İrşâd fî Ma’rifeti Ulemâ’l-Hadîs*, thk. Muhammed Sa’îd b. Ömer İdrîs, Mektebetü’r-Rüşd, Riyad 1989, I, 279; Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, IV, 401.

³⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzîb*, II, 614.

³⁶² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, XI, 197.

³⁶³ el-Buhârî, *Mevâkîf*, 16; *Meğâzî*, 18; *Nikâh*, 91; *Müslim*, *Hayz*, 27; *Salât*, 238; *Mesâcid*, 211; *Cenâiz*, 105; *Sıyâm*, 97; *Hacc*, 164.

³⁶⁴ el-Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, XXVII, 403; ez-Zehebî, *Mizânu’l-İ’tidâl*, VI, 402.

Mervân'ı sika ve sebt olarak değerlendirdikten sonra Ali b. el-Medîni'nin babası gibi bir izahta bulunmuştur. Âcurrî, Ebû Dâvûd'un, Mervân hakkındaki şu sözlerini nakleder: "Mervân b. Mu'âviye, râvî isimlerini kalbeden biridir. İbrahim b. Hısın dediğinde aslında o, Ebû İshâk el-Fezârî'dir. Ebû Bekir b. Fülân dediğinde o aslında Ebu Bekir b. Âyyaş'tır." İbn Hacer de onun, hocaların isimlerinde tedliste bulunduğunu söyler.³⁶⁵

5. Vekî' b. el-Cerrâh er-Ruâsî:³⁶⁶ Bu zat, İbn Melîh er-Ruâsî Ebû Süfyân el-Kûfî olarak bilinmektedir. Kendisi Üsâme b. Zeyd el-Leysî, İsmail b. Ebî Hâlid, Hişâm b. Urve, A'meş, Cerîr b. Hâzim, İbn Cüreyc, Evzâ'î ve Mâlik gibi büyük zatlardan hadis rivayetinde bulunmuştur. Muhammed b. Ebân el-Belhî, Süfyân es-Sevrî, İbn Ebî Şeybe, Abdurrahmân b. Mehdî, Ahmed b. Hanbel, Müsedded b. Müserhed ve daha nice kimseler de kendisinden rivayette bulunmuşlardır.³⁶⁷ Ahmed b. Hanbel onun hakkında şöyle der: "İlme karşı Vekî'den daha kabiliyetli ve liyakatlisini görmedim. Bir gün hariç, onu herhangi bir hadis hususunda tereddüt ettiğini görmedim." Başka bir zaman da şu değerlendirmeyi yapar: "Abdurrahmân b. Mehdî, Vekî' b. el-Cerrâh'tan daha fazla tashifte bulunmaktadır. Ancak Vekî', İbn Mehdî'den daha fazla hata yapmaktadır." Ahmed b. Hanbel bir başka yerde de şöyle demiştir: "Vekî' b. el-Cerrâh, beş yüz hadiste hata etmiştir." Yahyâ b. Ma'în onun için "sika", Ahmed b. Hanbel "sebt" nitelemesinde bulunurken, İbn Hibbân onu *es-Sikât* adlı eserinde zikredip "hâfiz mutkin" ifadelerini kullanır. İbn Sa'd onun için "sika ve me'mûn" kavramını kullanırken, İclî ise "sika ve âbid" ifadesinde bulunmuştur.³⁶⁸ Gerek Ahmed b. Hanbel gerekse diğer bazı cerh ve ta'dil alimleri Vekî' b. el-Cerrâh'ı değerlendirirken daha çok Abdurrahmân b. Mehdî ile karşılaştırarak bir hüküm vermişlerdir.

Görüldüğü gibi Vekî' b. el-Cerrâh, hadis ilminde sembol isimlerden biridir. Ancak yukarıda Ahmed b. Hanbel'den gelen rivayette ifade ettiğimiz üzere herkes gibi az da olsa o da hata etmiştir. Buna Ebû Dâvûd'un rivayet ettiği bir hadisi örnek olarak verebiliriz. *عَنْ حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ حَرْبٍ حَدَّثَنَا وَكَيْعٌ حَدَّثَنِي دَاوُدُ بْنُ سَوَّارٍ الْمُرِّيُّ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ جَدِّهِ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا زَوَّجَ أَحَدُكُمْ خَادِمَهُ عَبْدَهُ أَوْ أَجِيرَهُ فَلَا يَنْظُرْ إِلَى مَا دُونَ السَّرَّةِ وَفَوْقَ*

³⁶⁵ ez-Zehebî, *el-Kâşif*, II, 254; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 52; *et-Takrîb*, 742.

³⁶⁶ el-Buhârî, *İlim*, 39; *Vuzû'*, 57; *Salâtu'l-Havf*, 3; *el-Amel fi's-Salât*, 5; *Cenâiz*, 11; *Zekât*, 62; Müslim, *İmân*, 29; *Tahâret*, 5; *Salât*, 67; *Cenâiz*, 26; *Hacc*, 41; *Nikâh*, 12.

³⁶⁷ el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 462.

³⁶⁸ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-Ta'dil*, VII, 562; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXX, 462; ez-Zehebî, *Mizânul-İ'tidâl*, VII, 126; *el-Kâşif*, II, 350; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, IV, 310.

الرُّكْبَةَ قَالَ أَبُو دَاوُدَ: وَصَوَابُهُ سَوَارٌ بِنُ دَاوُدَ الْمَزِينِيُّ الصَّيْرِيُّ وَهُمْ فِيهِ وَكَيْعٌ Bize Züheyr b. Harb rivayet etti. (dedi ki) bize, Veki' rivayet etti. (dedi ki) bana, Dâvûd b. Sevvâr el-Müzenî, Amr b. Şuayb'dan o da babasından, o da kendi babasından, o da Rasûlullah (s.a.s.)'ın şöyle buyurduğunu rivayet etti: “Sizden biriniz hizmetçisini (cariyesini) kölesi yahut işçisi ile evlendirdiği zaman onun göbeğinin altı ile diz kapaklarının üstüne bakmasın.” Ebû Dâvûd şöyle dedi: “Doğrusu Sevvâr b. Dâvûd el-Müzenî es-Sayrafi'dir. Veki' b. el-Cerrâh bu hocasının ismini hataen Dâvûd b. Sevvâr diye zikretmiştir.”³⁶⁹ Buradaki hata, isnadda râvi isminde takdîm ve te'hîr yoluyla yapılan kalb çeşididir.

Buraya kadar ele aldığımız râviler, cerh ve ta'dil alimlerince terk edilmesi gereken kişiler değildir. Her ne kadar hadislerde kalb yaptıkları belirtilmiş olsa da bunu kasden ve fazlaca yapmadıklarından dolayı ağır bir cerhe maruz kalmamışlardır. Dolayısıyla bu râvilere ait hadislerin Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde bulunması onlara bir zarar getirmez. Zaten böylesi râvilerin, Sahihayn'daki sayıları ve rivayetleri azdır.

Sünen Erbaa'da kalb yapmakla nitelenmiş râvilerin sayısı oldukça fazladır. Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl'un *Şifâu'l-Kulûb fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Maklûb* adlı çalışmasında kalb yapmakla nitelenen râvileri sayarken Tirmizî'de 98, Ebû Dâvûd'da 61, Nesâî'de 46 ve İbn Mâce'de 128 râvi bulunduğunu belirtmektedir. Bunların sayısı fazla olduğundan burada teker teker değerlendirme imkânımız bulunmamaktadır. Bu râviler arasında metrûk ve münker olmakla cerh edilip neticede zayıf sayılanlar olduğu halde, hadisine olan rağbeti artırmak amacıyla kasden râvi isimlerinde değişiklik bulunanlar yoktur.

2.3. MAKLÛB HADİSLE İLGİLİ ESERLER

Tarih boyunca maklûb hadisin ne olduğunu ortaya koymak ve kalb edilmiş hadisleri tesbit etmek amacıyla birçok eser telif edilmiştir. Bu eserleri ve içerdikleri konuları tesbit etmeye yönelik yaptığımız araştırmada eskiden yeniye göre şöyle sıralandığını gördük.

1. *Râfi'u'l-İrtiyâb fi'l-Maklûb mine'l-Esmâ ve'l-Ensâb*: Hafîb el-Bağdâdî tarafından kaleme alınmıştır. Bu kitap, râvi isminin bir başka râvinin babasının ismiyle

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Libâs*, 35.

aynı olup takdim-te'hîr yapılmak suretiyle kalb olunan isimleri içermektedir. Ancak bu kitapta sadece maktûb râvi isimleri değil kalbedilme tehlikesi olan râvi isimleri de zikredilmektedir.³⁷⁰

2. *es-Sürrâku ve'l-Mütekellemü fihim mine'r-Rüvvât*: Şemsiddîn Muhammed b. Abdillâh (ö. 842) tarafından yazılmıştır. Bu kitapta hadis hırsızlığıyla nitelenmiş râviler zikredilmiştir. Daha önce de değindiğimiz gibi hadis hırsızlığı, bir hocadan geldiği bilinen bir hadisi bu hocanın tabakasındaki diğer bir hocaya nisbet etmek³⁷¹ anlamına gelmektedir.

3. *Cilâu'l-Kulûb fî Ma'rifeti'l-Maktûb*: İbn Hacer el-Askalânî bu eserini Dârekutnî'nin *İlel*'inden seçtiği maktûb hadislerle ilaveten kendisinin tesbit ettiği maktûb hadislerle birlikte oluşturmuştur.³⁷² Bunlar, bir hocadan geldiği bilinen bir hadisi bu hocanın tabakasındaki diğer bir hocaya nisbet etmek suretiyle kalb ve bir hadisin metnini diğer senede, bu metnin isnadını başka bir metne eklemek suretiyle yapılan kalb çeşitleridir.

Ayrıca Celâlüddîn el-Bulkînî, maktûbun metinde meydana gelen kısmı hakkında manzûm olarak bir cüz' yazmıştır. Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs* adlı eserinde bunu belirtip Bulkînî'den başka kimsenin özel olarak bu hususta bir çalışma yapmadığını da vurgulamıştır.³⁷³

Yaptığımız incelemelere göre son dönemlerde maktûb hadislerle ilgili olarak Recep ASLAN tarafından *Hadîs Usûlünde Maktûb Hadîs*³⁷⁴ adlı bir makale ve Muhammed b. Ömer b. Sâlim Bâzmûl tarafından *Şifâu'l-Kulûb fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Maktûb*³⁷⁵ adlı bir çalışma kaleme alınmıştır. Özellikle Bâzmûl tarafından kaleme alınan bu eser, maktûb hadisi bütün ayrıntılarıyla ele alan çok faydalı bir çalışma olmuştur. Ancak henüz kitap olarak bir baskısına ulaşamamıştır.

³⁷⁰ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 304.

³⁷¹ Aydınlı, 276.

³⁷² es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 304.

³⁷³ es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 305. Her ne kadar hemen hemen her usûlu'l-hadîs eserinde bu kitapların ismi zikredilse de yaptığım bütün araştırmalara rağmen ne Hatîb el-Bağdâdî'nin ne İbn Hacer'in ve ne de Bulkînî'nin eserine rastladım.

³⁷⁴ Recep Aslan, *Ekev Akademi Dergisi*, c. 18, sayı 60, 2014, 1, 14.

³⁷⁵ Bâzmûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, *Şifâu'l-Kulûb fî Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Maktûb*, <http://www.bazmool.net/index.php>.

2.4. MAKLÛB HADİSİ TANIMA YOLLARI

Hadislerdeki kalb işlemini bilmek geniş bir ilme, rivayet ve isnadlara aşına olmaya ihtiyaç duymaktadır. Hiç şüphesiz bir muhaddisin bu alanda uzman olup olmadığı hadislerdeki kalb işlemini bilmesiyle anlaşılmaktadır. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî'nin rivayet ettiği üzere Bağdat alimleri, İmam Buhârî'yi maktûb hadislerle imtihan edip bunun neticesinde onun muhaddisliğine ve bu alanın uzmanı olduğuna kanaat getirmişlerdir.³⁷⁶ Sika muhaddisler, hadislerin kalb edilmesini önlemek için bazen mevzû hadis nüshalarını, itham edilmiş râvilerin ve hâfız olmayan kimselerin hadislerini ezberlerlerdi. Bununla yetinmez bu nüshaları ve hadisleri sika râvilerin rivayetleriyle karşılaştırırlardı. Öyle ki daha sonra biri çıkıp hadisleri kalbettiği vakit bunu anlar ve durumu ortaya çıkarırlardı. Nitekim Ebu Ğassân şöyle der: Ali b. el-Medînî yanına gelip benden Abdusselâm b. Harb tarikiyle gelen İshâk b. Ebî Ferve'nin hadislerini yazdı. Ona, bununla ne yapacağımı sorduğumda, “Kalb edilmesinler diye o hadisleri tanımak istiyorum” dedi.³⁷⁷

İbn Hibbân, Ahmed b. İshâk'ın şöyle dediğini nakleder: “Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în'i, San'a'nın bir köşesinde Ma'mer'in, Ebân'dan, onun da Enes'ten rivayetiyle müteşekkil bir sahifeyi yazarken gördü. Biri yanına varacak oldu mu hemen onu gizliyordu. Ahmed b. Hanbel ona şöyle dedi: “Sen mevzû olduğunu bildiğin halde Ma'mer'in, Ebân tarikiyle Enes'ten rivayetiyle müteşekkil olan sahifeyi yazıyorsun. Biri sana: “Hem Ebân'ı eleştirip hakkında konuşuyorsun, hem de onun sahifesini yazıyorsun”, derse ne cevap vereceksin?” Bunun üzerine Yahyâ b. Ma'în şöyle cevap verdi: “Allah sana merhamet etsin ey Ebû Abdillâh! Ben bu sahifeyi Abdurrezzâk'tan, onun da Ma'mer'den, onun da Ebân'dan, onun da Enes'ten rivayetiyle yazıyorum ve hepsini ezberliyorum. Bunun hepsinin de mevzu olduğunu biliyorum. Böyle yapıyorum ki daha sonra biri gelip Ebân'ın yerine Sâbit'i koyup bu hadisleri Ma'mer'den, onun da Sâbit'ten onun da Enes'ten rivayetiyle nakletmesin. Şayet böyle yaparsa o zaman ona sen yalan söylüyorsun, doğrusu Ebân'dır Sâbit değildir, diyeceğim.”³⁷⁸

Hadiste meydana gelen kalb işlemini pek çok yolla tesbit etmek mümkündür. Ancak bunları şu şekilde özetleyebiliriz:

³⁷⁶ Subhî Sâlih, 194.

³⁷⁷ Ukaylî, *Kitâbu'd-Duafâ*, I, 118; el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, II, 451, 452.

³⁷⁸ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 31.

1. Hadis tariklerini toplamak, onlar üzerinde araştırma yapmak ve onları, sika râvilerin hadisleriyle karşılaştırmak. Hadislerde meydana gelen kalb'i tanınmanın ilk ve ana prensibi budur. Bu işlem yalnız maktûb hadislerde değil, hemen hemen bütün zayıf hadis çeşitlerinde başvuru olan bir işlemdir. Özellikle seneddeki illeti tespit etmek için hadislerin tarikleri toplanmalı ve birbirleriyle karşılaştırılmalıdır. İbn Hacer bu hususta şöyle demektedir: “Maktûb hadislerin her biri, muallel ve şazz olmaktan hâli değildir. Çünkü maktûb hadis, ancak tariklerinin toplanması, birbiriyle karşılaştırılması ve sika râvilerin rivayetine muvafık olanları muhalif olanlardan ayrılması işlemiyle anlaşılmalıdır.”³⁷⁹

Mütekaddim muhaddisler hadisleri tahammül edip onları eda etme hususunda özel bir çaba sarf etmişlerdir. Ebû Hâtim'in naklettiğine göre Şu'be, hadisleri araştırıp illetli olanları ayıklama konusunda özel bir gayret göstermiştir. O bir hadisi defalarca hocasından işitmediği sürece o hadisi işitmiş olarak kabul etmezdi. Yahyâ b. Ma'in de şöyle der: “Biz bir hadisi otuz tarikten yazmadığımız sürece onu anlamazdık.”³⁸⁰ Görüldüğü gibi daha ilk dönemlerden beri muhaddisler hadislerin tariklerini bir araya getirip onlar üzerinde tefekkür etme işlemine özen göstermişlerdir.

2. Hadis alimlerinden birinin herhangi bir hadiste kalb işleminin varlığını haber vermesi. Bu hususta en fazla başvuru eserler, tabakât ve cerh-ta'dil kitaplarıdır. Bu eserlerde râvilerin, isnadları kalb ettiklerine ve bir takım hadislerin de râvi tarafından inkılaba uğradıklarına dair cerh ibarelerine çokça rastlarız. Bu ifadeleri de en fazla kullanan ise İbn Hibbân'dır.

3. Hocanın yanında bulunan asıl nüshaya bakmak. Kitabından hadis nakleden hoca, bazı durumlarda gözü başka bir senede kaymakta ve neticede hata yaparak hadisin isnadında kalb yapmaktadır. Aynı şekilde hoca hıfzından da hadis naklettiğinde bazen hata yapmaktadır. Dolayısıyla hocanın asıl nüshasına bakmakla nakledilen hadiste kalb yapıp yapılmadığı anlaşılabilir.

Nitekim nakledildiğine göre Yahyâ b. Sâ'id, herhangi bir nüshaya bakmadan ezber olarak hadis yazdırırdı. Bir gün kendi meclisinde Ebû Küreyb'den, onun da Hafs b. Ğıyâs'tan, onun da Ubeydullah b. Ömer'den rivayetiyle bir hadis yazdırır. Bu hadis

³⁷⁹ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 874.

³⁸⁰ İbn Hibbân, *Kitâbu'l-Mecrûhîn*, I, 30, 33.

Ebu'l-Abbâs b. Ukde'ye arz edilince şöyle der: “Bu hadisi Yahyâ b. Sâ'id, Ebû Küreyb'den değil de Ebû Sa'îd el-Eşecc'den rivayet etmiştir.” Bu söz Yahyâ b. Sa'id'e ulaştınca, kendi yanında bulunan asıl nüshaya baktı ve durumun Ebu'l-Abbâs'ın dediği gibi olduğunu gördü. Hadis yazmak için meclis toplandığında onlara şöyle dedi: “Size daha önce Ebû Küreyb tarikiyle rivayet ettiğimiz hadisin isnadı hatalıydı. O hadisi bize Ebû Küreyb değil de Ebû Sa'îd el-Eşecc rivayet etmişti. Dolayısıyla önceki rivayetimizden rucû ettik.”³⁸¹

İmam Buhârî de karşılaştığı bir hadiseyi şöyle nakleder: “Ben, hadis dinlemek için ed-Dâhilî ve başka alimlere giderdim. Dâhilî bir gün insanlara Süfyân tarikiyle Ebu'z-Zübeyr'den, onun da İbrahim'den rivayeti üzere bir hadis aktardı. Ben de ona: “Ebu'z-Zubeyr o hadisi İbrahim'den rivayet etmiştir”, deyince bana kızdı ve beni azarladı. Bunun üzerine ben de ona: “Asıl nüsha yanındaysa git ve ona bak”, dedim. Dâhilî içeri girdi. Asıl nüshasına baktı ve gelip: “Sen isnadın nasıl olduğunu söylemiştin?” diye sordu. Ben de isnadın, Zübeyr b. Adiy'ın İbrahim'den rivayeti olduğunu söyleyince, “doğru söyledin” dedi ve kalem alıp kitabını tashih etti.”³⁸²

2.5. MAKLÛB HADİSİ TANIMANIN FAYDALARI

Bu faydaları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

1. Muttasıl olduğu zannedilen bir hadisin öyle olmadığı anlaşılır. Dolayısıyla muttasıl iken istidlâl değeri olan bir hadisin maktûb olduğu anlaşıldıktan sonra istidlâl değeri düşer. Şu'be'nin, “İbn Ebî Leylâ bana bir takım hadisler aktardı bir de baktım ki onlar maktûbdur”³⁸³ sözleri buna güzel bir örnektir. Çünkü İbn Ebî Leylâ onları muttasıl niyetiyle rivayet etmiştir. İbn Ebî Hâtim de konuyla alakalı şu açıklamayı yapar: Babam, “İsmail b. Ebî Hâlid el-Fedekî, Berâ b. Âzib ile karşılaşmamıştır” deyince ben ona, “Yezîd b. Hârun'un, Seyyâr'dan onun da Yahyâ b. Ebî Kesîr'den, onun da İsmail b. Ebî Hâlid el-Fedekî'den rivayetine göre Berâ' b. Âzib, kurban hakkında rivayette bulunmuştur, buna ne diyorsun?” diye sorunca şöyle dedi: “Bu yanlıştır, aslında bu

³⁸¹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti Selâm*, VI, 153.

³⁸² İbn Hacer, *Hedyu's-Sârî*, 502.

³⁸³ el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 162.

mürsel bir hadistir.”³⁸⁴ İlk bakışta hadiste kopukluğun olduğu anlaşılmamaktadır. Ancak hadis maktûbdur. Zira İsmâîl b. Ebî Hâlid ile Berâ’ birbirleriyle karşılaşmamışlardır.

İbn Hibbân, Salim b. Abdillâh el-Hayyât’ın tercemesinde şu ifadeleri kullanır: “O, hadisleri kalbeder ve onlarda olmayan şeyleri onlara ziyade eder. Hasan el-Basrî Ebû Hureyre’den işitmediği halde onun Ebû Hureyre’den olan hadislerini ondan işitmiş gibi rivayet eder. Onunla ihticac caiz değildir.”³⁸⁵

2. İki farklı râvi olarak bilinen kişilerin tek bir kişi olduğunun anlaşılması. Râvilerin isminde takdim ve tehirde dolayı ilk görünüşte farklı râvi oldukları zannedilenlerin aslında tek râvi olduğu ortaya çıkar. Bu hususta İbn Hacer, *el-İsâbe* adlı eserinde özel bir çalışma yapmıştır. Her harfle başlayan isimleri dört kısma ayırmıştır.³⁸⁶ Bu kısımların dördüncüsünü, sahâbî olduğunda hata yapılanlar ile isminde tashîf ve tahrif neticesinde hata yapılmış sahâbîlere ayırmıştır. Bu kısımda isminde takdim ve tehir edilmiş nice sahâbî örnekleri vermektedir. Örneğin Arâbe b. Evs ismi, Evs b. Arâbe;³⁸⁷ Bilâl b. el-Hâris ismi, el-Hâris b. Bilâl;³⁸⁸ el-Hakem b. el-Hâris ismi, el-Hâris b. el-Hakem;³⁸⁹ Bişr b. Râfi’ ismi, Râfi’ b. Bişr³⁹⁰ şeklinde takdim ve tehir edilmiştir. İşte hadislerde kalb işleminin bilinmesinin faydalarından biri böyle takdim ve tehire uğrama neticesinde farklı kişiler olarak bilinen râvilerin aslında tek râvi olduğunun bilinmesidir.

3. Bazı râvilerin isimleri hakkında çokça ihtilaf edilmiştir. Bu ihtilafların bir kısmının nedeni râvinin isminde meydana gelen değişikliktir. İşte râvi isminde meydana gelen kalb işlemini bilindiği zaman bu ihtilaflar asgariye indirilmiş olacaktır. Örneğin Ebû Hureyre’nin ismi hususunda çok ihtilaf mevcuttur. Öyle ki kendi ismi hakkında yirmi,

³⁸⁴ İbn Ebî Hâtim, *Kitâbu’l-Merâsîl*, thk. Şükrullâh b. Nimetillâh Koçânî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1998, 12.

³⁸⁵ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 342.

³⁸⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe* adlı eserinin mukaddimesinde her harfle başlayan isimleri dört kısma ayırdığını söyler. Birinci kısımda gerek kendisinden gerekse başkasından rivayet yoluyla sahâbî olduğu bilinen kimseler ele alınmıştır. İkinci kısımda Rasûlullah (s.a.s.) zamanında doğmuş olup Rasûlullah’ın vefatında temyiz çağına ulaşmamış kız veya erkek çocuklar zikredilmiştir. Üçüncü kısımda hem cahiliye hem de İslami dönemi görmüş olup, hiçbir rivayette Rasûlullah ile karşılaştıklarına dair bilgi olmayan muhadramlar dile getirilmiştir. Dördüncü ve son kısımda ise kitaplarda hata yoluyla sahâbî olduğu veya isminde tashîf ve tahrif edilmiş kimseler ele alınmıştır. İbn Hacer bu son kısım için, kendisinden önce kimsenin değinmediği bir husus olduğunu ifade eder. (İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 4, 5.)

³⁸⁷ İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 260.

³⁸⁸ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 192.

³⁸⁹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 193.

³⁹⁰ İbn Hacer, *el-İsâbe*, II, 517.

babasının ismi hakkında ise on beş farklı rivayet vardır. İbn Hacer, Ebû Hureyre'nin ismi hakkındaki bu ihtilafların tamamını zikrettikten sonra şöyle der: “Bunların hepsi de onun isminde meydana gelen tashîf, tahrif ve babası ile onun isminde takdim-tehir yapılarak oluşan kalb işleminden kaynaklanmaktadır.”³⁹¹

4. İsminde takdim ve tehir yapılan râvi, sahâbî olmuştur. Dolayısıyla iki farklı râvi zannedildiği için onların rivayet ettiği hadis de iki hadis zannedilmiştir. Bu râvinin, kalbin tesbitinden sonra tek râvi olduğu anlaşılınca onun rivayet ettiği hadislerin tek hadis olduğu ortaya çıkar. Tek hadis olduğu halde râvisinde ihtilaf edilip, “bu konu hakkında falan kişi ve falan kişiden de hadis rivayet edilmiş” denilerek hataya düşülmüştür. İbn Hacer, Tirmizî'nin de bu hataya düştüğünü ifade etmektedir.³⁹²

5. Farklı iki hadis, metinleri kalbe uğraması sonucu tek hadis olduğu zannedilir. Bu da bir hadisin metnini bir başka hadise ekleme suretiyle meydana gelmektedir. İşte hadislerdeki kalb işleminin bilinmesiyle bunların aslında iki farklı hadis olduğu anlaşılır. İlel kitaplarında bunun pek çok örneği mevcuttur. Mesela Dârekutnî, *İlel*'inde Süheyl b. Ebî Sâlih'in babasından onun da Ebû Hureyre'den rivayet ettiği *الدِّينُ النَّصِيحَةُ* “*Din nasîhattir*” hadisi hakkında şöyle der: “Muhammed b. el-Mervezî, bu rivayetin hatalı olduğunu söylemiştir. Aslında Süheyl'in babası, Ebû Hureyre'den *إِنَّ اللَّهَ يَرْضَى لَكُمْ* ثلاثاً “*Allah (c.c.) sizin yaptığınız üç şeye rıza göstermektedir. ...*”³⁹³ hadisini rivayet etti.

Atâ b. Yezîd o esnada orada hazır bulunmaktaydı ve onlara Temîmu'd-Dârî'den *الدِّينُ النَّصِيحَةُ* “*Din, Nasîhattir*” hadisini rivayet etti. Süheyl de babası tarikiyle Ebû Hureyre ve Atâ b. Yezîd'den işittiği hadisleri tek hadis olarak rivayet etti.”³⁹⁴

6. Tedlîsin çeşitlerinden biri olan tedlîsu'ş-şuyûh³⁹⁵ tesbit edilebilir. Tedlîs yapan kişi bazen hocasının adını verirken babasının adını takdim ederek vermiştir. Bu şekilde zayıf olan hocasını gizlemiş olmaktadır. Örneğin Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl* adlı eserinde Muhammed b. Sa'îd el-Meslûb adında bir râviyi zikretmekte ve şöyle demektedir: “Bu

³⁹¹ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 430, 431.

³⁹² es-Sehâvî, *Fethu'l-Muğîs*, I, 304.

³⁹³ Müslim, *Ekdiye*, 10.

³⁹⁴ ed-Dârekutnî, *el-İlel*, X, 118.

³⁹⁵ Râvinin hocasından, pek bilinmeyen yahut kendisiyle tanınmadığı ismi, künyesi, lakabı veya nisbesi anarak rivayette bulunması. (Aydın, 313.)

kimsenin ismini, zayıf olduğundan tedlîs yoluyla pek çok şekilde değiştirmişlerdir.” Abdullah b. Ahmed es-Sevâd ise şöyle demiştir: “Bu kimsenin ismini yüzden fazla isim şeklinde kalb etmişlerdir.”³⁹⁶

7. Râvilerin zabt yönünden durumları tesbit edilir. Hatîb el-Bağdâdî, eserinde, “Hadislerin kalb edilerek râvinin imtihan edilmesi” şeklinde bir başlık açmıştır.³⁹⁷ Bir râvi, seneddeki isimlerde veya hadisin metninde çok fazla kalb yapıyorsa onun zabt sıfatına zarar verir. Nitekim daha önce belirttiğimiz gibi Bağdâd alimleri, İmam Buhârî’nin ilmini ve zabtını imtihan etmek için yüz hadisi kalb ederek ona sunmuşlar. Buhârî onların maktûb olduğunu belirtip onları aslına uygun olarak tekrar rivayet ettikten sonra onlar onun, bu ilmin uzmanı olduğuna kanaat getirmişlerdir. İbn Hacer’in aktardığı üzere kişileri zabt yönünden imtihan etmek adına hadisleri kalb edenlerden biri de Şu’be’dir. O, râvinin hıfzını denemek adına bunu çokça yapardı. Şayet denenen râvi, maktûb hadisleri oldukları gibi tahammül eder, maktûb olduklarını belirtmezse onun hıfzının güçlü olmadığı kanaatine varırdı. Eğer kalb hususunda Şu’be’ye uymazsa, onun zabtının sağlam olduğunu anlardı.³⁹⁸

Ebû Bekir el-Hatîb şöyle bir açıklama yapar: “Bir râvi hadis uydurmadığı, karşılaşmadığı kimselerden hadis aldığını iddia etmediği ve adaletine zarar verecek davranışlardan da kaçındığı halde, işittiği hadisleri içeren bir kitabı olmayıp ezberden hadis rivayet ederse onun hadisleriyle ihticac edilmez. Ancak hadis alimleri, bu kimsenin hadis talebinde bulunduğu, hadis dinlemeye itina gösterdiği ve hadisleri ezberlediği yönünde şahadet ederlerse onun hadisleriyle ihticac edilir. Bu kişinin hafızasının sağlamlığı ve zabtı, hadisleri ona kalb ederek sunma sonucu anlaşılır.” Nitekim Hammâd b. Seleme şöyle der: “Ben, Sâbit el-Bünnânî’ye hadislerini kalbederek arz ederdim. Şöyleki Enes’ten gelen hadisler için, “Abdurrahmân b. Ebî Leylâ sana nasıl tahdis etti?” diye sorardım. O da “Hayır öyle değil, o hadisleri bize Enes rivayet etti.” derdi. Abdurrahmân b. Ebî Leylâ’dan gelen hadisleri de, “Enes sana nasıl tahdis etti?” diye sorardım da o, “Hayır o hadisleri bize Abdurrahmân b. Ebî Leylâ rivayet etti.” derdi.”³⁹⁹

³⁹⁶ ez-Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl*, VI, 164, 166.

³⁹⁷ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’u li Ahlâki’r-Râvî*, I, 135.

³⁹⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 866.

³⁹⁹ el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi’u li Ahlâki’r-Râvî*, I, 135.

8. Râvinin sahâbî mi yoksa tâbiî mi olduğu anlaşılır. Şöyleki râvi bazı durumlarda hadisin isnadını kalbeder. Kalb ettiği yer, hadisin müntehası olduğu zaman, tabiî olan bir kimse sahabî zannedilir. Örneğin Eş'as b. Umeyr b. Cevdân, babası Umeyr b. Cevdân'dan hadis rivayetinde bulunmuştur. İbn Mende gibi bazı kimseler bu râvinin isminde takdim ve te'hire gidip Umeyr b. Eş'as b. Cevdân olarak zikretmişlerdir. İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe* adlı eserinde bu râviyi zikreder ve doğrusunun da Eş'as b. Umeyr b. Cevdân olduğunu ifade eder. Ebû Nu'aym da bazılarının bu râvinin ismini kalb ettiğini ve doğrusunun Eş'as b. Umeyr b. Cevdân olduğunu söyler.⁴⁰⁰

Sahâbî-tabiî karışıklığına verilecek bir diğer örnek de Sâbit b. Ma'bed adlı tabiîdir. İbn Mende, bu kişinin tabiî olduğunu, ancak bazılarının hata edip onu sahâbî saydıklarını zikreder.⁴⁰¹ İbn Mende'ye göre bu zatın isminde kalb yapıp onu sahabî yapan, Amr b. Hâlid adındaki râvidir.⁴⁰² İbn Ebî Hâtim babasından naklen şöyle der: "Sâbit b. Ma'bed, Ömer b. el-Hattâb'dan rivayette bulunmuştur."⁴⁰³

2.6. MAKLÛB HADİSİN HÜKMÜ

Hadislerdeki kalb, ya hata ederek veya kasıtlı olarak yapılmıştır. Hadiste kasıtlı kalb, hadise rağbeti artırmak veya bir râviyi imtihan etmek için yapılmıştır. Bunların her bir çeşidinin hükmü farklıdır. Şimdi bunları sırasıyla belirteceğiz.

2.6.1. Hata Yoluyla Meydana Gelen Kalbin Hükmü

Râvinin zabtıyla ilgili ta'n sebeplerinden biri muhalefetü's-sikât'tır. Bu muhalefet, bazen râvinin, isnaddaki bazı isimlerde ve metnin bazı ifadelerinde yaptığı takdim ve tehirler dolayısıyla meydana gelir. Râvi isimleri ve metnin ifadeleri takdim ve tehire uğramış olan hadisler maklûb denir.⁴⁰⁴ Meydana gelen bu muhalefet, bazen râvinin hatasından kaynaklanabilmektedir. Hiç şüphe yok ki hata yapan kimse hatasında mazurdur. Fakat râvi çokça bu hatayı yaparsa onun zabtını etkiler ve zayıf sayılmasına sebep olur.⁴⁰⁵ Muhyiddin Abdulhamîd, *Tevdîhu'l-Efkâr*'a yaptığı tahkikte şöyle der:

⁴⁰⁰ İbnu'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I, 249; İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 240, 241.

⁴⁰¹ İbn Mende, *Ma'rifetu's-Sahabe*, I, 358.

⁴⁰² İbn Hacer, *el-İsâbe*, I, 424.

⁴⁰³ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, II, 457.

⁴⁰⁴ Koçyiğit, 95.

⁴⁰⁵ et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, 109.

“Eğer râvi hata ederek hadiste kalb yapmışsa bize göre o hatasında mazurdur. Çünkü o bunu, kasıtsız yapmıştır. Ancak bu durum râviyi zayıf hale getirir, çünkü zabtı zayıftır.”⁴⁰⁶ Zehebî de kalb yapmanın hükmünü açıklarken şöyle der: “Kim hata ederek kalb yaparsa bu hata, kabul edilmeye yakındır.”⁴⁰⁷ Nureddîn Itr da maklûb hadisin hükmünü belirtirken şu ifadeleri kullanmaktadır: “Bu kısım hadis, zayıf hadistir. Çünkü bu kalb durumu, râvinin zabtının bir kusurundan kaynaklanmaktadır. Öyle ki hadisi olması gereken şekilden çıkarmıştır. Râviden kaynaklanan bu kalb hatası, fazla olursa bu, onun zâbit olma vasfına engel olur ki o takdirde bütün hadisleri zayıf hale gelir.”⁴⁰⁸

İmam Şafîi açıklamayı yapar: “Şehadet hususunda fazla hata yapan kimsenin şahitliği kabul edilmediği gibi hatası çok olan râvilerin sahih bir aslı olmayan hadisleri kabul edilmez.”⁴⁰⁹ Abdurrahmân b. Mehdî de şu değerlendirmeyi yapar: “İnsanlar üç kısımdır: Birincisi, hâfız mutkin olan kimsedir ki bunların hadislerinin kabulünde bir ihtilaf yoktur. İkincisi, hata yapan, ancak genel olarak hadisleri sahih olan kimsenin hadisleri terk edilmez. Üçüncüsü ise hata yapan ancak hadislerindeki genel durum hata olan kimselerin hadisleri alınmaz.”⁴¹⁰ Süfyân es-Sevrî ise şöyle der: “Neredeyse hiç kimse hatadan kurtulmuş değildir. Hata yaptığı halde hakkında genel olarak hâfız denilen kimse kabul edilir. Ancak hataları doğrularından daha fazla olan râviler terk edilir.”⁴¹¹ İbn Hibbân, tek başına rivayet ettiği hadislerde çokça hata yapan birçok râviyi kitabında zikreder. Ancak belirtelim ki bu kimselerin sika râvilere muvafık hadisleriyle ihticac edilir. Mesela o, İbrahim b. Ali er-Râfî’î ve Bişr b. Meymûn hakkında şöyle der: “Tek kaldığı zaman kendisiyle ihticac edilemeyecek kadar hata yapan bir kimsedir.”⁴¹² Abdurrezzâk b. Ömer ed-Dımeşkî hakkında ise şu ifadeler yer verir: “Hafızasının kötülüğünden ve fazlaca hata yaptığından hadisleri kalbeden kimselerden biridir. Bu durum onun rivayetlerinde çokça meydana geldiğinden terk edilmeyi hak etmiştir.”⁴¹³

Bu ifadelerden anlaşılan şudur: Bir râvi fazlaca hata yapmadığında her ne kadar zabtı eleştiri konusu olsa da onun terk edilmesini gerektirmemektedir. Nitekim bazı râvilerin sika olmaları yanında bazı hatalar yaptıkları belirtilmiştir, cerh ve ta’dil

⁴⁰⁶ es-San’ânî, *Tevdîhu’l-Efkâr*, II, 101. 1 nolu dipnotun devamı.

⁴⁰⁷ ez-Zehebî, *el-Mûkiza*, 60.

⁴⁰⁸ Itr, *Menhecu’n-Nakd fî Ulûmi’l-Hadîs*, 437.

⁴⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 144.

⁴¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁴¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 144.

⁴¹² İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, I, 103, 192.

⁴¹³ İbn Hibbân, *Kitâbu’l-Mecrûhîn*, II, 160.

kitaplarında bu durumda olan birçok râvi vardır. Bu durumda olan râvilerin hadisleri Sahih ve Sünenlerde yer almaktadır. Nitekim gerek Buhârî gerekse Müslim hataen kalb yapan bir kısım râvilerden hadis almış ve bunların rivayet ettiği hadisleri kitaplarında tahriç etmişlerdir. Çünkü o râviler çokça hata yapan kimseler değillerdi ve tahriç edilen hadislerinde de hata etmemişlerdir.

2.6.2. Kasden Yapılan Kalbin Hükümü

Kasden kalb iki amaçla yapılmıştır. Biri, bir râvinin kendi hadisine rağbeti artırmak istemesi, diğeri ise herhangi bir muhaddisi imtihan etmektir. Şimdi her iki amaçla çeşitli şekillerde yapılan kalb'in hükmünü belirteceğiz.

2.6.2.1. Rağbeti Artırmak Amacıyla Yapılan Kalbin Hükümü

Bu amaçla kalb yapmak, kişinin adaletine zarar veren, onu helak olanlar ve yalanla itham edilenler zümresine sokulmasına sebep olan haram bir uygulamadır.⁴¹⁴ Irâkî, bu amaçla kalb yapmanın hadis uydurma olduğunu ifade etmektedir.⁴¹⁵ İbn Hacer, kalbin bu kısmını mevzû hadisler kısmından saymakta ve şöyle demektedir: “Şayet bir hadiste ibdal, kasden olur ve herhangi bir maslahat için değil, aksine hadise rağbeti artırmak amacıyla yapılmışsa o hadis mevzu hadisler kısmındandır.”⁴¹⁶ Kalbin bu çeşidinin birkaç şekli vardır. Bunları en iyisinden en kötüsüne doğru beş kısımda sıralayabiliriz.

1. Râvi adının takdim ve tehir edilmesiyle kalb edilmesidir. Bunu kasden yapmak tedlisü’ş-şuyûh çeşitlerindedir. Bu çeşit kalbi, zayıf veya metrûk bir hocayı gizlemek amacıyla yapmak haram kabul edilmiştir. Bilindiği üzere yalancı bir kimsenin tedlîs günahı, zayıf bir kimsenin tedlîs günahından daha fazladır.

Tedlîsü’ş-Şüyûh, farklı amaçlarla yapılmıştır. Bunları zayıf veya metrûk olan hocasını zayıf olduğu anlaşılmaması için kalb ve diğer şekillerle gizlemiştir. Bazıları kendisinden fazlaca rivayette bulunduğu hocasının adını sürekli tekrar edilmemesi için değiştirmiştir. Bazıları uzun süre yaşamış, kendisiyle birlikte pek çok kişinin

⁴¹⁴ İtr, *Menhecu'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadîs*, 438.

⁴¹⁵ Irâkî, *et-Tebîra ve't-Tezkira*, I, 284.

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar*, 96.

kendisinden hadis aldığı hocasının farklı biri olduğu izlemini vermek için hocasının adını değiştirmiştir. Bazıları kendisinden yaşça daha küçük olan hocadan hadis almış denilmesinden çekindiğinden ismini değiştirmiştir. Bazıları ise, hocasıyla kendi arasındaki anlaşmazlıktan dolayı hocasının ismini gizlemiştir. Bunlar içinde durumu en kötü olan birinci kısım dır. Çünkü bunda zayıf veya metrûk olan bir kimsenin durumunu gizlemek vardır.⁴¹⁷

2. “İki hadisin sened ve metinlerini karşılıklı olarak değiştirmek veya bir hadisi, tek bir isnadla rivayet edilen bir nüshaya eklemek suretiyle kalb yapmaktır. Bunun da farklı şekilleri vardır:

- a) Sahih bir isnadı, sahih bir metne eklemek.
- b) Sahih bir isnadı, zayıf bir metne eklemek.
- c) Zayıf bir isnadı, sahih bir metne eklemek.
- d) Zayıf bir isnadı, zayıf bir metne eklemek.
- e) Sıhhat vasfını haiz bir isnad uydurup sahih bir metne eklemek.
- f) Sıhhat vasfını haiz bir isnad uydurup zayıf bir metne eklemek.
- g) Zayıf vasfını haiz bir isnad uydurup sahih bir metne eklemek.
- h) Zayıf vasfını haiz bir isnad uydurup zayıf bir metne eklemek.

Bu son dört şekil hadis uydurmanın farklı çeşitleridir. Diğer şekiller ise her ne kadar haram olsa da derece olarak birbirlerinden farklıdırlar. Zira hadisin mertebesinin değişmediği şekil, hadisin mertebesinin değiştiği şekillere göre daha hafiftir.”⁴¹⁸

3. “Hadisin lafızlarını kalbetmek. Bu da iki farklı şekilde meydana gelebilmektedir.

a) Hadisin metninin bir kısmına ait olduğu meşhûr olarak bilinen bir lafzı, metnin başka bir kısmına ait kılmak.

b) Bir hüküm ifade eden bir hadisi, başka bir hüküm ifade edecek şekilde kalbetmek. Bu, birinci şekilden daha ağırdır.”⁴¹⁹

⁴¹⁷ Alâî, el-Hâfız Salahuddin Ebû Sa’îd Halil b. Keykeldî, *Câmiu’t-Tahsîl fî Ahkâmi’l-Merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü’n-Nehdetü’l-Arabiyye, Beyrut 1986, 104.

⁴¹⁸ Bâzmûl, Muhammed b. Ömer b. Salim, *el-Hadîsu’l-Maklûb*, Mecelletu Câmi’ati Ümmi’l-Kurâ li Ulûmi’ş-Şerî’ati ve’l-Luğati’l-Arabiyye, XIII, 21, 1421, 179, 180.

4. “Bir râvinin rivayetiyle meşhur olan bir hadisi aynı tabakada başka bir râvinin hadisi kılmak. Bunun da farklı şekilleri vardır:

a) Sika râvinin başka bir sika râvi ile değiştirilmesi.

b) Sika râvinin zayıf bir râvi ile değiştirilmesi.

c) Zayıf râvinin sika râvi ile değiştirilmesi.

d) Zayıf râvinin zayıf râvi ile değiştirilmesi.

e) Sika râvinin uydurulmuş yani gerçekte var olmayan bir râvi ile değiştirilmesi.

f) Zayıf râvinin uydurulmuş yani gerçekte var olmayan bir râvi ile değiştirilmesi.

Bu şekillerin haram oluşu hadisin derecesine etkisine göre artıp azalmaktadır.”⁴²⁰

5. Râvinin sema’ hususunda kalb yapması veya hadis hırsızlığında bulunması ve tahammül etmediği bir hadisi tahammül ettiğini iddia etmesi. Zehebî bu hususta şöyle der: “Kim kalb işlemini kasden yapar, bir metni kendisine ait olmayan başka bir isnada eklerse o kimse sâriku’l-hadîstir.”⁴²¹ İşte “Hadis hırsızdır” denilen kişi, bu kişidir. İşitmediği bir hadisi birinden işitmiş şekilde göstererek hadis hırsızlığında bulunması da aynıdır. Kişi senedi olmayan bir metne zayıf bir isnad eklemek suretiyle hadis hırsızlığında bulunursa, metni sahih olmayan bir hadise, sahih bir isnad eklemekten daha hafif bir suç işlemiş olur. Şüphesiz bu ikinci kısım bir çeşit uydurma ve iftiradır. Şayet bu, helal ve haram yani ahkâm bildiren metinlerde olursa daha büyük bir günahdır. Bunu yapan cehennemde yerini hazırlamıştır. Ancak kişinin kitap ve cüzlerden işitmediği bir hadisi işitmiş iddiasında bulunarak hadis hırsızlığında bulunması salt bir yalandır. Rasûlullah aleyhine söylenmiş bir yalan mesabesinde değildir, aksine hocalar adına söylenmiş bir yalandır. Böyle yapan kimse asla kurtulmaz. Bunlardan Allah’ın kendilerini koruduğu kimseler pek azdır. Kimileri daha dünya hayatında, kimileri de öldükten sonra rezil olmaktadır.”⁴²²

Kasden yapılan kalb, bazı râvilerin hadis hırsızlığı veya hadis uydurma vasfıyla nitelenmesine sebep olmaktadır. Hadisine olan rağbeti artırmak amacıyla kalb yapan

⁴¹⁹ Bâzmûl, XIII, 180.

⁴²⁰ Bâzmûl, XIII, 180, 181.

⁴²¹ Bir kimsenin, bir hocadan duymamış/muteber bir yolla almamış olduğu bir hadisi ondan duymuş/muteber bir yolla almış olduğunu iddia etmesi veya bir hocadan geldiği bilinen bir hadisi bu hocanın tabakasındaki diğer bir hocaya nisbet etmesi. (Aydınli, 276.)

⁴²² ez-Zehebî, *el-Mûkiza*, 60.

kimselerin hadisleri, mevzû maktûb hadis olarak nitelenmektedir. Bir takım râviler hem kalb yapmak hem de hadis uydurmakla; kimileri kalb yapmak ve hadis hırsızlığı yapmak; kimileri de hem kalb yapmak, hem hadis uydurmak ve hem de hadis hırsızlığında bulunmakla nitelenmiştir.

2.6.2.2. İmtihan Maksadıyla Yapılan Kalbin Hükümü

Bir kimsenin hıfzının ve zabtının sağlam olup olmadığını anlamak için hadislerin sened ve metinleri kalb edilerek ona arz edilir. Nitekim ricâl kitaplarında pek çok muhaddis bu yolu kullanmıştır. Sehâvî bu hususta şu ifadelere yer verir: “Muhaddisin hıfzını imtihan etmek, ihtilata⁴²³ maruz kalıp kalmadığını tesbit etmek amacıyla hadislerin sened ve metinleri birbirleriyle karıştırılır. Nitekim Ebû İshâk el-Huceymî yüz yaşını geçtiğinde ona böyle bir imtihan uygulanmıştır. Bu kalb işlemi muhaddisin tereddüt etmeden kendisine yapılan telkîni⁴²⁴ fark edip etmediğini tesbit için de uygulanmıştır. Kendisine yapılan kalbi kabul ettiğinde hâfız olmayıp ihtilata uğradığı, yapılan kalb işlemine muhalefet ettiğinde de hâfız olduğu anlaşılır. Nitekim Bağdâd muhaddisleri bu ilmin imamı olan Buhârî’yi yüz hadisin sened ve metinlerini birbirine kalb etmek suretiyle imtihana tabi tutmuşlardır, sonunda onun uzman olduğunu kabul etmişlerdir.”⁴²⁵

İmtihan maksadıyla kalb yapmanın hükmünde ihtilaf edilmiştir. Haramî, Behz b. Esed’e Ebân b. Ebî A’yyâş’ı sorunca o şöyle cevap vermiştir: Şu’be’nin şöyle dediğini işittim: “Enes’in hadislerini Hasan’dan, Hasan’ın hadislerini de Enes’ten rivayet ederek Ebân b. Ebî A’yyâş’a takdim ettim o bunu anlamadan bana okudu.” Bunun üzerine Haramî şöyle dedi: “Bu yaptığın ne kötü bir şeydir. Bu helal mi?”⁴²⁶ Buna göre Haramî, imtihan kasdıyla olsa bile hadislerde kalb yapmanın caiz olmadığını ifade etmiştir. Râmehmürüzî, Abdullah b. İdrîs ve Yahyâ b. Sa’id el-Kattân’ın da bu şekil kalb

⁴²³ Yaşlanma, aniden bir felaketle karşılaşma gibi sebeplerle hafıza bozukluğuna uğramak. (A, Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 129.)

⁴²⁴ Râvinin, kendisine söylenen yanlış bir rivayeti doğru zannedip onaylaması, kitabında olmayan bir hadis için; “Bu senin rivayet ettiğin bir hadismiş?” dendiğinde, o hadisin kendi rivayetleri arasında olup olmadığını fark etmeksizin “Evet!” deyip kabul etmesi. Böyle bir râvinin rivayet ettiği hadis alınmaz. (A, Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 316.)

⁴²⁵ Sehâvî, *Fethu’l-Muğîs*, I, 299.

⁴²⁶ Hatib el-Bağdâdî, *el-Câmiu li Ahlâki’r-Râvi ve Âdâbi’s-Sâmi*, I, 136.

işlemini caiz görmediklerini aktarmaktadır.⁴²⁷ İbn Hacer, bu kalb işleminin caiz olmamasının sebebini şöyle belirtir: “Çünkü muhaddis böyle yaparak imtihan ettiği kimseyi, doğrudur düşüncesiyle hataya ve hadisi kalb edilmiş şekliyle rivayet etmeye sevk etmektedir. Hadis ilminde uzmanlığı olmayan kişi, bu hadisi işitip onun doğru olduğunu zannederek onu rivayet etmeye çalışır.”⁴²⁸ Irâkî de bu çeşit kalb yapma hakkında şöyle der: “Bunun caiz olduğunda ihtilaf vardır. Ancak hadisçiler bunu yaptığında bu, hadis olarak kalmamaktadır.”⁴²⁹ İbn Hacer, imtihan kasdıyla yapılan kalb işlemi hususundaki görüşünü şöyle açıklar: “Her ne kadar bunda râvinin zabtı anlaşılabiliriyorsa da zararı faydasından daha fazladır.”⁴³⁰ Ancak bunun şartı, kalb işlemini devam ettirmeyip ihtiyaç giderildikten sonra sonlandırılmasıdır.”⁴³¹ Hammâd b. Seleme, Şu’be, Yahyâ b. Ma’în, el-Hâris b. Sureyh en-Nakkâl gibi muhaddisler bir râviyi imtihan etmek amacıyla hadislerde kalb yapmışlardır.

Görüldüğü gibi bu çeşit kalb işleminin hükmünde ihtilaf vardır. Bütün bu görüş farklılıklarına rağmen imtihan kasdıyla yapılan kalb işlemi caizdir. Zira sika ve sebt birçok muhaddis bunu yapmıştır. Muhammed Muhyiddin bu kısmın hükmü hakkında değerlendirme yaptıktan sonra şöyle der: “Bana göre imtihan kasdıyla yapılan kalb işleminin caiz olması daha evladır. Bu işlemin râviyi hataya sevk edeceğine dair endişe, kişinin dinini kimden alacağını anlaşılması durumuyla giderilmektedir. Ameller niyetlere göredir. Şayet hadisleri kalbeden kimse, kalbi mutmain olana kadar muhaddisin hıfzını araştırma amacıyla yaparsa bunda bir beis yoktur.”⁴³²

2.6.3. Mablûb Hadis Rivayet Etmenin Hükümü

Yukarıda izah edildiği üzere hadiste kalb yapmak, amacı ve şekline göre değişiklik arz etmektedir. Bazı kalb şekilleri hadisi mevzû kılacağı gibi, bazıları da hadisi zayıf kılar. Birinci kısma giren mablûb hadisleri rivayet etmek mevzû hadis rivayet etmekle eş değerdedir. İkinci kısım mablûb hadisleri rivayet etmek ise zayıf hadisleri rivayet etmek hükmünü almaktadır. Böyle hadisleri rivayet etmekle ilgili

⁴²⁷ er-Râmehürmüzî, Kâdî Hasan b. Abdirrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971, 399.

⁴²⁸ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 866.

⁴²⁹ Irâkî, *et-Tebşıra ve't-Tezkira*, I, 284.

⁴³⁰ İbn Hacer, *en-Nüket*, II, 866.

⁴³¹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-Nazar fî Tevdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, 96.

⁴³² es-San'ânî, *Tevdîhu'l-Efkâr*, II, 101. 1 nolu dipnotun devamı.

olarak İbnu's-Salâh şu açıklamayı yapar: “Şüphesiz mevzû hadisler en kötü hadislerdendir. Bir hadisin mevzû olduğunu bilen kimsenin onu, mevzû olduğunu açıklamak amacı dışında rivayet etmesi caiz değildir. Doğru olma ihtimali bulunan zayıf hadisler böyle değildir. Zira onları terğîb ve terhîb kabilinden olarak zikretmek caizdir.”⁴³³ Tirmizî de bu hususla ilgili olarak şöyle bir nakilde bulunur: “Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân'a, Rasûlullah'ın “*Kim, yalan olduğunu bildiği halde benden bir hadis rivayet ederse o, yalancılardan biridir*”.⁴³⁴ hadisini okuyarak şunu sordum: “İsnadında bir kusur olduğunu bildiği bir hadisi rivayet eden kişi Rasûlullah'ın bu hadisinin kapsamına girer mi? Muhaddislerin mürsel rivayet ettiği bir hadisi bazıları müsned veya isnadı maktûb olarak rivayet ederse bu hadisin kapsamına girer mi?” Ebû Muhammed şöyle cevap verdi: “Bu hadisin manası şudur: Bir kimse Rasûlullah'tan rivayet edildiğine dair bir asıl bulunmayan bir hadisi rivayet ederse o kişinin bu hadisin kapsamına girmesinden korkarım.”⁴³⁵ Görüldüğü üzere her maktûb hadisin, rivayet edilmeyip terk edilmesi gerekir sonucuna varılamamaktadır. Şöyleki her maktûb hadis muallel ve şâzz olmaktan uzak değildir. Ancak her illet, hadisi merdûd hale getirmemektedir. Yani bir hadis maktûb olduğu halde aynı zamanda sahih veya hasen olabilir.⁴³⁶ Gerek Tirmizî'nin Ebû Muhammed'den yaptığı nakilden ve gerekse İbnu's-Salâh'ın değerlendirmesinden salt olarak maktûb hadis rivayetinin, râvinin adalet ve zaptına zarar vermediği anlaşılmaktadır.

Muhaddisler râvilerin zabt kusurundan kaynaklanan maktûb rivayetleri genellikle zayıf kabul etmişlerdir. Ayrıca Kasıtlı veya sehven olmasına göre farklı hükümler verilerek, kasıtlı olarak yapılan maktûb hadisi mevzû saymışlardır. Maktûb hadislerin zayıf sayılmasının sebebi, sadece râvinin zabt noksanlığı değil metinde meydana gelen herhangi bir değişikliğin anlamı bozabileceği kaygısıdır. Çünkü hadis metnindeki kelime ya da ifadelerin yer değiştirmesiyle hadisin anlamı da değişmekte, bu şekilde Hz. Peygamber'e, onun söylemediği ifadeler isnad edilmektedir. Bu değişiklik hadisten

⁴³³ İbnu's-Salâh, 98.

⁴³⁴ et-Tirmizî, *İlim*, 9.

⁴³⁵ et-Tirmizî, *İlim*, 9.

⁴³⁶ es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvî*, I, 136; Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-Dürer*, thk. Ebû Abdillâh Rabî' b. Muhammed es-Suûdî, *Mektebetü'r-Rüşd*, Riyâd t.y. II, 426, 427.

hatalı bir hüküm çıkarmaya da sebep olmaktadır. Bu nedenle mablûb hadis, zayıf hadislerin tasnifinde mevzû'ya yakın bir sıralamada durmaktadır.⁴³⁷

---

⁴³⁷ Mustafa Ertürk, “Mablûb Mad.”, *DİA.*, TDV Yay., Ankara 2012; Recep Aslan, “Hadis Usûlünde Mablûb Hadis”, *Ekev Akademi Dergisi*, (60), 2014, 11.

SONUÇ

Hadis değerlendirme metodları sahabe döneminde başlamış ve ilerleyen süreçte farklı metodlar geliştirilerek devam ettirilmiştir. Bu süreç maktûb hadis rivayeti ile ilgili olarak net bir şekilde görülmektedir. Şöyleki maktûb kavramına yönelik ifadelerin hicri ikinci asrın ortalarında kullanıldığını görmekteyiz. Ancak bu dönemde, maktûb hadisin tanımına rastlanılmamaktadır. Hicri dördüncü asırdan itibaren yazılmaya başlanan hadis usûlü eserlerde ise takdim-tehir ve hadislerde mana rivayeti başlığı altında ele alınan maktûb kavramı, nihayet müteahhir dönemi eserlerde başlı başına bir usûl konusu olarak işlenmiştir.

Takdim-tehir anlamına gelen kalb işlemi, hadisin metninde meydana gelebileceği gibi isnadında da meydana gelebilmektedir. Aynı zamanda farklı hadislerin sened ve metinlerini birbiriyle değiştirmek suretiyle kalb işlemi meydana gelmektedir. Maktûb hadise yapılan tanımlar, hadis alimleri tarafından farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklardan hareketle yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Örneğin İbnu'l-Cezerî, metinde meydana gelen kalb için “munkalib”, isnadların birbiriyle değiştirilmesi şeklindeki kalb için ise “mürekkeb” ifadesini kullanmıştır. İbn Hacer de isnaddaki râvi değişikliği neticesinde meydana gelen kalb hakkında “mübeddel” kavramını kullanmıştır. Diğer taraftan hadisteki kalbi ortaya çıkarma hususunda “yukallibu”, “yesriku'l-hadis” ve “ehâle” gibi farklı ifadeler de kullanılmıştır.

Bu çalışmada kalb kavramının, bazı hadis kavramlarıyla yakından ilişkili olduğunu müşahede ettik. Çünkü hadiste meydana gelen kalb, bir çeşit kusurdur ve bir muhalefet neticesinde ortaya çıkmış olabilir. Ayrıca herhangi bir râvi, kendisinden rivayette bulunduğu hocasının isminde tanınmaması için takdim-tehir yapabilir. Dolayısıyla hadisteki kalbin şâzz, illet, tedlîsu's-şuyûh ve mevzû gibi kavramlarla yakından ilişkisi vardır. Bu da gösteriyor ki hadisler hem sened ve hem de metin açısından tenkide tabi tutulmuşlardır. Çünkü hadislerin sened ve metin açısından değerlendirilmesi, onları delil edinip hüküm çıkarma konusunda daha doğru sonuca götürecektir.

Yaptığımız incelemeler neticesinde Buhârî ve Müslim'in Sahihlerindeki râviler tarafından meydana gelen kalb, kasden değil hataen olmuştur. Bununla birlikte kalb yapan bu râviler arasında cerh ve ta'dil alimlerince terk edilmesi gereken bir râvi

mevcut değildir. Her ne kadar bu râviler hadislerde kalb yapmakla nitelenmiş olsalar da bunu kasden yapmadıklarından ağır bir cerhe maruz kalmamışlardır. Bu râviler hakkında başka muhaddisler tarafından olumsuz bir kanaat oluşmuşsa da Buhârî ve Müslim gibi uzmanların onları zikretmesi ve rivayetlerine yer vermesi onların ta'dili açısından yeterlidir. Dolayısıyla bu râvilere ait hadislerin Buhârî ve Müslim'in *Sahih*'lerinde bulunması Sahihayn'a bir zarar getirmemiştir.

Hadislerde gerçekleşen kalb işlemi, tarikleri toplayıp onlar üzerinde gerekli inceleme ve araştırma neticesinde bilinebildiği gibi uzman alimlerin haber vermesiyle de anlaşılabilir. Kalbe uğramış hadisleri tanımak iki farklı râvi oldukları zannedilenlerin aslında tek râvi olduğu, tedlîsu's-şuyûhun tespit edilebilmesi ve râvinin sahabî ya da tâbiî olduğunun anlaşılmasının yanında daha pek çok faydaları barındırmaktadır.

Râviler tarafından meydana gelen hata fazla olmadığında her ne kadar râvinin zabtı eleştiri konusu olsa da bu, onun terk edilmesini gerektirmemektedir. Ancak kendisinde kalb'in gerçekleştiği hadis, zayıf hadisler kategorisinde değerlendirilmektedir. Bunun sebebi meydana gelen kalbin hadisin manasına etki etmesi ve neticede Rasûlullah'ın söylemediği bir sözün nakledilmesi ihtimalidir. Kasden yapılan kalb, bazı râvilerin hadis hırsızlığı veya hadis uydurma vasfıyla nitelenmesine sebep olmuştur. Hadisine rağbeti artırmak amacıyla kalb işlemine girişen kimselerin hadisleri mevzû maktûb hadis olarak nitelenmiştir. Bununla birlikte tarih boyunca alimler tarafından birbirinin ilmini ve hıfzını imtihan etmek amacıyla hadislerde kalb yapılmış ve bu caiz görülmüştür.

KAYNAKÇA

- Abdurrezzâk, Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahmân el-A'zâmî, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1970.
- Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1995.
- Ahmed Nâim, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, D.İ.B. Yayınları, Ankara 1991.
- Alâî, el-Hâfız Salâhuddîn Ebû Sa'îd Halil b. Keykeldî, *Câmiu't-Tahsîl fî Ahkâmî'l-Merâsîl*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, Mektebetü'n-Nehdetü'l-Arabiyye, Beyrut 1986.
- Aslan, Recep, "Hadis Usûlünde Maklûb Hadis", *Ekev Akademi Dergisi*, (60), 2014.
- Aydınlı, Abdullah, *Hadis İstılahları Sözlüğü*, İFAV. Yayınları, İstanbul 2012.
- Bâzmûl, Muhammed b. Ömer b. Sâlim, *el-Hadîsu'l-Maklûb*, Mecelletu Câmi'ati Ümmi'l-Kurâ li Ulûmi's-Şerî'ati ve'l-Luğati'l-Arabiyye, byy. 1421.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlık el-'Atîk, *el-Bahrü'z-Zehhâr el-Ma'rûf bi Müsnedi'l-Bezzâr*, thk. Mahfûz er-Rahmân Zeynullah, Mektebü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine 1988.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahihu'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî, Dâru'l-Hadîs, Kahire 2011.
- , *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- , *et-Târîhu's-Sağîr*, thk. Mahmûd İbrahîm Zeyd, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1989.
- el-Bulkînî, Ebû Hafs Ömer b. Rislân b. Nusayr Sirâcüddîn, *Mehâsinu'l-İstılâh*, thk. Âişe Abdurrahmân, Dâru'l-Me'ârif, Kâhire ts.
- el-Halebî, Burhânüddîn, *el-Keşfu'l-Hasîs 'ammen Rumiye bi Vaz'i'l-Hadîs*, thk. Subhî Sâmerî, Matbaatu'l-'Ânî, Bağdâd ts.
- ed-Dârekutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî, *el-İlelu'l-Vâride fî'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye*, thk. Mahfûz Rahmân Zeynullah, Dâru Tayyibe, Riyâd 1985.

- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. Fazl b. Behrâm, *Sünenü'd-Dârimî*, thk. Hüseyin Süleym Esed ed-Dârânî, Dâru'l-Muğnî, Riyad 2000.
- Ebû 'Avâne, Ya'kûb b. İshâk el-Esferâyînî, *Müsnedü Ebî 'Avâne*, thk. Eymen b. Ârif ed-Dimeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1998.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, es-*Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad ts.
- Ebû Nu'aym, Ahmed b. Abdillâh el-Esfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- Ebû Ubeyd, Muhammed b. Alî b. Osmân el-Âcurrî, *Suâlâtü Ebî Ubeydi'l-Âcurrî Ebâ Dâvûd*, thk. Abdulalîm Abdulazîm el-Bestevî, Mektebetu Dâri'l-İstikâme, Müessesetü'r-Rayyân, Beyrut 1997.
- Ebû 'Ubeyd, Kâsım b. Sellâm, *Fezâilu'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Abdilvâhid el-Hayyât, Matbaatü'l-Fezâle, Mağrib 1995.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. Süfyân, *el-Ma'rife ve't-Târih*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Mektebetü'd-Dâr, Medine 1410.
- Ertürk, Mustafa, "Maklûb Mad.", *DİA.*, TDV Yay., Ankara 2012
- Erul, Bünyamin, "Tedlîs", *DİA*, Ankara 2012.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2005.
- Hâkim en-Neysâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, *Ma'rifetu Ulûmil'l-Hadis*, thk. Seyyid Mu'zam Hüseyin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1977.
- , *el-Medhal ilâ Kitâbi'l-İklil*, thk. Fuâd Abdulmun'im, Dâru'd-Da've, İskenderiyye t.y.
- , *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1997.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ el-Halîl b. Abdillâh b. Ahmed b. Halil el-Kazvînî, *Kitâbu'l-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadis*, thk. Muhammed Sa'id b. Ömer İdrîs, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989.

- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ahmed b. Alî b. Sâbit Ebû Bekr, *el-Câmi' li Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad 1983.
- , *el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye*, Dâiratu'l-Me'ârifi'l-Osmaniyye, Haydar Âbâd 1357.
- , *Târîhu Medîneti's-Selâm (Târîhu Bağdâd)*, thk. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 2001.
- el-Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahîm el-Büstî, *Me'alimu's-Sünen*, thk. Muhammed Râğib et-Tabbâh, Matbaatü'l-İlmiyye, Haleb 1932.
- Itr, Nüreddîn, *Menhecu'n-Nakd fi Ulûmi'l-Hadîs*, Dâru'l-Fikr, Dîmeşk 1981.
- el-İrâkî, Zeynüddin Abdurrâhîm b. Hüseyin, *et-Tebîra ve't-Tezkira*, thk. Muhammed b. el-Hüseyin el-İrâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ty.
- İbn Abdilberr, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr en-Nemerî el-Kurtubî, *el-İstî'âb fi Esmâi'l-Ashâb*, Dâru'l-Fikir, Beyrut 2006.
- , *et-Temhîd*, thk. Sa'îd Ahmed E'râb, byy, 1990.
- İbn Adiyî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adiyî el-Cürcânî, *el-Kâmil fi Du'afâi'r-Ricâl*, thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbnu'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullah, *el-Müntekâ*, thk. Abdullah Ömer Bârûdî, Dâru'l-Cinân, Beyrut 1988.
- İbnü'l-Cevzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Ebu'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- İbn Dakîki'l-Îd, Takiyüddin Muhammed b. Ali, *el-İktirâh fi Beyâni'l-İstilâh*, thk. Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, Dâru'l-Ulûm, Ürdün 2007.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Ebî Hâtim Muhammed b. İdris b. el-Munzir et-Temîmî, *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 1952.
- , *Kitâbu'l-İlel*, thk. Hâlid b. Abdurrahmân, Mektebetu Melik Fehd, Riyâd 2006.
- , *Kitâbu'l-Merâsîl*, thk. Şükrullâh b. Nimetillah Koçânî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1998.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-‘Absî el-Kûfî, *Musannef*, thk. Muhammed Avvâme, Dâru Kurtuba, Beyrut 2006.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin İbnü'l-Esîr Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Cezerî, *Üsdü'l-Gâbe*, thk. Alî Muhammed Mu'avved, Dâru'Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekâyîsi'l-Luğa*, thk. Abdusselâm Muhammed b. Hârun, Dâru'l-Fikir, Dimeşk 1979.
- İbn Hacer, Şihâbuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Muhibbuddîn el-Hatîb, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut ts.
- , *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*, thk. Abdulkadir Şeybe, Mektebetü Melik Fehd, Riyâd 2001.
- , *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî, Kâhire 2005.
- , *en-Nüket alâ Kitâbi İbni's-Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî Umeyr, Dâru'r-Râye, Riyâd 1994.
- , *Nüzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker*, thk. Nûreddîn İtr, Matbaatu's-Sabbâh, Dimeşk 2000.
- , *Taglîku't-Ta'lik alâ Sahihi'l-Buhârî*, thk. Sa'id Abdurrahmân Mûsâ el-Kazafî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985.
- , *Tehzîbu't-Tehzîb*, thk. İbrahîm Zeybek, 'Âdil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, ts.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân Ebû Hâtim et-Temîmî el-Büstî es-Sicistânî, *Kitâbu'l-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, Dâru's-Samî'î, Riyâd 2000.
- , *Kitâbu's-Sikât*, Dâiretü'l-Me'ârifî'l-Osmanî, Haydarabâd 1973.
- , *Sahihi İbn Hibbân bi Tertîbi İbn Belebân*, thk. Şuayb el-Arnaût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1993.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî en-Neysâbûrî, *Kitâbu't-Tevhîd*, thk. Abdulazîz b. İbrahîm, Dâru'r-Rüşd, Riyâd 1988.

- , *Sahihu İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1980.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ 'Îmâduddîn İsmâîl b. Ömer, *Fezâilu'l-Kur'ân*, thk. Ebû İshâk el-Huveynî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire 1416.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru İhyai'l-Kütübi'l-'Arabî, byy. ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükrim el-İfrîkî, *Lisânu'l-Arab*, Dâru'n-Nevâdir, Kuveyt 2010.
- İbn Mende, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yahyâ el-Esbehânî, *Ma'rifetu's-Sahâbe*, thk. Âmir Hasan Sabrî, Matbûâtu Câmi'ati'l-İmârâti'l-Arabiyye, byy. 2005.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, thk. Nûreddîn İtr, Dâru'l-Fikr, Dimeşk 2002.
- İshâk b. Râhûyeh, İshâk b. İbrahîm b. Mahled el-Hanzelî el-Mervezî, *Müsnedü İshâk b. Râhûyeh*, thk. Abdulğafûr Abdulhak Hüseyin, Mektebetü'l-Eymân, Medine 1990.
- el-Kâsımî, Muhammed Cemâlüddîn *Kavâi'dü't-Tahdîs min Funûni Mustalahi'l-Hadîs*, thk. Mustafa Şeyh Mustafa, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Usûlü*, TDV. Yayınları, Ankara 2009.
- el-Leknevî, Muhammed Abdulhayy, *Zaferu'l-Emânî bi Şerhi Muhtasari'l-Cürcânî*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Beyrut 1996.
- Mahmûd et-Tahhân, *Teysîru Mustalahi'l-Hadîs*, Mektebetü'l-Meârif, Riyâd 1996.
- Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Âmir el-Esbahî el-Medenî, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Mustafa el-Azâmî, Müessesetü Zâyid b. Sultan, Abu Dâbî 2004.
- el-Melîbârî, Hamza Abdullah, *el-Muvâzene Beyne'l-Mütekaddimîn ve'l-Müteehhirîn*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2001.
- el-Mizzî, Cemâlüddîn Ebu'l-Haccâc Yûsuf, *Tehzîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994.

- , *Tuhfetü'Eşrâf bi Ma'rifeti'l-Etrâf*, thk. Abdussamed Şerefüddîn, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1983.
- Muhammed Abdurraûf el-Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-Düerer*, thk. Ebû Abdillâh Rabî' b. Muhammed es-Suûdî, Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd t.y.
- Muhammed Seyyid Muhammedü'l-Emin, *el-Ğâye fi Şerhi'l-Hidâye fi İlmi'r-Rivâye*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tahkik Çalışması, Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ li Kulliyeti'ş-Şeri'a, Suudi Arabistan 1983.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahih*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1991.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünen*, thk. Muhammed Nâsiruddîn Elbânî, Mektebetü'l-Me'ârif, Riyad ts.
- , *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Hasan Abdulmun'im eş-Şelebî, Müesseset'r-Risâle, Beyrut 2001.
- en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref, *Şerhu'n-Nevevî alâ Sahihi Müslim*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2004.
- Polat, Salahattin, *Hadis Araştırmaları*, İnsan Yayınları, İstanbul 2012.
- , *Mürsel Hadisler ve Delil Olma Yönünden Değeri*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2010.
- er-Râmehürmüzî, Kâdî Hasan b. Abdirrahmân, *el-Muhaddisu'l-Fâsıl beyne'r-Râvi ve'l-Vâ'i*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1971.
- es-San'ânî, Muhammed b. İsmâîl el-Emîr el-Hasenî, *Tavdîhu'l-Efkâr li Ma'ânî Tenkîhi'l-Enzâr*, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamîd, el-Mektebetü's-Selefiyye, Medine, ts.
- es-Sehâvî, Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, *Fethu'l-Muğîs Şerhu Elfiyeti'l-Hadîs*, thk. Salâh Muhammed Arîda, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.
- Subhî es-Sâlih, *Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*, Dâru'l-İlim li'l-Melâyîn, Beyrut 1996.
- es-Suyûtî, Ebu'l-Fadl Celâlüddîn Abdurrahmân, *Katfu'l-Ezhâri'l-Mütenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mütevâtira*, thk. Halil Muhammed el-Meys, el-Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut 1985.

- , *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Müessesetü'r-Reyyân, Beyrut 2003.
- eş-Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *er-Risâle*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevzû'a*, thk. Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. Avdillah, Abdulmuhsin b. İbrahîm, Dâru'l-Harameyn, Kâhire 1995.
- , *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. Hamdî Abdulmecîd es-Selefî, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire ts.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre, *es-Sünen*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Mektebetü Mustafa Elbânî, Haleb 1978.
- el-'Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. 'Amr b. Mûsâ b. Hammâd, *Kitâbu'd-Du'afâ*, thk. Hamdî b. Abdilmecîd b. İsmâil es-Selefî, Dâru's-Samî'î, Riyad 2000.
- ez-Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, *ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn*, thk. Hammâd b. Muhammed el-Ensârî, el-Mektebetü'n-Nehdâti'l-Hadîsiyye, yy. ts.
- , *Mîzânu'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, thk. Şeyh Alî Muhammed Muavvâd, Şeyh Âdil Ahmed Avdulmevcûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1995.
- , *el-Muğnî fî Du'afa*, thk. Ebu'z-Zehrâ Hâzim el-Kâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1997.
- , *el-Mûkıza*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde, Mektebü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, Haleb ts.
- , *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Hüseyin el-Esed, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1982.
- , *Kitâbu Tezkireti'l-Huffâz*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- ez-Zerkeşî, Bedrüddîn Ebû Abdillah Muhammed b. Cemâlüddîn, *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*, thk. Zeynülâbidîn b. Muhammed, Advâu's-Selef, Riyad 1998.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı ve Soyadı	Emin KARA
Doğum Yeri ve Tarihi	GEVAŞ – 1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Y. Lisans Öğrenimi	A. Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Bildiği Yabancı Diller	Arapça
Bilimsel Faaliyetleri	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	Diyanet
İletişim	
E-Posta Adresi	eminkara-6521@hotmail.com
Tarih	